

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Березняк В., Хашев В.

ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ

Курс лекцій

ІЄ ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ ВИДАНЬ

КИЇВ • АЛЕРТА • 2021

УДК 343.9 : 343.85

Ю 14

Рекомендовано до друку та використання в освітньому процесі науково-методичною радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 2 від 22.10.2020 р.)

Рецензенти:

Конопельський Віктор - завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Балабанова Дар'я - доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент;

Хоменко Віктор - начальник відділу ювенальної превенції Управління превентивної діяльності ГУНП в Харківській області, полковник поліції.

Березняк В., Хашев В.

Ю14 Ювенальна превенція : курс лекцій. Київ : Алерта, 2021. 134 с.

ISBN 978-617-566-650-0

У курсі лекцій розглянуто шість тем, які розділені відповідно до тематичного плану курсу, що включають лекції з питань профілактичної діяльності підрозділів ювенальної превенції, дитячої злочинності, у т.ч. такого феномену, як «шкільний булінг», і його запобігання, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, домашньому насильству, вчиненому стосовно дітей, організації роботи студентських (молодіжних) громадських формувань з профілактики кримінальних правопорушень серед дітей, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) ВНЗ, у яких готують правників національної поліції України, а також на всіх тих, хто цікавиться розвитком кримінологічної науки.

УДК 343.9 : 343.85

ISBN 978-617-566-650-0

© Березняк В., Хашев В., 2021

© Видавництво «Алерта», 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	6
-------------	---

ТЕМА 1.

ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, СПРЯМОВАНА НА НЕДОПУЩЕННЯ ВЧИНЕННЯ ДІТЬМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1. Кримінологічна характеристика дитячої злочинності	8
2. Кримінологічна характеристика дітей, які вчиняють кримінальне правопорушення	12
3. Кримінологічна характеристика дітей, які є жертвою кримінального правопорушення	16
4. Причини й умови дитячої злочинності	20
5. Правові засади діяльності працівників ювенальної превенції з профілактики кримінальних правопорушень серед дітей	25
6. Запобігання дитячій злочинності. Профілактична діяльність, спрямована на недопущення вчинення дітьми кримінальних правопорушень	26
<i>Контрольні питання</i>	31
<i>Використана література</i>	32

ТЕМА 2.

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ. ПРОФІЛАКТИКА ШКІЛЬНОГО БУЛІНГУ

1. Стан та основні тенденції проявів насильства (булінгу) серед школярів	34
2. Насильство (булінг) серед учнів закладів середньої загальної освіти: поняття, ознаки та види	37
3. Кримінологічна характеристика дітей, які вчиняють насилля (булінг). Кримінологічна характеристика дітей, які є жертвою насилля (булінгу)	38

4. Причини й умови насильства (булінгу) серед учнів закладів загальної середньої освіти	42
5. Заходи запобігання насильству (булінгу) в закладах середньої освіти. Індивідуальна профілактика насильства (булінгу) в закладах загальної середньої освіти	47
<i>Контрольні питання</i>	55
<i>Використана література</i>	55

ТЕМА 3.

ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

1. Причини й умови дитячої бездоглядності та безпритульності	57
2. Правові засади діяльності працівників ювенальної превенції із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності	64
3. Діяльність працівників ювенальної превенції із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності	67
<i>Контрольні питання</i>	75
<i>Використана література</i>	76

ТЕМА 4.

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ, ВЧИНЕНОМУ ДІТЬМИ ТА СТОСОВНО НИХ

1. Різновиди й ознаки домашнього насильства щодо дітей	78
2. Наслідки жорстокого поводження з дітьми	82
3. Допомога дітям, постраждалим від домашнього насильства	88
4. Запобігання домашньому насильству щодо дітей	92
<i>Контрольні питання</i>	100
<i>Використана література</i>	100

ТЕМА 5.

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ СТУДЕНТСЬКИХ (МОЛОДІЖНИХ) ГРОМАДСЬКИХ

**ФОРМУВАНЬ З ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ
ТА ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВOPУШЕНЬ СЕРЕД ДІТЕЙ**

1. Правові засади діяльності студентських (молодіжних) громадських формувань з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.....	102
2. Порядок створення студентських (молодіжних) громадських формувань з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.....	105
3. Форми та методи взаємодії підрозділів ювенальної превенції зі студентськими (молодіжними) громадськими формуваннями з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.....	112
<i>Контрольні питання</i>	115
<i>Використана література</i>	116

ТЕМА 6.

**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ**

1. Особливості кримінальної відповідальності та підстави звільнення від неї неповнолітніх.....	118
2. Система покарань та особливості їх призначення щодо неповнолітніх.....	121
3. Наглядова пробація щодо неповнолітніх.....	125
4. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання, його відбування, погашення та зняття судимості	127
<i>Контрольні питання</i>	132
<i>Використана література</i>	133

ВСТУП

Метою курсу лекцій «Ювенальна превенція» є навчання висококваліфікованих офіцерів поліції, які мають ґрунтовні, глибокі загальноосвітні та спеціальні знання, застосування яких у практичній діяльності надасть змогу вирішувати завдання, які покладені на Національну поліцію щодо превентивної та профілактичної діяльності, запобігання вчиненню правопорушень дітьми та проявам небезпеки відносно них.

Одним з головних завдань підрозділів, які забезпечують правопорядок, є проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню різних правопорушень. Саме ця спеціалізація спрямована на підготовку офіцерів Національної поліції України, які працюватимуть у новому напрямку роботи, коли поліція зорієнтована на суспільство.

Надзвичайно важливою в цьому контексті є ювенальна превенція - підрозділ Національної поліції, головним завданням якого є запобігання вчиненню правопорушень дітьми та проявам небезпеки відносно них. Ювенальна превенція - основа запровадження в Україні ювенальної юстиції, а тому підготовка кадрів для цієї служби Національної поліції має важливе значення.

Діти та молодь є важливою складовою сучасного українського суспільства, носієм інтелектуального потенціалу, визначальним фактором соціально-економічного прогресу. Від здатності молоді бути активною творчою силою значною мірою залежить процес державотворення.

Молодь відіграє важливу роль у соціальних процесах розбудови демократичної держави. Проте, незважаючи на певні позитивні зміни, які відбуваються в молодіжному середовищі, все ще існує багато проблем. Зокрема, це стосується злочинності серед неповнолітніх, що породжує необхідність оптимізації роботи підрозділів ювенальної превенції.

Негативною тенденцією є динаміка до збільшення кількості насильницьких кримінальних правопорушень відносно малолітніх. У даному випадку насильство по відношенню до дітей або нехтування їхніми основними потребами чинять негативний вплив на психічний розвиток дитини, порушують його соціалізацію, породжують

бездоглядність тощо. Багато дітей-жертв насильства йдуть з дому або дитячих установ, втягуються в асоціальну поведінку, починають вживати алкоголь або наркотики. Суспільна небезпека кримінального насильства полягає в тому, що воно завдає істотної шкоди таким соціальним цінностям, як життя, здоров'я, честь і гідність особистості, майновим інтересам, громадському порядку, які є необхідною умовою нормального функціонування життєдіяльності суспільства.

Поданим курсом охоплюються як загальні кримінологічні поняття, що стосуються дитячої злочинності, так і характеристики кримінальних правопорушень, які вчиняються дітьми, дітей-злочинців і дітей-жертв, причини й умови дитячої злочинності тощо. Крім того, особливу увагу приділено механізму запобігання дитячій злочинності та необхідності провадження профілактичної діяльності, яка спрямована на недопущення вчинення дітьми кримінальних правопорушень.

Курс лекцій «Ювенальна превенція» надасть змогу здобувачу вищої освіти оволодіти знаннями щодо профілактичної діяльності підрозділів ювенальної превенції, дитячої злочинності, у т.ч. такого феномену, як «шкільний булінг», і його запобігання, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, домашньому насильству вчиненому стосовно дітей, організації роботи студентських (молодіжних) громадських формувань з профілактики кримінальних правопорушень серед дітей, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

ТЕМА 1

ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, СПРЯМОВАНА НА НЕДОПУЩЕННЯ ВЧИНЕННЯ ДІТЬМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

План

1. Кримінологічна характеристика дитячої злочинності.
2. Кримінологічна характеристика дітей, які вчиняють кримінальне правопорушення.
3. Кримінологічна характеристика дітей, які є жертвою кримінального правопорушення.
4. Причини й умови дитячої злочинності.
5. Правові засади діяльності працівників ювенальної з профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.
6. Запобігання дитячій злочинності. Профілактична діяльність, спрямована на недопущення вчинення дітьми кримінальних правопорушень.

1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИТЯЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Так, відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі (сайт офісу Генерального прокурора) станом на червень 2020 року кількість кримінальних проваджень, за якими провадження направлено до суду, вчинені неповнолітніми або за їх участю, становила 1755 (станом на грудень 2019-4088; станом на грудень 2018-4750).

За 12 місяців 2019 року 572 неповнолітніх раніше вчиняли кримінальні правопорушення, за аналогічний період 2018 року - 537. За 12 місяців 2019 року неповнолітніми повторно вчинено 325 кримінальних правопорушень.

Рівень, структура, динаміка, причини, умови та мотивація кримінальних правопорушень - це особливості, які притаманні дитячій злочинній поведінці. У поданих властивостях виражаються

специфічні властивості дитячої злочинності. Вони обумовлені певними рисами особи та їх правовим статусом у суспільстві. Саме цим визначається і специфіка організації системи профілактики дитячої злочинної поведінки. Одним із пріоритетних напрямків боротьби зі злочинністю практично у всіх країнах світу є організація досконалої системи профілактики злочинних проявів серед дітей.

Особливе ставлення до дитячої злочинної поведінки з боку громадських організацій і державних служб обумовлено наступними обставинами:

- 1) наявність злочинної поведінки у членів суспільства, які перебувають на стадії формування особистості, життєвої позиції, переходу від життя під опікою сім'ї та школи до самостійного життя, усвідомлення соціальних цінностей суспільства і виконання своїх особистих функцій у ньому;
- 2) нестійкість емоційної складової та часткове нерозуміння або неприйняття морально-психологічних настанов у різноманітних життєвих ситуаціях, що спричиняє неадекватну реакцію на них;
- 3) злочинність серед дітей є резервом дорослої злочинності. Кримінологічні дослідження свідчать, що своє перше кримінальне правопорушення рецидивісти вчиняють, як правило, у неповнолітньому віці;
- 4) у проявах дитячої злочинності, особливостях до злочинної поведінки існує певна закономірність і специфіка, до того ж аналогічне явище присутнє у структурі, динаміці, причинах, умовах, мотивах або цілях злочинності цього виду;
- 5) діти емоційно чутливіші до заходів протидії дитячій злочинності, тому неповнолітні злочинці більш піддаються профілактичному впливу, ніж дорослі;
- 6) організація ефективної системи профілактики кримінальних правопорушень серед дітей забезпечує зниження злочинності серед дорослих осіб у майбутньому та зміцнення правопорядку в суспільстві у цілому.

Сімейними факторами, які можуть впливати на правопорушення неповнолітніх, є:

- рівень батьківського нагляду;
- спосіб батьків дисциплінувати дитину;
- батьківський конфлікт чи розлучення;
- злочинна діяльність батьків чи братів і сестер;
- зловживання батьками чи бездоглядність і якість стосунків батько-дитина.

Як було сказано вище, стиль батьківства є одним з найбільших прогнозів правопорушень серед неповнолітніх. Існують 4 категорії батьківських стилів, які описують ставлення та поведінку, які висловлюють батьки під час виховання своїх дітей:

1. Авторитетне виховання, крім дисципліни, характеризується теплотою та підтримкою.
2. Поблажливе батьківство характеризується теплотою й увагою до своїх дітей, але не має структури та дисципліни.
3. Авторитарне батьківство характеризується високою дисципліною без тепла, що призводить до часто ворожої поведінки та жорсткої корекції.
4. Недбале батьківство вирізняється відсутністю батьківської теплоти у стосунках, а також низьким контролем за поведінкою дітей, не вимогливістю батьків.

Вищенаведені обставини обумовлюють підвищену увагу суспільства до дитячої злочинності.

При проведенні кримінологічного аналізу злочинності неповнолітніх слід враховувати її особливості.

Можна виділити такі структурні характеристики дитячої злочинності:

- 1) частка дітей у загальній злочинності відносно невелика і у більшості регіонів складає від 8 до 13%, а у середньому по країні за вказаний період - 11%;
- 2) дитяча злочинність має менш тяжкий характер;
- 3) структура злочинності неповнолітніх по видах і групах кримінальних правопорушень мало чим відрізняється від структури всієї злочинності: крадіжки майна усіх форм власності, пограбування, розбої, угони автотранспорту, хуліганство, нанесення тілесних ушкоджень тощо;
- 4) інтенсивність злочинності дітей у містах набагато більша, ніж у сільській місцевості, не лише за загальною кількістю, а і за тяжкістю та складає відповідно 77% і 23%.

Певні. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИТЯЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
сезонні коливання пов'язані з процесами міграції у літній
період;

- 5) за даними вибірових досліджень близько 80% дитячих кримінальних правопорушень вчинені за місцем проживання або навчання, більше половини - після 20 години;
- 6) дитячі кримінальні правопорушення мають переважно груповий характер;
- 7) рецидивна злочинність серед дітей складає 15-18%, серед дорослих - 25-30%;
- 8) серед неповнолітніх досить високий відсоток осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. У такому стані це насильницькі та корисливі кримінальні правопорушення;
- 9) в останні роки відбулися суттєві зміни у мотивації дитячої злочинної поведінки. Так, якщо раніше лише 25-30% крадіжок вчинялося з корисливих мотивів, а в інших випадках це були мотиви солідарності з друзями, бажання самоствердження тощо, то зараз корислива мотивація є домінуючою фактично у всіх складах кримінальних правопорушень. Корислива мотивація виявляється в тому, що крадіжки, пограбування, розбійні напади вчиняються не для задоволення необхідних життєвих потреб, а для придбання престижних речей;
- 10) для насильницької злочинності останнім часом характерні елементи жорстокості, знущання над жертвою, прояви цинізму, імпульсивність дій.

Численні дослідження свідчать, що глибокі особисті деформації є причиною вибору злочинного варіанта поведінки, що характеризує неповнолітніх злочинців. Вони стійко відстають у розумовому та психічному розвитку на 1-2 роки від однолітків, покинули школу, втратили інтерес до навчання, зневажливо ставилися до вимог навчальних закладів.

Культурно-освітній рівень таких підлітків характеризується обмеженим використанням каналів культурної інформації та ставленням до неї лише як до одного із засобів заповнення вільного часу, а не як до джерела культурно значущої інформації. Книжки читають не більше 10-20% обстежених підлітків. Перевага віддається своїм

каналам інформації, яка отримується при спілкуванні у групах з асоціальною спрямованістю. Вивчення морально-психологічної й емоційно-вольової сфери злочинців свідчить, що для них характерне послаблене почуття сорому, бездушне ставлення до почуттів інших осіб, нестриманість, грубість, брехливість, відсутність самокритичності та жалю. Виражене послаблення вольових якостей зафіксоване у 15-25% випадків. Тому чинники їх асоціальної поведінки не у слабовіллі, а у негативній вольовій спрямованості особи.

Така типологія дозволяє виділити не лише основні варіанти поведінки та спрямованості особи неповнолітніх злочинців, але і вирішувати питання їх покарання і проведення індивідуальної профілактичної роботи з урахуванням особистих характеристик.

У цій класифікації можна виділити й інші категорії неповнолітніх правопорушників залежно від найрізноманітніших критеріїв, але головним критерієм з позицій кримінології та кримінальної юрисдикції є ступінь суспільної небезпечності особи.

Отже, кримінологічна характеристика дитячої злочинності вміщує низку обставин, які слід враховувати під час визначення причин вчинення правопорушень неповнолітніми. Зокрема, ключовими факторами у вчиненні дитячих деліктів є сімейні відносини, тому що сім'я формує особистість дитини, надає певні життєві настанови тощо. Безперечно, взаємопов'язаними із вибором злочинного варіанту поведінки неповнолітніми є злочинна діяльність батьків чи братів і сестер, зловживання батьками чи бездоглядність і низька якість стосунків батько-дитина.

2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Кримінологічну характеристику особи неповнолітнього злочинця почнемо з основних її *соціально-демографічних ознак*.

За ознакою статі ці особи розподіляються у співвідношенні чоловіків і жінок як 15:1. При цьому частка осіб жіночої статі невпинно зростає: за п'ять останніх років - на 5%. Це зростання особливо помітне серед дівчат, що вчинили майнові кримінальні правопорушення, передусім крадіжки. Численними стали серед них також насильницькі кримінальні правопорушення проти особи, побиття, знущання, розбійницькі прояви, зокрема стосовно

одноліток, а також літніх осіб.

Щодо віку досліджуваних осіб, то серед них частка вікової категорії 16-17 років переважає 14-15-річних у співвідношенні 3:1 При цьому, як відмічалось, частка останніх серед усіх неповнолітніх злочинців має тенденцію до збільшення.

Для більшості сучасних неповнолітніх, що вчинили кримінальне правопорушення, характерне перебування у сім'ях, що не мали мінімального матеріального достатку. Значна частина їх виростала та формувалася у неповних сім'ях, переважно без батька, а кожний дванадцятий - без обох батьків, як правило, в умовах нестачі батьківської та родинної уваги, підтримки, турботи. За останні 10 років серед неповнолітніх злочинців у 2,5 рази зросла частка тих, хто залишив батьківську сім'ю, проживав поза нею, «бомжував», перебував у криміногенному середовищі.

Переважна частина неповнолітніх, що вчинили кримінальне правопорушення, відставала від своїх однолітків не лише за кількістю повних років шкільного навчання, але ще більше за його якістю. Вона відстала в оволодінні знаннями і, зрештою, не могла самостійно надолужити їх набуття. Перебування у шкільному колективі, спілкування з однокласниками викликало у цієї частині учнів розумовий і психологічний дискомфорт, який нерідко отримував негативну компенсацію у середовищі подібних собі підлітків поза сім'єю та школою. Протягом останніх років намітився процес скорочення відмінностей в інтенсивності кримінальної активності різних груп неповнолітніх, які відрізняються соціальним становищем. Як і раніше, серед тих, хто вчинив кримінальні правопорушення (як і серед дорослих), переважали підлітки, що не мали суспільно корисних занять у вигляді навчання.

Морально-психологічна характеристика особистості неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення, має низку суттєвих відмінностей.

На поведінці неповнолітніх та її мотивації позначаються насамперед загальні вікові особливості людини, яка ще повною мірою не розвинулася фізіологічно, психологічно, розумово та у вольовій сфері. Цей особливий період фахівці називають «підлітковою критема_1. ЗАПОБІГАННЯ_ДИТЯЧІЙ_ЗЛОЧИННОСТІ._ПРОФІЛАКТИЧНА_ДІЯЛЬНІСТЬ... зою», її початок зумовлений біологічними трансформаціями, а завершення - соціальною адаптацією. Психологічними проявами підліткової «недозрілості» такого типу також є: підвищена властивість підпадати

під сторонній квазіавторитетний вплив, захоплюватися пропозиціями й «ідеями», нерідко спірними, близького оточення, несформованість власних установок і цінностей, невизначеність і нестабільність емоційної сфери, складність вольових якостей.

Для **емоційно-вольової сфери неповнолітніх злочинців** типовими є послаблення почуття сорому, нестриманість, брутальність і жорстокість, нестійкість і несамокритичність. Значне ослаблення вольових якостей є у 15-25% випадків.

Дослідження показали, що визначальною рисою характеру багатьох таких підлітків, яка впливає на значну частину стосунків, є **лінощі (ледарство), які обмежують інтереси, передусім у діяльній сфері** (навчання, праця, підвищення культурного рівня, розвиток творчості, талантів тощо). Значно **більше їх приваблює сфера дозвілля, розваг**, але знову-таки, як правило, без затрат фізичної, духовної, іншої діяльній енергії та з підвищеною увагою до різних її квазізамінників: наркотики, алкоголь, азартна гра, доступний секс, комп'ютерні замітники останніх тощо.

Наступною характерологічною рисою підлітків у передкримінальній період є **нехтування елементарними правилами поведінки, нерідко демонстративне**, що супроводжується гостро болісним реагуванням на зауваження, у тому числі із застосуванням проти них силових аргументів замість змістовних.

Силові, насильницькі, у тому числі жорстокі, засоби у взаєминах, передусім у близькому оточенні, із потерпілими, стали характерною рисою сучасного підліткового середовища, з якого рекрутуються неповнолітні злочинці. Більшість неповнолітніх, що вчинили кримінальні й інші правопорушення, **мали стійкі звички, стандарти та стереотипи антигромадської поведінки**, яким вони слідували, нерідко майже автоматично, не обдумуючи заподіяне та його наслідки. Нехтування суспільними нормами поведінки, правилами моралі та загальної культури у частини неповнолітніх злочинців певною мірою зумовлено та посилено розумовою нерозвиненістю, нервово-психічними відхиленнями психопатичного характеру або такими, що виникли внаслідок черепно-мозкової травми, інфекційного й іншого захворювання. За нашим даними, - до 20% неповнолітніх, що вчинили правопорушення та через певні зовнішні ознаки направлялися на обстеження до психоневрологічних диспансерів, мали згадані психічні аномалії, що більш ніж у 3 рази перевищує аналогічний показник у неповнолітніх із правомірною

поведінкою та у 5 разів - у дорослих правопорушників.

Кальман О. Г. наводить зафіксовані кримінологами такі обтяжуючі дефекти психофізіологічного й інтелектуального розвитку та стану неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, а саме:

- різні порушення психофізіологічного розвитку, які відбулися у період внутрішньоутробного розвитку, пологів, у ранньому дитячому віці, у тому числі через зловживання матір'ю спиртними напоями, наркотиками в період вагітності, через черепно-мозкову травму у дитинстві, загальносоматичні та інфекційні захворювання;
- явно виражені, починаючи з дитячого віку, невропатологічні риси характеру та патохарактерологічні реакції (крикливість, плаксивість, підвищена образливість, роздратованість, афективність, імпульсивність тощо);
- рання алкогольна невралія;
- фізичний і соціальний інфантилізм;
- виражене відставання у фізичному розвитку, включаючи дефекти зовнішнього вигляду, які компенсуються агресивною поведінкою;
- знижений рівень інтелектуального розвитку, що ускладнює сприйняття соціальної інформації, суспільних норм і вимог, створює труднощі у спілкуванні з іншими підлітками та дорослими, включаючи батьків і близьких родичів.

Отже, до кримінологічної характеристики особи злочинця, зокрема неповнолітнього, належать соціально-демографічні, морально-психологічні ознаки й особливості емоційно-вольової складової окремої особистості. Неповнолітні злочинці передусім характеризуються вчиненням кримінальних правопорушень проти власності, а також насильницьких кримінальних правопорушень, які вчиняються способом побиття, знущання тощо. Переважно неповнолітні правопорушники є вихідцями із сімей з мінімальним достатком, де немає одного із батьків, або діти-сироти, позбавлені батьківської турботи та піклування. Це поступово призводить до набуття такимема 1_ЗАПОБІГАННЯ_ДИТЯЧІЙ_ЗЛОЧИННОСТІ_ПРОФІЛАКТИЧНА_ДІЯЛЬНІСТЬ... ми дітьми рис жорстокості, брутальності та нестриманості, а також до вибору злочинного варіанту поведінки. До того ж неповнолітні правопорушники часто не відвідують школу та мають значно нижчий за своїх однолітків рівень розвитку й інтелекту.

Внаслідок дії вищевказаних факторів (всіх або частини з них) у таких дітей спостерігаються дефекти психофізіологічного й інтелектуального розвитку.

3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ, ЯКІ Є ЖЕРТВОЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Негативною тенденцією є динаміка до збільшення кількості насильницьких кримінальних правопорушень відносно малолітніх. У даному випадку насильство по відношенню до дітей або нехтування їхніми основними потребами чинять негативний вплив на психічний розвиток дитини, порушують його соціалізацію, породжують бездоглядність тощо. Багато дітей-жертв насильства йдуть з дому або дитячих установ, втягуються в асоціальну поведінку, починають вживати алкоголь або наркотики. Суспільна небезпека кримінального насильства полягає в тому, що воно завдає істотної шкоди таким соціальним цінностям, як життя, здоров'я, честь і гідність особистості, їх майновим інтересам, громадському порядку, які є необхідною умовою нормального функціонування життєдіяльності суспільства. Так, відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі (сайт офісу Генерального прокурора) станом на червень 2020 року потерпіло від кримінальних правопорушень неповнолітніх - 1276, малолітніх (до 14 років) - 1007 (грудень 2019: неповнолітніх - 3249, малолітніх- 2222; грудень 2018: неповнолітніх - 3701, малолітніх - 2217).

Розкриваючи особу малолітнього потерпілого від насильницьких кримінальних правопорушень, зауважимо, що характерною рисою сучасної насильницької злочинності є значне зростання зазначених нижче видів кримінальних правопорушень відносно маз. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ, ЯКІ Є ЖЕРТВОЮ... лолітніх. До цієї групи кримінальних правопорушень відносяться, зокрема:

- 1) кримінальні правопорушення проти життя (навмисне вбивство, вбивство матір'ю новонародженої дитини, вбивство, вчинене в стані афекту, заподіяння смерті з необережності, доведення до самогубства);
- 2) кримінальні правопорушення проти здоров'я людини (умисне тяжке та середньої тяжкості тілесне ушкодження, спричинення легкої шкоди здоров'ю, побої та мордування,

- катування);
- 3) статеві кримінальні правопорушення (згвалтування, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, розбещення неповнолітніх);
  - 4) кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи (викрадення людини, незаконне позбавлення волі, незаконне поміщення в психіатричний стаціонар, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини).

Загальновідомо, що малолітніми вважаються особи до 14 років. Законодавство України визначає, що малолітні - молодша група неповнолітніх. Закон не визначає віку, але на практиці до малолітніх за загальним правилом відносять дітей, які не досягли середнього підліткового віку. Поняття дитини та дитинства пов'язані з біологічним станом незрілості, зростання та розвитку людини, як фізичного, так і психічного.

Дитячий вік психічного розвитку людини є умовним, узагальненим поняттям, що поєднує низку науково виділених вікових періодів психічного розвитку. Ера дитинства об'єднує такі вікові періоди: кризу новонародженості, періоди немовляти, раннього дитинства, дошкільного дитинства, молодшого шкільного віку.

Разом із тим неможливо врахувати всі психологічні особливості малолітньої особи, яка стала жертвою кримінального правопорушення. Дуже важливо розглядати наслідки насильства, пережитого дитиною, враховуючи її вікові особливості. У різні періоди життя реакція на подібну психологічну травму може проявлятися по-різному.

Найбільш загальними симптомами залежно від віку дитини є:

- для дітей до 3 років - страхи, сплутаність почуттів, у поведінці відзначаються порушення сну, втрата апетиту, агресія, страх перед чужими людьми, сексуальні ігри;
- для дошкільнят - тривога, боязкість, сплутаність почуттів, почуття провини, сорому, огиди, відчуття безпорадності, зіпсованості; в поведінці відзначаються регресія, відстороненість, агресія, сексуальні ігри, мастурбація;
- для дітей молодшого шкільного віку - амбівалентні почуття по відношенню до дорослих, складності у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, огиди, зіпсованості, недовіри до світу; в поведінці відзначаються відстороненість від людей, порушення сну, апетиту, агресивна поведінка, відчуття «брудного тіла», мовчазність або несподівана балакучість, сексуальні дії з іншими дітьми;
- для дітей 9-13 років - те ж, що і для дітей молодшого шкільного віку, а також депресія.

Під час дослідження насильницької злочинності характерною є та обставина, що найуразливішими малолітніми потерпілими від насильницьких кримінальних правопорушень (торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості) є групи дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, а саме:

- безпритульні;
- діти, які проживають у «депресивних» районах із високим рівнем безробіття;
- проживають у курортних і туристичних зонах; залишилися без піклування батьків;
- перебувають в інтернатних закладах;
- мають наркотичну, алкогольну, токсичну залежність;
- виховуються в сім'ї з одним із батьків;
- один чи обоє батьків тривалий час перебувають на заробітках в інших регіонах України чи за кордоном;
- виховуються в сім'ях, у яких батьки (особи, які їх замінюють) не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки з виховання, навчання або утримання дитини, зловживають батьківськими правами, негативно впливають

на поведінку дітей.

Тарабріна НВ, вказує, що найчастіше потерпілими від насильства (як з боку дорослих, так і однолітків) стають:

- діти, які виховуються в умовах жорстокого поводження в родині, вороже сприймають світ, готові бути жертвами насильства з боку сильних і самі виявляти його по відношенню до слабких;
- діти, що виховуються в обстановці беззаперечного підпорядкування, що не вміють сказати «ні»; з нечіткими внутрішніми кордонами особистості, що роблять їх нездатними чинити опір насильству, боязливі та тривожні;
- вуличні діти;
- діти з наявними нервово-психічними розладами (олігофренія, розлади особистості - психопатії, наслідки органічного ураження головного мозку та ін.);
- діти, які виховуються в умовах бездоглядності, занедбаності й емоційного відкидання, не отримують достатнього догляду, емоційного тепла, а також мають відставання у психофізичному розвитку, кого легко переконати, не здатні оцінити ступінь небезпеки та чинити опір насильству;
- маленькі діти у зв'язку зі своєю безпорадністю;
- недоношені або з малою вагою при народженні (оскільки вони зазвичай більш дратівливі, більше плачуть і доставляють більше проблем батькам).

Працівники поліції із метою встановлення психологічного контакту повинні знати, які ознаки властиві скривдженій дитині. Такі ознаки часто є неоднозначними. Вони залежать від багатьох факторів: віку, типу особистості, яка формується, ступеня емоційної близькості з насильником тощо. Дуже важко вчасно виявити вчинене насильницьке кримінальне правопорушення. Це насамперед пов'язано з тим, що діти не говорять про те, що з ними трапилося.

На це можна знайти такі причини:

- дітям погрожували, щоб вони мовчали;
- переконані, що це сталося через них самих;
- ніяковіють і не можуть обговорювати такі питання;
- хлопчики відчувають себе винними, що не змогли захиститись, ламаються їхні уявлення про соціальні ролі;

- якщо хлопчик зазнав сексуального насильства від чоловіка, він або звинувачує себе, або вважає себе гомосексуалістом;
- більшість дітей вважають, що їм не повірять: дитина не хоче завдавати болю своїм близьким тощо.

У процесі дослідження й аналізу наукової літератури встановлено, що для отримання відомостей про особу малолітнього потерпілого та вчинення насильницького кримінального правопорушення відносно нього слід використовувати наступні джерела в ході розслідування: 1) малолітній (особисте спілкування, його показання); 2) батьки чи інші законні представники малолітнього; 3) відомості та характеристика з місця навчання; 4) матеріали кримінального провадження; 5) результати проведення слідчих (розшукових) дій; 6) результати психологічного обстеження дитини; 7) акт обстеження житлових умов; 8) медична документація.

4. ПРИЧИНИ Й УМОВИ ДИТЯЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Більшість проблем, зокрема тих, що пов'язані з дотриманням прав неповнолітніх, виникають саме тому, що наші співвітчизники мають невисокий рівень громадянської культури та правової свідомості.

Зріст злочинності, корупція, низький рівень зарплати та пенсії, прийняття законів і указів, які не виконуються, затвердили в масовій свідомості прогресуючу апатію до права, до закону. Особливо це стосується молоді.

Формування свідомості підлітка здійснюється поступово. При проведенні комплексного дослідження злочинності неповнолітніх особливу увагу треба приділити впливу сім'ї на поведінку неповнолітніх.

Безперечно, формульно-особистісним фактором у житті кожного підлітка є родина. Саме вона більшою мірою формує його світогляд і ставлення до суспільства й окремої людини в цілому. Тому який клімат пануватиме в родині, і яким моральним приписам навчатимуть неповнолітнього, таким у подальшому буде вектор його діяльності. Якщо дитина систематично стикається з жорстокістю й образами, на власні очі бачить неправомірні дії, які вчиняються батьками, вона сама стає злочинно орієнтованою. При проведенні комплексного дослідження злочинності неповнолітніх, окрім

негативного впливу сім'ї та недоліків у шкільному вихованні, вчені виділили ряд інших чинників, які обумовлюють протиправну поведінку неповнолітніх, серед яких такі:

- незайнятість суспільною працею;
- негативний вплив мікросередовища;
- вади у діяльності правоохоронних органів щодо профілактики кримінальних правопорушень неповнолітніх;
- недостатня увага, а то й безпосередня зневага з боку держави та громадськості до проблем неповнолітніх взагалі та злочинності серед останніх зокрема;
- підбурювання з боку дорослих до вчинення кримінальних правопорушень;
- негативний вплив засобів масової інформації, пропаганда насильництва, збоченого сексу, наркотизації й алкоголізації, легкого життя, злочинної діяльності, проституції;
- бездоглядність і відсутність належного контролю з боку відповідних служб, органів і родини за поведінкою, зв'язками та характером того, як підліток проводить час;
- бездоглядність майбутніх неповнолітніх потерпілих, яка сприяє створенню ситуацій і приводів для кримінальних правопорушень проти них;
- недоліки у системі працевлаштування неповнолітніх, в організації їх дозвілля, у діяльності органів, які зобов'язані провадити безпосередню роботу з профілактики злочинності неповнолітніх, насамперед на рівні індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень.

Крім того, важливим є встановлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень дітьми. Так, приблизним переліком питань щодо встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень дітьми, може бути наступний:

I. Інформаційні дані про неповнолітнього та його оточення

1. Вік неповнолітнього.
2. Стан здоров'я.
3. Стан загального розвитку.
4. Наявність постійного місця проживання або місця перебування.
5. Наявність батьків, сестер і братів.

6. Місце навчання/роботи.
  7. Ставлення неповнолітнього до навчання/роботи.
  8. Якщо неповнолітній не навчається та не працює, то з яких причин.
  9. Поведінка неповнолітнього в навчальному закладі, на роботі.
  10. Чи вживає наркотики, алкоголь, токсичні психотропні речовини.
  11. Чи є членом неформального об'єднання, прихильником деструктивних релігійних сект і течій.
  12. Чи відвідує ігрові та розважальні заклади. Захоплення комп'ютерними іграми.
  13. Чи вчиняв раніше кримінальні або адміністративні правопорушення, коли й за що.
  14. Порушення дисципліни, пропуски занять в установі освіти, прогули на роботі.
  15. Асоціальні зв'язки, бродяжництво.
  16. Наявність дорослих підбурювачів та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність та антигромадську поведінку.
  17. Стосунки з друзями, вихователями.
  18. Чи були випадки жорстокого поводження з неповнолітнім з боку однолітків, вихователів.
  19. Чи були факти примушування неповнолітнього до зайняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми.
  20. Негативний вплив культурних і релігійних факторів.
- II. Матеріально-побутові умови сім'ї**
21. Санітарний стан приміщення, де проживає неповнолітній.
  22. Умови утримання неповнолітнього (відсутність харчування, адекватного віку неповнолітнього, медичної допомоги тощо).
  23. Соціальний стан сім'ї неповнолітнього.
  24. Які стосунки у неповнолітнього з батьками.
  25. Чи вчиняли близькі родичі кримінальні або адміністративні правопорушення.
  26. Освіта, професія та місце роботи батьків неповнолітнього.
  27. Чи застосовувалося до дитини насилля з боку батьків (жорстоке поводження з неповнолітнім у сім'ї).
  28. Чи був неповнолітній свідком пияцтва, лайки, бійок між

батьками.

29. Аморальний спосіб життя батьків неповнолітнього (зловживання алкогольними напоями, хронічний алкоголізм, наркоманія, проституція, перебування на обліку в ОВС).

30. Чи забороняли неповнолітньому відвідувати загальноосвітні установи.

31. Які методи виховання застосовувалися батьками стосовно неповнолітнього (системне застосування до неповнолітнього антипедагогічних заходів впливу).

32. Поведінка батьків у родині та побуті.

33. Характеристика батьків неповнолітнього.

34. Поведінка неповнолітнього вдома.

35. Проживання неповнолітнього в сім'ї у ситуації конфлікту, з наявністю стресових факторів: безробіття, фінансові проблеми, нестерпна етична атмосфера тощо.

36. Наявність фактів залишення дитини без їжі, тепла, нагляду, вигнання дитини з дому.

37. Чи були батьки позбавлені батьківських прав.

ІІІ. Особливості психофізичного розвитку і характеру неповнолітнього та прояв його вікових особливостей.

Психофізіологічні особливості: реакції, адаптації, моторики, тип вищої нервової діяльності, особливості темпераменту, мислення, у т.ч. вади, психофізіологічні риси, що мають генетичне походження.

Риси характеру, в т.ч. негативні та суспільно небажані (неприйнятні), зокрема, грубість, нечесність, агресивність, лінощі, злобність, жорстокість, нахабство, користолюбство, скаредність, цинізм, егоїзм, мстивість, боягузтво, замкненість, зверхність. Позитивні та суспільно бажані риси: комунікабельність, доброта, довірливість, сміливість, чесність. Відсутність користолюбства.

Вольові якості, у т.ч. числі: інертність, здатність підпадати під чужий вплив, млявість, рішучість, наполегливість, здатність підкорювати своєму впливу та ін.

Емоційні риси, у т.ч.: невірноваженість, дратівливість, образливість, байдужість, черствість, соромливість, чуйність, непохитність.

Наприклад, обтяжуючими дефектами психофізіологічного й інтелектуального розвитку та стану неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, є:

- різні порушення психофізіологічного розвитку, які відбулися у період внутрішньоутробного розвитку, пологів, у ранньому дитячому віці, у т. ч. через зловживання матір'ю спиртними напоями, наркотиками в період вагітності, через черепно-мозкову травму у дитинстві, загальносоматичні й інфекційні захворювання;
- явно виражені, починаючи з дитячого віку, невропатологічні риси характеру та патохарактерологічні реакції (крикливість, плаксивість, підвищена образливість, дратівливість, афективність, імпульсивність тощо);
- рання алкогольна неврастенія;
- фізичний і соціальний інфантилізм;
- виражене відставання у фізичному розвитку, включаючи дефекти зовнішнього вигляду, які компенсуються агресивною поведінкою;
- знижений рівень інтелектуального розвитку, що ускладнює сприйняття соціальної інформації, суспільних норм і вимог, створює труднощі у спілкуванні з іншими підлітками та дорослими, включаючи батьків і близьких родичів.

Отже, слід зауважити, що визначальним фактором у виборі варіанту поведінки неповнолітнім є сім'я, саме вона є авторитетом і формує світогляд дитини. Проте не можна визначати родину як єдиний чинник, що впливає на формування стилю поведінки неповнолітнього. До числа таких факторів слід віднести також і суспільні прояви, тобто низький рівень правової культури його членів, моральності та громадянської правосвідомості призводить до підвищення рівня злочинності за рахунок неповнолітніх осіб, які намагаються пристосуватися до навколишнього світу, сповненого кримінальними проявами. Вчені, які займаються вивченням детермінант дитячої злочинності, виокремлюють низку факторів, що прямо впливають на її виникнення та поширення, проте з плином часу постійно з'являються нові чинники, які прямо чи опосередковано збільшують число неповнолітніх правопорушників.

5. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ З ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД ДІТЕЙ.

Діяльність працівників ювенальної превенції у сфері профілактики боротьби з правопорушеннями серед дітей - це специфічний вид діяльності працівників ЮП, спрямованої на виявлення й усунення причин та умов вчинення дітьми правопорушень, з метою зменшення кількості вчинених ними правопорушень і забезпечення захисту їх прав та законних інтересів.

Першим фундаментальним кроком, який визначив подальший вектор розвитку національного законодавства у сфері забезпечення прав неповнолітніх осіб, було здійснення 27 лютого 1991 року ратифікації Верховною Радою УРСР Конвенції ООН про права дитини.

Відповідно до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», статті 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», статті 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Положення про Національну поліцію, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877, з метою вдосконалення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції та узгодження нормативно-правових актів МВС, які регулюють діяльність Національної поліції, із законодавством України була затверджена Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від 19.12.2017.

Основними завданнями підрозділів ЮП є:

- профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень і проведення із ними заходів індивідуальної профілактики;
  - участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;

- вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;
- провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти.

З метою здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо дитини поліцейський підрозділу ЮП заводить обліково-профілактичну справу та вносить відомості про взяття на профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми МВС, дітей, щодо яких поліцейські ЮП здійснюють профілактичну роботу.

Підрозділи ЮП взаємодіють з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями.

Отже, для запобігання злочинності неповнолітніх існують окремі підрозділи ювенальної превенції. Вони у процесі реалізації покладених на них функціональних обов'язків взаємодіють і співпрацюють з іншими органами та підрозділами Національної поліції України.

6. ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, СПРЯМОВАНА НА НЕДОПУЩЕННЯ ВЧИНЕННЯ ДІТЬМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Профілактична діяльність державних органів і установ у широкому розумінні розглядається як один із засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою зниження рівня злочинності, як взаємодія заходів виховного, педагогічного, організаційного та правового характеру, що спрямовані на попередження різних рівнів попередження злочинності.

Система заходів запобігання та попередження злочинності неповнолітніх базується на засадах загальносоціального характеру, які призначені забезпечити необхідний рівень добробуту, культури, виховання та навчання молодих людей.

Ця система заходів:

- діє у співвідношенні з соціальною, економічною, молодіжною, карною політикою держави, яка реалізується через низку цільових програм надання матеріальної, правової, організаційної й іншої допомоги сім'ям і дітям, запобігання бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх;
- має самостійну законодавчу базу - комплекс правових актів, що регулюють питання створення оптимальних умов життя, виховання дітей і молоді, захисту їх прав та інтересів, нейтралізації негативного впливу на них, запобігання безпритульності, бездоглядності, аморальним проявам і т. ін.;
- забезпечує діяльність усіх суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень серед неповнолітніх, яка спирається на відповідну інформаційно-аналітичну базу та забезпечується бюджетним фінансуванням.

Стаття 10 «Право на захист від усіх форм насильства» Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. передбачає державний захист дитини від усіх форм фізичного та психічного насильства, образи, недбалого чи жорстокого поводження з нею.

Проблема жорстокості та насильства в нашому суспільстві, особливо серед дітей, стає дедалі актуальнішою. Це пов'язано із багатьма соціально-економічними та психологічними чинниками, серед яких слід зазначити: збільшення кількості неповних сімей у результаті розлучень і виїзду батьків за кордон, відвертої неконтрольованої пропаганди насильства й агресії на відео- та телеекранах тощо.

Важливим чинником, що впливає на зниження насильства серед дітей, є профілактична робота працівників ювенальної превенції.

Під профілактикою насильства серед дітей слід розуміти діяльність підрозділів ювенальної превенції у межах визначеної компетенції, яка спрямована на виявлення й усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми насильства, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в окремому регіоні, у сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання. У даному випадку під

виявленням розуміється комплекс заходів аналітичного та пошукового характеру зі збору та перевірки інформації щодо дітей, схильних до насильства, проведення роз'яснювальної роботи з ними.

Під час **виявлення дітей, схильних до насильства**, працівник ювенальної превенції у справах дітей має можливість визначити коло осіб, які потребують додаткової уваги та профілактичного впливу в першочерговому порядку.

Одним із джерел отримання інформації про дітей, схильних до насильства, можуть бути повідомлення від фізичних осіб, а саме: сусіди або знайомі дітей, особи, яким за родом діяльності стала відома така інформація, наприклад, адміністрація або працівники навчально-виховальних закладів (директор або заступник з виховної роботи закладу, вчителі, психологи), працівники служб у справах дітей, працівники житлово-комунального господарства, дільничні лікарі, які обслуговують осіб за місцем проживання, працівники служб соціального захисту населення, органи опіки та піклування, представники громадських організацій, волонтери тощо.

Інформацію щодо дітей, схильних до насильства, працівникам ювенальної превенції можуть надавати представники органів та установ, на які покладено здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а саме: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; органи опіки та піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї (кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї).

Крім того, джерелом отримання інформації є служби «гарячої лінії», які утворюються з метою надання на безоплатній основі психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та інформаційних послуг особам, що опинилися у складних життєвих обставинах і звернулися до служби.

При виявленні дітей, схильних до насильства, важливою є також взаємодія з суб'єктами, які здійснюють соціальну профілактику серед дітей і молоді (органи, які здійснюють соціальну роботу з дітьми та молоддю, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей). Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001, соціальна профілактика серед дітей і молоді передбачає здійснення----- 28

- 1) системного обліку та догляду за дітьми і молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки;
- 2) інформаційно-просвітницької, пропагандистської й агітаційної роботи серед дітей і молоді за місцем проживання, навчання або роботи.

Також джерелом отримання інформації є скарги потерпілих дітей і їх батьків на насильницькі дії з боку інших дітей, інформація, отримана з публікацій у засобах масової інформації та мережі Інтернет.

Під час виявлення, дітей схильних до насильства, важливою є взаємодія працівника ювенальної превенції у справах дітей з дільничними інспекторами поліції, з оперативними, слідчими й іншими підрозділами поліції, а також судами та прокуратурою, які безпосередньо можуть отримати інформацію під час охорони громадського порядку, розкриття кримінальних правопорушень і під час кримінального провадження.

Інформацію також можна отримати від членів громадських організацій. Так, відповідно до розділу 5 «Основні напрями взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями» Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044) підрозділи поліції у справах дітей взаємодіють із громадськими організаціями з питань загальної й індивідуальної профілактики правопорушень, запобігання злочинності, бездоглядності, безпритульності, бродяжництву, жебракуванню й іншим негативним проявам серед дітей шляхом:

- 1) розгляду інформації, що надходить від громадських організацій, для розроблення заходів щодо усунення чинників, які спричиняють і зумовлюють учинення правопорушень серед дітей;
- 2) спільного розроблення профілактичних заходів щодо запобігання правопорушенням серед дітей;
- 3) надання керівництву громадських формувань необхідної допомоги у створенні спеціалізованих громадських формувань (груп) і в організації їх роботи; інформування населення

через засоби масової інформації про діяльність підрозділів профілактичної роботи серед дітей і в цілому підрозділів поліції щодо попередження негативних проявів серед неповнолітніх: злочинності, наркоманії, алкоголізму, проституції, бездоглядності, безпритульності, бродяжництва, жебракування тощо, та запобігання їм, а також щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя дітей і підлітків.

У більшості випадків постраждалі діти та свідки мовчать про те, що трапилося, тому співробітникам необхідно також уміти візуально зовні та по поведінці визначати, чи відбувалося насильство стосовно дитини. Спостереження за поведінкою та зовнішнім виглядом осіб, з урахуванням певних ознак, може свідчити про те, що стосовно дитини здійснювалося насильство.

Так, розрізняють найближчі та віддалені наслідки насильства над дитиною.

До найближчих наслідків належать фізичні травми, пошкодження, а також гострі психічні порушення, які виникають у відповідь на будь-який вид агресії. Ці порушення можуть проявлятися або у вигляді збудження, прагнення втекти, схватитися або у вигляді глибокої загальмованості, зовнішньої байдужності. Однак в обох випадках дитина охоплена найгострішим переживанням страху, тривоги та гніву. У дітей старшого віку можливий розвиток важкої депресії, почуття власної неповноцінності.

Віддалені наслідки насильства - це порушення фізичного та психічного розвитку дитини, різні соматичні захворювання, особистісні й емоційні порушення, соціальні наслідки.

За такими зовнішніми ознаками можна розпізнати чи піддавалася дитина фізичному насильству:

- 1) синці, садна, рани, сліди від ударів, укусів, припікання гарячими предметами, сигаретами на шиї, тілі, кінцівках;
- 2) ушкодження та переломи кісток, припухлість і хворобливість суглобів;
- 3) вибиті та розхитані зуби, розриви або порізи в роті, на губах;
- 4) ділянки облісіння, синці на голові;
- 5) пошкодження внутрішніх органів.

Що стосується емоційного (психологічного) насильства, то це може бути: 30

- 1) затримка в психічному розвитку;
- 2) труднощі концентрації, погана успішність;
- 3) низька самооцінка;
- 4) емоційні порушення у вигляді агресії, гніву, пригнічений стан;
- 5) збільшена потреба в увазі;
- 6) депресія, спроба суїциду;
- 7) невміння спілкуватися з однолітками (занадто увічливе поведіння, надмірна поступливість або агресивність);
- 8) обман, крадіжка, девіації в поведінці (вживання алкоголю, наркотиків);
- 9) насильство стосовно більш слабого.
- 10) нервово-психічні, психосоматичні захворювання: неврози, розлади сну, порушення апетиту, ожиріння, шкірні захворювання, астма.

Виявити жертв насильства й агресорів можна за допомогою анонімного анкетування в навчально-виховних закладах.

Одним із шляхів виявлення схильних до насильства дітей є обліки неповнолітніх правопорушників або дітей з антисоціальною поведінкою.

Комплексний облік таких дітей дозволяє більш дієво застосувати профілактичні заходи, а також виявляти додатковий контингент, що потребує спостереження з боку працівника ювенальної превенції та психологів. Крім того, стає можливим визначення кола осіб, які потребують профілактичного впливу в першочерговому порядку.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте кримінологічну характеристику дитячої злочинності.
2. Дайте кримінологічну характеристику дітей, які вчиняють кримінальне правопорушення.
3. Дайте кримінологічну характеристику дітей, які є жертвою кримінального правопорушення.
4. Назвіть причини й умови дитячої злочинності.
5. Якими нормативно-правовими актами регламентується діяльність працівників ювенальної з профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.
6. Назвіть заходи запобігання дитячій злочинності.

7. Що розуміється під профілактикою насильства серед дітей.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 № 20/95-ВР. ИКК: ййр8://2акоп.габа.юу.иа/1ате8/8Йоте/20/95-вр/еб20170209.
2. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від 19.12.2017 № 1044. ИКН: ййф8://2акоп.га<1а.доу.иа/1а\\8/8Ю\7г0686-18/ей20171219.
3. Лист Міністерства освіти і науки, спорту та молоді України «Щодо профілактичної роботи з запобігання правопорушенням та злочинності серед дітей та учнівської молоді» від П. 02.2013 № 1/9-96. ИКК: ййрзУ/гакоп.габа.доу.иа/габа/зйоте/У9-96736-13.
4. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року, ратифікована Постановою ВР від 27.02.1991 № 789-ХІІ. ИКБ: БОрзУ/гакоп.габа.юу.иа/1ате8/8Йоте/995_021.
5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-ІІІ. ИКК: ййр8://2акоп.габа.юу.иа/1ате8/8Йоте/2402-14.
6. Кримінологічний довідник: довідкове видання / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О. М.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О. М. і д-ра юрид. наук, професора Литвинова О. М. Харків: Золота миля, 2013. 412 с.
7. Орловська Н. А. Проблеми протидії злочинності неповнолітніх: навч.-метод. посібник. Одеса: Міжнарод. гуманітар. ун-т, 2015. 76 с.
8. Кримінологія. Особлива частина: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман; за редакцією І. М. Даньшина. Харків: Право, 1999. 232 с.
9. Проблеми протидії злочинності: підруч. / [Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М., Лизогуб Б. В., Мірошниченко С. С., Подільчак О. М., Толочко А. М., Туркот М. С.]; за ред. проф. О. Г Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

10. Тарабрина Н. В. Практикум по психологи посттравматического стресса. СПб.: Питер, 2001. 272 с.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» від 27.02.2004 року № 2. ИКВ: йіір8://закоп.габа.доу.иа/іате8/8Йоте/у0002700-04.
12. Кеппеік А Побде. Тке 8сіепсе оџ уоиік уіоіепсе ргеуепііоп: Ргодге88Іп§ £гот беуеіортепіаі ерібетіоіоду іо еШсасу іо ейееііуепезз іо рпВіс роїісу. Атегісап Іоптаі оџ Ргеуепііуе Мебісіпе. Уоіпте 20, І88ие 1, 8ирріетепі 1, Іаппагу 2001, Раде8 63-70.
13. Ит, Муипд-Ўопд. Ібепіііуіпд іке ргебісіог уагіаВіе8 оџ _пуепііе беііпдпесу £ог іке беуеіортепі оџ ргеуепііоп ргодгат8. Когеап .Іоитаі оџ 8осіаі \Ўеіџаге. Уоіпте 42. Раде8 254-289. 2000. 1229-5132(рІ88Х).
14. Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / [В. С. Березняк, Р Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін.]. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 147 с.
15. Вплив рівня дозвілля та відпочинку молоді на зниження рівня злочинності: аналітичний огляд / В. С. Березняк, І. М. Веріго, Г. В. Ревіна. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 17 с.

ТЕМА 2

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ. ПРОФІЛАКТИКА ШКІЛЬНОГО БУЛІНГУ

План

1. Стан та основні тенденції проявів насильства (булінгу) серед школярів.
2. Насильство (булінг) серед учнів закладів середньої освіти: поняття, ознаки та види.
3. Кримінологічна характеристика дітей, які вчиняють насильство (булінг). Кримінологічна характеристика дітей, які є жертвою насилля (булінгу).
4. Причини й умови насильства (булінгу) серед учнів закладів середньої освіти.
5. Заходи запобігання насильству (булінгу) в закладах середньої освіти. Індивідуальна профілактика насильства (булінгу) в закладах середньої освіти.

1. СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА (БУЛІНГУ) SERED ШКОЛЯРІВ

Шкільний булінг можна розділити на дві основні форми:

1. Фізичний шкільний булінг - умисні удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень тощо; сексуальний булінг, хеппісліпінг.

2. Психологічний шкільний булінг - насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать:

- вербальний булінг (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т.д.);

34

- образливі жести або дії;
- залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь);

- ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас);
- активне неприйняття (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом-відбувайлом»);
- пасивне неприйняття (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»);
- ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться);
- вимагання (грошей, їжі, інших речей); пошкодження й інші дії з майном (крадіжка, грабїж, ховання особистих речей жертви);
- кібербулінг (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо)). Вважають, що жертвами булінгу стають діти чутливі, замкнуті, сором'язливі, тривожні, невпевнені в собі, нещасні, з низькою самоповагою, схильні до депресії, діти, які не мають жодного близького друга й успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками (Дан Ольвеус). Однак провокувати знущання над собою можуть і сильні, обдаровані особистості. Перебуваючи у звичайній школі, обдарований учень запускає визначені механізми розвитку булінгу, викликає заздрість і роздратування однолітків високим рівнем знань, допитливістю, акумуляцією уваги вчителя. Унаслідок цього відбувається ізоляція обдарованого учня від класу. Погане ставлення до нього поступово стає причиною відповідної поведінки: неприйнята в класі дитина починає порушувати правила, діяти імпульсивно та необдуманно.

Основні механізми розвитку булінгу:

35

-
- страх;
  - заздрість та конкуренція;
  - неприйняття інакшості;
  - бажання підпорядковувати когось власній волі;

- бажання витіснити когось із групи (колективу);
- бажання принизити іншого.

Як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу дітей, де він виникає. Зокрема Д. Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу:

- 1) учень, який є жертвою булінгу;
- 2) учні, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу - «булери», або переслідувачі, агресори;
- 3) послідовники - учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими та беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- 4) пасивні «булери» - учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад через сміх чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- 5) потенційні «булери» - учні, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) «спостерігачі» (байдужі свідки) - учні, які не беруть участі в булінгу і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
- 7) «потенційні захисники» - ці учні негативно ставляться до насилля та вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;
- 8) «захисники» - учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти.

Булінг - переважно латентний для інших осіб процес, але діти, які зазнали цькування, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до важких наслідків, аж до самогубства. Тому найнебезпечніші в цьому явищі наслідки. Причому наслідки і для жертв булінгу, і для булерів, і для спостерігачів, а саме:

1. Діти, які стають переслідувачами, більше ніж їхні однолітки схильні до участі в бійках, до крадіжок, уживання алкоголю та куріння, у них низькі оцінки зі шкільних предметів, вони також можуть носити зброю.

2. Діти, які лише спостерігають знущання, також, як і самі жертви, можуть почуватися в небезпеці.

3. У дітей, які стають об'єктами булінгу, відзначають такі симптоми (за Х. Лейманном):

- перша група пов'язана із впливом стресу на когнітивні процеси, що спричиняють фізичні гіперреакції (порушення пам'яті, порушення концентрації уваги, депресія, апатія, швидке роздратування, загальна втома, агресивність, почуття незахищеності, фрустрація);
- друга група вказує на психосоматичні симптоми (нічні жахи, біль у шлунку, діарея, блювання, відчуття слабкості, втрата апетиту, стискання у горлі, схильність до плачу, почуття самотності);
- третя група поєднує симптоми, що виникають під впливом виділення стресових гормонів і діяльності автономної нервової системи (біль у грудях, пітливість, сухість у роті, серцебиття, часте дихання),
- четверта група відображає симптоми, пов'язані з м'язовим напруженням (біль у спині, біль у задній частині шиї, біль у м'язах);
- п'ята група пов'язана з проблемами сну (труднощі під час засинання, переривчастий сон, раннє пробудження);
- шоста група симптомів: слабкість у ногах, загальна слабкість;
- сьома група: втрата свідомості, тремор (тремтіння тіла або окремих його частин).

2. НАСИЛЬСТВО (БУЛІНГ) СЕРЕД УЧНІВ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ

Булінг - це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу є:

- систематичність (повторюваність) діяння;

- наявність сторін - кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі;
- наслідки у вигляді психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Виділяють такі види булінгу:

- **фізичний** (штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, нанесення тілесних пошкоджень);
- **психологічний** (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміка обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж);
- **економічний** (крадіжки, пошкодження чи знищення одягу й інших особистих речей, вимагання грошей);
- **сексуальний** (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська й образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти);
- **кібербулінг** (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв).

3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ НАСИЛЛЯ (БУЛІНГ). КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ, ЯКІ Є ЖЕРТВОЮ НАСИЛЛЯ (БУЛІНГУ)

Кримінологічна характеристика дітей, які вчиняють насильство (булінг)

Насилля в шкільному й учнівському середовищі може виражатися різноманітних формах, а саме:

- вербальне насилля, яке включає в себе принизливі коментарі та образливі назви (прізвиська);
- насилля над особою через соціальне виключення та соціальну ізоляцію;
- фізичні знущання: штурхання, завдання ударів, плювки;
- оббріхування та поширення неправдивих пліток;

- відбирання грошей або інших речей, приведення їх у непридатність тими, хто змушується;
- погрози або примушування вчиняти будь-які дії;
- насилля на фоні расової дискримінації;
- сексуальне насилля.

Розглядаючи зазначені види насилля, слід звернути увагу на той факт, що подібні особи здебільшого застосовують фізичний вплив: удари, захвати й інші види фізичного примусу.

Крім того, частіше за все як хлопці, так і дівчата використовують вербальний вплив. Стандартним варіантом є глузування. Зазвичай це негативні вислови про жертву.

Наступним видом насилля серед школярів та учнівської молоді є ізоляція. Цей вид насилля більше притаманний дівчатам і полягає в тому, що особу проти її волі витісняють з групи.

Також слід зазначити, що втягування особи в роль жертви з використанням цих форм насилля може здійснюватися за допомогою провокацій. Сценарієм провокацій є: скоєння деякої дії стосовно іншої особи з метою викликати її реакцію, яку в подальшому можна використовувати у своїх інтересах.

Суть провокації полягає в тому, щоб знайти привід для звинувачення. У будь-якому випадку особу ставлять у ситуацію, коли вона вимушена реагувати. Вмілий провокатор буде намагатися негативно інтерпретувати будь-яку реакцію.

Одним з елементів насилля серед дітей та учнівської молоді є погрози. Переслідувачі можуть просто погрожувати жертві або передавати свої погрози через інших. Все це посилює тиск на жертву.

На рівні особистості діти й учнівська молодь, які здатні до вчинення насилля, відрізняються підвищеною агресією, слабким контролем за своїми імпульсами та високою терпимістю до агресивної поведінки як такої. Іноді за цим стоять вроджені генетичні або гормональні особливості (підвищений рівень гормону тестостерону).

Протягом тривалого періоду існувала думка, що за агресивністю ховаються тривожні, невпевнені в собі індивіди, яким хуліган

ТЕМА 2. ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ. ПРОФІЛАКТИКА... ські дії та вчинення насилля до інших осіб дозволяє приховувати та компенсувати свою знижену самоповагу. Однак такі випадки зустрічаються рідко, їх можна назвати поодинокими.

Як правило, типові особи, які схильні вчиняти насилля, не мають зниженої самоповаги та достатньо впевнені в собі. Вони застосовують силу не спонтанно, у зв'язку із загальними дитячими конфліктами, а усвідомлено, залишаючись при цьому емоційно спокійними та байдужими.

Шкільні агресори - це найчастіше особи чоловічої статі. «Типові агресори» поводяться зухвало стосовно ровесників і дорослих. Вони імпульсивні, менш чутливі до болю та віддають перевагу насильству як найбільш зручному засобу для вирішення спірних і конфліктних ситуацій. Крім того, «агресорів» відрізняє низький поріг фрустрації та недостатній контроль у ситуації афекту. Вони фізично сильніше своїх однокласників і інших однолітків, насамперед тих, кого вони переслідують і вибирають у якості «жертви». Діти, що завоювали собі сумнівну популярність «агресора» у молодших класах, втрачають свій статус і стають менш шанованими та впливовими в старших класах, але не настільки нелюбими, як типові жертви. Більшість агресорів - самовпевнені, сильні особистості, з демонстративною, провокаційною манерою поведінки.

Коли у школі мова заходить про агресорів, то практично відразу маються на увазі учні з низькою успішністю, обтяжені сімейними й особистими проблемами. Нарешті, агресорами або збурювачами спокою можуть бути діти із психічними та фізичними відхиленнями.

Однак не всі особи, що схильні вчиняти насилля, мають очевидні проблеми в поведінці. Деякі з них мають високі соціальні навички та добре інтегруються із вчителями й іншими дорослими. Дійсно, це стосується деяких хлопчиків, але, ймовірно, більшою мірою притаманне дівчаткам, які знущаються над однолітками.

Останнім часом особливу увагу привертає позиція мимовільних свідків того, що відбувається. Самі вони не піддаються безпосередній агресії, але доведено, що в результаті відчуття власної безпорадності їх самооцінка різко знижується.

Серед дітей та учнівської молоді, здатної вчиняти насилля над

іншими, слід визначити дітей, впевнених в тому, що «господарюючи» та підпорядковуючи собі інших однолітків, їм набагато легше буде досягати своєї мети. Це діти, які легко збуджуються та є дуже імпульсивними, з агресивною поведінкою, не вміють співчувати жертвам своїх насильницьких дій, фізично розвинені.

Однак ініціаторами цькування та спонукання до вчинення насилля серед дітей та учнівської молоді можуть бути такі особи, які бажають бути в центрі уваги; впевнені у своїй перевазі над жертвою; особи, які мріють бути лідерами у класі; особи, які не визнають компромісів, мають слабкий самоконтроль, інтуїтивно відчувають, які однолітки не будуть чинити опір.

Як правило, пусковим механізмом вчинення насилля серед дітей та учнівської молоді є одна або дві особи.

Частіше за все «співучасниками» ініціаторів насилля в школі та навчальному закладі є діти, які: дорожать своїми відносинами з лідером насилля; бояться бути на місці жертви; піддаються впливу сильних у класі або аудиторії; особи, які не бажають виділятися з натовпу однолітків; діти, які не вміють співчувати іншим дітям; ті, хто приймають цькування за розвагу; особи без власної ініціативи; діти з неблагополучних сімей, які відчували страх покарання; діти жорстоких батьків; озлоблені однолітки, які бажають взяти реванш за свої приниження в минулому.

Кримінологічна характеристика дітей, які є жертвою насилля (булінгу)

У фокусі пильної уваги педагогів перебувають не тільки «агресори», але й «жертви», тобто діти, які є «соціальними аутсайдерами», тому що найчастіше саме вони зазнають нападів і принижень з боку однолітків.

Серед жертв існують «пасивні» та «провокуючі» жертви.

«Провокуючі жертви» можуть одночасно демонструвати зразки боязкої й агресивної поведінки. Частково в провокуючих жертв виявляються ті самі ознаки, що й в агресорів. Такі підлітки імпульсивні, вразливі та «постійно готові до боротьби». Своєю неадекватною поведінкою вони провокують агресію з боку оточуючих і легко дозволяють утягнути себе в насильницькі дії. З одного боку, вони є жертвами, а з іншого - намагаються тероризувати більш слабких і беззахисних однолітків. Їх поведінка свідчить про те, що в багатьох

ситуаціях, пов'язаних з агресією та насильством, неможливо провести чіткої границі між типовими жертвами й агресорами.

Типовими пасивними жертвами є спокійні, стримані, боязкі діти. Вони мають занижену самооцінку, почувають себе менш привабливими, фізично слабкішими та в момент нападу відступають або починають плакати, тікають. У школі або на вулиці соціально ізольовані та замкнені, тому що мають мало знайомих і друзів, через що їх називають індивідуалістами, аутсайдерами або диваками.

Окрім цього, жертвами насилля серед дітей та учнівської молоді стають особи, які страждають від самотності; мають негативний досвід життя; з соціально неблагополучних сімей; діти та молоді люди, до яких застосовується фізичне насилля вдома; особи, які мають комплекс неповноцінності; особи, які воліють замовчувати про насилля та знущання; діти та молоді люди, які не вірять у захист з боку педагогів; не вважають себе значимою частиною свого колективу; вірять, що заслуговують бути жертвою та пасивно очікують насилля з боку переслідувачів; діти, які змирилися з насиллям, як зі своєю долею.

4. ПРИЧИНИ Й УМОВИ НАСИЛЬСТВА (БУЛІНГУ) СЕРЕД УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Процеси та явища сучасної дійсності, що зумовлюють жорстоку та злочинну поведінку в дитячому й учнівському середовищі, досліджені кримінологами досить повно. Серед комплексу детермінант зазначеної поведінки дітей та учнівської молоді найчастіше виділяють такі:

- несприятливі умови життя та виховання в сім'ї;
- збільшення концентрації у формальних (навчальних і трудових) колективах осіб, що потребують не просто виховання, а перевиховання;
- погіршення соціальних характеристик (освіченість, професійна підготовка й т. ін.) в окремих групах дітей і молоді;
- гео- і демографічні процеси зі складними, у тому числі негативними, соціальними наслідками;
- зниження виховного потенціалу установ, які проводять роботу з різними контингентами дітей та учнівської молоді;

- ослаблення правоохоронної практики на окремих її структурно-функціональних ділянках;
- зростання корисливої орієнтації деяких груп неповнолітніх;
- збільшення числа неформальних об'єднань неповнолітніх з асоціальним підґрунтям;
- ослаблення роботи з неповнолітніми за місцем проживання;
- негативні процеси в соціальній динаміці, у тому числі «стигматизованих неповнолітніх» (важкий, незабезпечений, безперспективний і т.д.);
- наявність помітної кількості родин неповнолітніх із недостатнім рівнем матеріального забезпечення.

Вплив сім'ї на дитину та молоду особу сильніше впливу школи, навчального закладу, суспільства в цілому, а виховання вищих людських цінностей пов'язане з рівнем культури сім'ї, з формуванням різних інтересів, професійною та суспільною діяльністю.

Сьогодні відбулася трансформація сім'ї (це більше пов'язано із природним розвитком суспільства), що призвело до зміни моделі сімейних відносин і отримання соціальних ролей членів сім'ї, до зменшення залежності людини від сімейного осередку.

Школа та навчальні заклади, поряд із сім'єю, є основним інститутом соціалізації дитини та молодої особи. Ступінь їх впливу на особистісний розвиток і засвоєння особою соціального та культурного досвіду доволі значущі, оскільки діти та молодь проводять приблизно третину часу в стінах школи та інших навчальних закладів. Разом з тим доведено, що процес соціалізації частіше буває порушено внаслідок негативного впливу соціально-педагогічних факторів, які проявляють себе в дефектах шкільного, сімейного або суспільного виховання. Дитячо-підліткова дезадаптація проявляє себе в ускладненні засвоєння соціальних ролей, навчальних програм, норм і вимог соціальних інститутів.

Зростання насилля серед дітей та учнівської молоді - це передусім прояви порушень поведінки, які, у свою чергу, зумовлені здебільшого соціальним середовищем, у зв'язку із чим одним із напрямків державної політики з питань специфіки насильства серед дітей та учнівської молоді має бути створення потужної й ефективної системи виховного процесу, тобто виховної роботи в підлітковому середовищі.

Проте, перш ніж почати вирішувати будь-яку проблему, необхідно з'ясувати причини її виникнення, а причин девіантної поведінки можна назвати багато. Основними з них виступають:

- бездоглядність і відсутність належного впливу з боку батьків, контролю за поведінкою у вільний час;
- негативний вплив мас-медіа, особливо відеофільмів;
- негативний вплив вуличних компаній;
- матеріальні нестатки сім'ї;
- недоліки у шкільному вихованні;
- недоліки у системі правового виховання неповнолітніх і, як наслідок, відсутність достовірних знань про наслідки вчинення кримінальних правопорушень;
- недоліки у системі працевлаштування;
- безкарність за вчинене діяння та недоліки у діяльності правоохоронних органів, які повинні проводити профілактичну роботу.

Основними причинами вчинення насилля серед дітей та учнівської молоді є недостатній життєвий досвід, схильність до копіювання поведінки дорослих, не завжди позитивний вплив на дітей та учнівську молодь оточуючого середовища, намагання звільнитися від опіки з боку батьків, віра в безкарність, недостатній рівень самокритичного ставлення до власних вчинків, хибна оцінка складних життєвих ситуацій, вживання спиртних напоїв чи наркотичних речовин, безконтрольність з боку вихователів і недостатній рівень профілактичної роботи з неповнолітніми тощо.

Насилля серед дітей та учнівської молоді є в більшості випадків реакцією на несприятливу ситуацію розвитку, що зумовлено неможливістю або несформованістю у дітей здатності успішно вирішувати конфлікти та долати складні стани свідомості внаслідок відсутності у них соціальних навичок: вміння спілкуватися, протистояти стресам, керувати конфліктами та інше. Частіше за все правопорушення серед дітей та учнівської молоді бувають викликані складним поєднанням підліткового, педагогічного та соціальних кризових ситуацій, а пусковим механізмом є раніше не вирішений конфлікт, пов'язаний із втратою чогось цінного для особи.

Школи та пришкільні ділянки стають місцями розподілу сфер впливу між ворогуючими підлітково-молодіжними угрупованнями, де відбуваються бійки, вимагання грошей у молодших. 44

Руйнування матеріально-технічної бази спортивно-оздоровчих секцій, технічних і творчих гуртків, клубів, закриття літніх таборів відпочинку, майже повне згорання роботи з організації дозвілля дітей, комерціалізація та високі ціни більшості форм проведення дозвілля є чинником активізації соціальних відхилень дітей та учнівської молоді.

Основними причинами й умовами скоєння насилля дітьми й учнівською молоддю є:

- зниження соціального рівня громадян, пов'язане із соціально-економічними процесами в суспільстві;
- моральна деградація частини населення, поширення в засобах масової інформації (телебачення, кіно, Інтернет) продуктів, які пропагують культ насильства та жорстокості, аморальні вчинки, що негативно впливають на виховання дітей, формують у них хибні стереотипи вирішення проблемних життєвих ситуацій шляхом насильства та кримінальних правопорушень;
- антигромадські обставини в деяких сім'ях, де мешкає підліток (тривала бездоглядність, відсутність нагляду батьків);
- реакція протесту неповнолітніх на збільшену суворість батьків;
- конфліктні сімейні обставини (сварки, бійки в сім'ї, пияцтво, наркоманія, аморальність, судимість батьків, насилля);
- уживання спиртного або наркотиків безпосередньо самим неповнолітнім;
- завищена самооцінка та бажання деяких підлітків виділитися серед однолітків шляхом учинення неправомірних дій;
- недостатній рівень правових знань молоді, що не дає змогу правильно оцінити ситуацію з правового погляду та передбачити відповідальність за вчинення кримінальних і інших правопорушень;
- втягнення дорослою особою неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень, наркоманії, пияцтва та жебрацтва.

У підлітковому віці дітей хвилює проблема самоствердження, що вирішується у процесі взаємодії з іншими підлітками. Бажання підвищити свій авторитет у середовищі однолітків, прагнення до

матеріальної незалежності вікове легкодумство нерідко сприяє здійсненню насилля.

Сьогодні відбулася зміна «героїв» через зміни в негативну сторону критеріїв оцінки дітьми й учнівською молоддю багатьох явищ: друкована інформація, телебачення, кіно, які фактично рекламують аморальну злочинну поведінку, демонструють засоби вчинення правопорушень, пропагують думку про те, що кримінальне правопорушення є звичайним способом самовираження та вирішення конфліктів.

Як правило, діти не люблять тих однолітків, які стоять осторонь колективу та не сприяють досягненню загальної групової мети - єдності, гармонії та розвитку. Агресивні та просто відчужені (через певні риси індивідуальності) діти частіше бувають уразливими, через що їх карають, а діти та молодь, яка схильна до вчинення насилля, є лише виконавцями групової волі, що є великою соціально-педагогічною проблемою.

Крім того, за насиллям нерідко криються соціально-економічні фактори, наприклад майнові, соціальні, етнічна нерівність.

Розглядаючи причини й умови, які сприяють насильству серед дітей та учнівської молоді, слід звернути увагу на те, що все це відбувається через брак батьківської любові або невміння матері або батька показати її належним чином.

Крім того, це може бути результатом сімейних міжусобиць і конфліктів. Частіше за все діти й учнівська молодь, які вчиняють насильство, є дітьми із сімей, батьки яких розлучені, або де назріває розлучення. Також це діти матерів-одиначок.

Безумовно, названі особливості сімей не можуть розглядатися як клеймо на дитину та не є обов'язковим ступенем до стану жертви або насильника в шкільному або учнівському середовищі.

Річ у тому, що імовірність появи дітей з вищезазначеними ролями в таких сім'ях вища, ніж у сприятливих. Тому батькам слід пам'ятати, що дитина наслідує та копіює їх стиль життя.

На агресивну поведінку дітей та учнівської молоді впливає також такий комплекс факторів:

- персональні фактори (низький рівень виховання, неадекватна занижена самооцінка, висока імпульсивність, зловживання алкоголем, наркотиками, комп'ютерними іграми, готовність до ризику, обмежене почуття самозбереження);
- поведінкові фактори (поведінка, що створює перешкоди для оточуючих, вандалізм, безцільне проведення

- часу, прогулита слабка успішність у школі, ранні сексуальні контакти, приводи в поліцію, рання судимість);
- соціальні фактори (культ насильства в суспільстві, вплив ЗМІ, поведінка батьків, низький соціально-економічний статус родини, залежність від соціальної допомоги, зміна вихователів (вітчим, мачуха), сімейне та сексуальне насильство, друзі з асоціальною поведінкою).

Бурхливий біологічний розвиток дитини в пубертатний період з прагненням до самостійності викликає труднощі у взаєминах з дорослими й однолітками. Ще вчора слухняна та спокійна дитина, яка ретельно й із задоволенням навчалася в школі та відвідувала різні гуртки-секції, сьогодні стає дратівливим і агресивним бунтарем, практично втративши інтерес до школи та покинувши раніше улюблені заняття.

5. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ (БУЛІНГУ) В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ. ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА (БУЛІНГУ) В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Стаття 10 «Право на захист від усіх форм насильства» Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 передбачає державний захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого та жорстокого поводження з нею.

Проблема жорстокості та насильства в нашому суспільстві, особливо серед дітей, стає дедалі актуальнішою. Це пов'язано із багатьма соціально-економічними та психологічними чинниками, серед яких слід зазначити: збільшення кількості неповних сімей у результаті розлучень і виїзду батьків за кордон, відвертої неконтрольованої пропаганди насильства й агресії на відео- та телеекранах тощо.

Важливим чинником, що впливає на зниження насильства серед дітей, є профілактична робота працівників ювенальної превенції. - 47

Під профілактикою насильства серед дітей слід розуміти діяль-

ність підрозділів ювенальної превенції у межах визначеної компетенції, яка спрямована на виявлення й усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми насильства, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в окремому регіоні, у сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання.

При цьому особливого значення набуває індивідуально-профілактична робота з дітьми, які мають антисоціальну поведінку та схильні до насильства.

Працівники ювенальної превенції визначають характер і зміст заходів індивідуальної профілактики залежно від особливостей особистості дитини, соціального клімату тощо.

Обов'язковою умовою при проведенні індивідуально-профілактичної роботи працівниками ювенальної превенції є повага до особистості дитини, уважне ставлення до неї, її недоліків, прояв зацікавленості в її долі.

У ході індивідуальної профілактики вплив на дитину може здійснюватися як безпосередньо працівником ювенальної превенції, так і через інших осіб (батьків, вчителів, вихователів тощо).

Основними заходами індивідуальної профілактики є: 1) виявлення дітей, які мають антисоціальну поведінку та схильні до насильства; 2) попереджувальна бесіда (включаючи ознайомчу та виховну бесіди), під час якої з'ясовуються наміри дитини, коло її інтересів, умови життя, плани на майбутнє тощо; 3) бесіда (ознайомча, попереджувальна) з особами, які негативно впливають на дитину; 4) складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;

5) використання осіб і факторів, що позитивно впливають на дитину, яка має антисоціальну поведінку та схильна до насильства.

У даному випадку під виявленням розуміється комплекс заходів аналітичного та пошукового характеру зі збору та перевірки інформації щодо дітей, схильних до насильства, проведення роз'яснювальної роботи з ними.

Під час **виявлення дітей, схильних до насильства**, працівник ювенальної превенції має можливість визначити коло осіб, які потребують додаткової уваги та профілактичного впливу в першочерговому порядку.

Одним із джерел отримання інформації про дітей, схильних до насильства, можуть бути повідомлення від фізичних осіб, а саме: сусіди або знайомі дітей, особи, яким за родом діяльності стала відома така інформація, наприклад, адміністрація або працівники навчально-виховальних закладів (директор або заступник з виховної роботи закладу, вчителі, психологи), працівники служб у справах дітей, працівники житлово-комунального господарства, дільничні лікарі, які обслуговують осіб за місцем проживання, працівники служб соціального захисту населення, органи опіки та піклування, представники громадських організацій, волонтери тощо.

Інформацію щодо дітей, схильних до насильства, працівникам ювенальної превенції можуть надавати представники органів та установ, на які покладено здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а саме: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; органи опіки та піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї (кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї).

Крім того, джерелом отримання інформації є служби «гарячої лінії», які утворюються з метою надання на безоплатній основі психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та інформаційних послуг особам, що опинилися у складних життєвих обставинах і звернулися до служби.

При виявленні дітей, схильних до насильства, важливою є також взаємодія з суб'єктами, які здійснюють соціальну профілактику серед дітей і молоді (органи, які здійснюють соціальну роботу з дітьми та молоддю, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей). Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001, соціальна профілактика серед дітей і молоді передбачає здійснення:

- 1) системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки;
- 2) інформаційно-просвітницької, пропагандистської й агітаційної роботи серед дітей і молоді за місцем проживання, навчання або роботи.

Також джерелом отримання інформації є скарги потерпілих дітей і їх батьків на насильницькі дії з боку інших дітей, інформація, 49

отримана з публікацій у засобах масової інформації та мережі Інтернет.

Під час виявлення, дітей схильних до насильства, важливою є взаємодія працівника ювенальної превенції з дільничними інспекторами поліції, з оперативними, слідчими й іншими підрозділами поліції, а також судами та прокуратурою, які безпосередньо можуть отримати інформацію під час охорони громадського порядку, розкриття кримінальних правопорушень і під час кримінального провадження.

У більшості випадків постраждалі діти та свідки мовчать про те, що трапилось, тому співробітникам необхідно також уміти візуально зовні та по поведінці визначати чи відбувалося насильство стосовно дитини. Спостереження за поведінкою та зовнішнім виглядом осіб, з урахуванням певних ознак, може свідчити про те, що стосовно дитини здійснювалося насильство.

Так, розрізняють найближчі та віддалені наслідки насильства над дитиною.

До найближчих наслідків належать фізичні травми, пошкодження, а також гострі психічні порушення, які виникають у відповідь на будь-який вид агресії. Ці порушення можуть проявлятися або у вигляді збудження, прагнення втекти, сховатися або у вигляді глибокої загальмованості, зовнішньої байдужності. Однак в обох випадках дитина охоплена найгострішим переживанням страху, тривоги та гніву. У дітей старшого віку можливий розвиток важкої депресії, почуття власної неповноцінності.

Віддалені наслідки насильства - це порушення фізичного та психічного розвитку дитини, різні соматичні захворювання, особистісні й емоційні порушення, соціальні наслідки.

За такими зовнішніми ознаками можна розпізнати чи піддавалася дитина фізичному насильству:

- 1) синці, садна, рани, сліди від ударів, укусів, припікання гарячими предметами, сигаретами на шії, тілі, кінцівках;
- 2) ушкодження та переломи кісток, припухлість і хворобливість суглобів;
- 3) вибиті та розхитані зуби, розриви або порізи в роті, на губах;
- 4) ділянки облісіння, синці на голові;
- 5) пошкодження внутрішніх органів.

Що стосується емоційного (психологічного) насильства, то це може бути:

- 1) затримка в психічному розвитку;
- 2) труднощі концентрації, погана успішність;
- 3) низька самооцінка;
- 4) емоційні порушення у вигляді агресії, гніву, пригнічений стан;
- 5) збільшена потреба в увазі;
- 6) депресія, спроба суїциду;
- 7) невміння спілкуватися з однолітками (занадто увічливе поведіння, надмірна поступливість або агресивність);
- 8) обман, крадіжка, девіації в поведінці (вживання алкоголю, наркотиків);
- 9) насильство стосовно більш слабкого;
- 10) нервово-психічні, психосоматичні захворювання: неврози, розлади сну, порушення апетиту, ожиріння, шкірні захворювання, астма.

Виявити жертв насильства й агресорів можна за допомогою анонімного анкетування в навчально-виховних закладах.

Одним із шляхів виявлення схильних до насильства дітей є обліки неповнолітніх правопорушників або дітей з антисоціальною поведінкою.

Комплексний облік таких дітей дозволяє більш дієво застосувати профілактичні заходи, а також виявляти додатковий контингент, що потребує спостереження з боку працівника ювенальної превенції та психологів. Крім того, стає можливим визначення кола осіб, які потребують профілактичного впливу в першочерговому порядку.

Наступним індивідуально-профілактичним заходом є **попереджувальна бесіда** (відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044, можуть також проводитися ознайомчі та виховні бесіди), головними завданнями якої є здійснення безпосереднього виховного впливу на дитину, контроль за її поведінкою, а також інформаційне забезпечення індивідуальної профілактики злочинної поведінки.

У проведенні бесіди не можна діяти за шаблоном. Її зміст, спрямованість, стиль визначаються з урахуванням індивідуально-пси --

хологічних особливостей особистості людини, її віку, соціального досвіду, освітнього рівня, життєвих планів і намірів, взаємин з оточуючими, а також приводів для проведення бесід, інших конкретних обставин.

У нашому випадку особливістю проведення попереджувальної бесіди є те, що об'єктом є дитина певного віку.

Попереджувальну бесіду з дитиною, схильною до насильства, рекомендується проводити з дотриманням правил, передбачених ст. 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» Кримінального процесуального кодексу України.

У даному випадку бесіду з малолітньою або неповнолітньою особою необхідно проводити у присутності законного представника, педагога або психолога (за необхідності - лікаря), вона не повинна продовжуватися без перерви понад одну годину.

Бесіді повинна передувати ретельна підготовка (вивчення наявних матеріалів і на їхній основі визначення головного напрямку та кола питань, доцільність залучення до неї інших осіб, місце та час проведення).

При підготовці до бесіди обов'язково потрібно враховувати вік дитини, її життєвий досвід, освіту, сімейний стан, характер вчиненого насильства, ступінь моральної, соціальної захищеності, так само бесіду ефективніше проводити вдома або поза офіційною установою при позитивній поведінці дитини, а при погіршенні поведінки - у приміщенні поліції.

При бесіді потрібно пам'ятати, що рівень довіри дитини до дорослого може бути дуже низьким, а поведінкові реакції - захисними. Тому необхідно уважно ставитися до дитини. У ході бесіди не можна принижувати гідність дитини та на її брутальність відповідати різкістю, погрозою покарання, залякуванням.

Психологічна атмосфера бесіди, її тон повинні відображати загальну лінію індивідуальної профілактики - поєднання доброзичливості, зацікавленості в долі дитини з вимогливістю до неї, її поведінки (у Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179, вказано, що у спілкуванні з людьми працівнику поліції необхідно бути уважним до дітей).

Попереджувальну бесіду не можна зводити до загальних закликів і абстрактних побажань, за змістом вона повинна бути конкрет-

ною та цілеспрямованою, ґрунтуватися на переконливих фактах і аргументах.

Якщо бесіда проходить у службовому кабінеті працівника ювенальної превенції, важливо, щоб у кабінет не входили сторонні, не дзвонив телефон.

Бажаність присутності батьків дитини залежить від конкретної ситуації.

При встановленні контакту рекомендується задавати спочатку питання переважно відкриті, на нейтральні теми (поцікавитися станом здоров'я й інших сторін особистого життя дитини).

Також є важливим встановлення психолого-педагогічного контакту з дитиною, розкриття її внутрішнього світу, встановлення соціально корисних інтересів і захоплень.

Крім того, необхідно забезпечити двосторонній характер бесіди, більш активно залучити дитину в розмову, чітко сформулювати питання, викласти їх у доступній формі.

У ході бесіди, з урахуванням наявних даних, неповнолітньому даються поради, рекомендації, побажання, оцінюється характер його вчинків, намічаються інші форми впливу на його поведінку. Необхідно вислухати заперечення, доводи дитини.

При бесіді необхідно з'ясувати намір дитини, коло його інтересів, умови життя, причини вчинення насильства, інших ймовірних учасників. Крім того, необхідно з'ясувати умови життя та виховання дитини (ст. 487 КПК України). При дослідженні умов життя та виховання дитини необхідно з'ясувати:

- склад сім'ї дитини, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання дитини, форми контролю за її поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;
- обстановку в школі чи іншому навчальному закладі, де навчається дитина, її ставлення до навчання, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до неї;
- зв'язки та поведінку дитини поза родиною, навчальним закладом.

Також необхідно пояснити дитині, які правила поведінки вона

порушила, яка може бути застосована до неї відповідальність. Дитина, з якою проводиться профілактична бесіда, попереджається про необхідність припинення протиправних дій.

У ході індивідуальної профілактики працівник ювенальної превенції дітей складає **план індивідуальної профілактики** (в плані необхідно уникати загальних декларативних закликів, необхідно чітко вказувати терміни, місце проведення та відповідальних виконавців), який включає в себе такі заходи залежно від особливостей дитини:

- 1) порядок отримання повної інформації про дитину, виявлення всебічних даних про середовище, у якому проживає дитина;
- 2) порядок реалізації заходів індивідуальної профілактики, а саме: проведення ознайомлювальних, попереджувальних, виховних бесід з дитиною, яка перебуває на профілактичному обліку, здійснення контролю за її поведінкою;
- 3) порядок проведення заходів щодо попередження адміністративних і кримінальних правопорушень (направлення дитини на проходження програм корекції поведінки, застосування примусових заходів виховного характеру, зокрема таких, як обмеження перебування на вулиці у вечірній і нічний час, обов'язковість відвідування лікаря-нарколога тощо);
- 4) заходи профілактики кримінальних правопорушень на стадії висловлення намірів чи їх підготовки шляхом схиляння до добровільної відмови від їх кримінального учинення, ізоляції дитини від організаторів, допомоги у вирішенні проблеми, яка є причиною, що штовхає дитину на вчинення кримінального правопорушення, тощо;
- 5) порядок здійснення контролю за ефективністю індивідуальної профілактики шляхом надсилання запитів про поведінку дітей за місцем проживання, навчання та роботи, опитування оточуючих дитину осіб тощо;
- 6) порядок підготовки матеріалів для зміни статусу дитини (зняття з профілактичного обліку, надсилання подання для вирішення питання щодо зміни покарання тощо).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть основні тенденції проявів булінгу серед школярів.
2. Дайте визначення булінгу.
3. Надайте кримінологічну характеристику дітей, які вчиняють шкільний булінг, і дітей, які є жертвами шкільного булінгу.
4. Назвіть причини й умови шкільного булінгу.
5. Перерахуйте заходи запобігання шкільному булінгу.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 № 2657-УШ. ІКЕ: ййр8://2акоп.габа.юу.иа/1ате8/8Йоте/2657-19.
2. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-ІІ. ІКЕ: ййр8://2акоп.габа.юу.иа/1ате8/8Йоте/2402-14.
3. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-ІІІ. ІКН: ййр8://2акоп.габа.юу.иа/1ате8/8Йоте/2558-14.
4. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 № 20/95-ВР. ІКН: ййр8://2акоп.габа.юу.иа/1ате8/8Йоте/20/95-вр/е620170209.
5. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від 19.12.2017 № 1044. ІКЕ: ййр8://2акоп.габа.юу.иа/1ате8/8Йоте/0686-18/ЄЙ2017121.
6. Буллинг: детская жестокость. ІКН: ййр://тетете.иа§іііЬ.ги/геабега/оі_20_апб_8іаг8Йе/шегорг/Би1іпд.рйр.
7. Лушпай Л. І. Шкільний буллінг як різновид суспільної агресії / Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85. ІКН: ййр://пью.юу.иа/-рб£/ \пиоа!2013 33 28.рс1Г.
8. Булінг - важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. ІКЕ: ййр8://тетете.ипісе£.ог§/икгаіпе.
9. Стеблинська О. С. Основні напрямки реалізації державної політики по запобіганню злочинності неповнолітніх / Боротьба

- з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід: матер. Міжнар. науково-практ. конф. (м. Донецьк, 02 червня 2010 р.). Донецьк, 2010. С. 193-195.
10. Наказ МОН України «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми» від 25.12.2006. № 844. ІКЕ: ййрз://2акоп.габа.доу.иа/габа/зйоте/У0844290-06.
  11. Протидія булінгу. ІКБ: ййр://1111..ти1іусоигзе.сот.иа/иа/раде/22/103.
  12. Раил М. Клепотезки, КеиіВ 1. Ве11 & КишБегіу В. Вобзоп. Ап Етрігасаі Еуалпайоп оџ Іпуепіле Атеагепезз Ргодгатз іп Ше Ипііеб 8іаіез: Сап Іпуепілез Бе «8сагеб 8ітаід1Ь»? Іоптал оџ Ойепбег Кейабілііаііоп. Уо1пте 49, 2010. Іззіе 4. Радез 254-272. Риблізілеб опліпе: 27 Арг 2010.
  13. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді: методичні рекомендації / [В. С. Березняк, Ю. В. Грицай, В. В. Плачков, О. В. Юхимчук]. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 26 с.

ТЕМА 3

ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

План

1. Причини й умови дитячої бездоглядності та безпритульності.
2. Правові засади діяльності працівників ювенальної превенції із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності.
3. Діяльність працівників ювенальної превенції із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності.

1. ПРИЧИНИ Й УМОВИ ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

Сьогодні в нашій державі спостерігається тенденція до падіння моральних цінностей, які раніше здавались непохитними. У більшості громадян виникла апатія, посилилось відчуття безнадійності та власного безсилля, втрата віри в майбутнє.

Наслідком цього постійного стресу є деморалізація суспільства, прояви агресії. Саме тому ці негативні явища впливають на розвиток суспільства в цілому, а також на виховання окремих громадян, насамперед малолітніх і неповнолітніх.

Конституцією України визначено найвищою соціальною цінністю людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Однак кризовий стан економіки України, неефективне функціонування соціально-економічного комплексу країни в перехідний період призвели до бідності та матеріального розшарування населення і, відповідно, до зростання таких соціальних явищ, як бездоглядність і безпритульність дітей.

У зв'язку зі змінами соціально-економічної ситуації в Україні значно збільшилася кількість соціальних сиріт, різко зріс рівень дитячої бездоглядності та безпритульності. Тому головною проблемою сьогодні є момент пошуку нових технологій, які повинні бути

ТЕМА 3. ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ
спрямовані на забезпечення позитивної соціалізації підлітків, які
опинились у складній життєвій ситуації.

Аналіз причин і наслідків бездоглядності та безпритульності показує, що ці явища нерозривно пов'язані з економічним, соціальним, політичним і гуманітарним становищем країни. Безпритульні діти - це частина суспільства, і все, що відбувається в суспільстві, відбивається на причинах, за яких особи та діти опиняються на вулиці. Бездоглядність і безпритульність деформують соціальне середовище, посилюють соціальну напругу в суспільстві, сприяють поглибленню тіньової економіки через постачання дешевої та безправної робочої сили, сприяють загостренню таких соціальних явищ, як бродяжництво, жебракування та злочинність, руйнують фізичне, духовне та психічне здоров'я, знижують життєву, громадську, трудову активність. Діти, які йдуть з домівок через конфлікти в сім'ї, фізичне та сексуальне насильство, порушення житлових і майнових прав і потрапляють на вулицю, не в змозі самотужки подолати негативні явища середовища та потребують особливої допомоги, захисту, у т.ч. адміністративно-правового, підтримки з боку держави та суспільства.

Незважаючи на реалізацію низки державних заходів щодо протидії бездоглядності та безпритульності дітей, вони так і не дали бажаного результату, свідченням чого є збільшення кількості бездоглядних і безпритульних дітей на вулицях, вокзалах, площах, в інших громадських місцях.

Бездоглядність сьогодні - це наслідок загострення соціально-демографічних процесів, тобто зростання старіння населення та зменшення рівня народжування, збільшення дошлюбної народжуваності та кількості хворих і «відмовних» дітей.

Кількість соціальних сиріт і батьків, позбавлених батьківських прав, зниження віку вагітних дівчат та криміналізація дітей, занепад життєвого рівня населення, різке загострення соціального розшарування між багатими та бідними, зниження рівня освіти та виховання є лише декількома причинами виникнення бездоглядності та безпритульності серед дітей у країні.

Бездоглядні діти не забезпечені сприятливими умовами для фізичного, духовного й інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім'ї, належне виховання, догляд і дбайливе ставлення до дитини, здорова матеріальна атмосфера тощо). Відповідно, 58

-----

1. ПРИЧИНИ Й УМОВИ ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ДИТЯЧА БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ - це послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою, розвитком, самопочуттям дитини з боку батьків чи осіб, що їх замінюють. Такі діти можуть проявляти девіантну поведінку, мати шкідливі звички чи відчувати самотність, комплекс неповноцінності, незадоволеності власним життям тощо. Отже, поняття «бездоглядна дитина» може виходити поза межі поняття «дитина вулиці», коли йдеться про позбавлену уваги та догляду батьків дитину, але яка не надає перевагу вуличному середовищу.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 02.06.2005 безпритульні діти - це діти, які були вимушені залишити або самі залишили сім'ю чи дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

Поняття бездоглядності відрізняється від поняття безпритульності: бездоглядний - дитина, контроль за поведінкою якої відсутній внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків з їх виховання й навчання з боку батьків або законних представників чи посадових осіб; безпритульний - бездоглядний, який не має постійного місця проживання (перебування).

Виникненню та росту бездоглядності та безпритульності дітей сприяють економічна криза, безробіття, дитяча експлуатація, а також конфліктні відносини в сім'ї, аморальна поведінка батьків, жорстоке поводження з дітьми, стихійні лиха, епідемії та потрясіння, які спричиняють сирітство дітей. Крім того, безпритульність породжує такі тяжкі соціальні наслідки та девіації в поведінці, як зростання правопорушень, злочинність серед дітей, дитяча проституція, алкоголізм, наркоманія.

Як правило, причини й умови виникнення бездоглядності та безпритульності дітей можна відобразити в таких факторах: дисфункційність сімей, соціальний фактор середовища, особистісні особливості дітей.

До причин виникнення бездоглядності та безпритульності під час встановлення факторів дисфункційності сімей слід віднести такі негативні явища, як:

- матеріальне неблагополуччя;
- низький дохід сімей;
- втрата годувальника;
- безробіття члена (членів) сім'ї;

- багатодітна сім'я;
- сімейне соціальне неблагополуччя (нехтування батьками обов'язків зі здійснення контролю, виховання, навчання й утримання дітей; тривала відсутність (ізоляція) одного або обох батьків (розлучення, хвороба, відрядження));
- сімейні конфлікти;
- соціальне сирітство;
- алкоголізм та наркоманія батьків;
- насилля та жорстоке поводження в сім'ї.

Соціальними факторами середовища є:

- дисфункційність установ для сімей і дітей;
- недоступність або відсутність установ для дозвілля, спорту, культури та відпочинку;
- втрата школою виховних функцій;
- незадовільні умови утримання дітей у спеціалізованих установах;
- вплив асоціального середовища (криміналізація дітей і підлітків; втягнення дітей в алкоголізм, наркоманію, токсикоманію, проституцію; торгівля дітьми).

Серед особистих особливостей дітей слід розглядати схильність до асоціального типу життя, бродяжництва, психічні відхилення, відставання в розвитку, агресію.

Бідність як ключова причина, що змушує дітей працювати, штовхає їх на вулицю, призводить до поступового звикання до вуличного життя та відривання від сім'ї.

У переважній більшості схильність дітей до втеч викликана або психічними відхиленнями або романтичними почуттями; відсутністю контролю за дитиною з боку батьків, школи, позашкільних організацій, поліції та інше.

Хоча всі зазначені умови, безумовно, присутні в кожному явищі, вони повинні розглядатися в площині головної причини бездоглядності та безпритульності - насилля та жорстокості в сім'ї, нехтування дітьми в емоційній, фізичній, медичній, харчовій та інших сферах життя.

Основною з причин, яка сприяє зростанню бездоглядності та безпритульності дітей, є соціально-економічна трансформація суспільства, зміни укладу життя та послаблення виховних можливостей сім'ї та школи.

Значущою умовою дитячої бездоглядності та безпритульності є порушення прав дітей у площині освіти, оздоровлення, отримання професії та житла, затримки під час прийняття рішення органів опіки та піклування з питань влаштування та виховання дітей, які залишились без піклування батьків.

Ще однією умовою виникнення бездоглядності та безпритульності дітей можна назвати нехтування матерями своїх обов'язків щодо дитини, відмова від своїх дітей з різних причин («покинув чоловік», невпевненість у своїх силах, щоб виховати дитину; алкоголізм і наркоманія; безробіття батьків тощо).

Слід зазначити, що до категорії осіб, схильних до бездоглядності та безпритульності, потрапляють діти, які:

- були свідками частих сварок між батьками, які носили регулярний, майже щоденний характер, нерідко переходили в бійки з викликом поліції;
- батьки яких зловживали алкоголем, страждали на психічні розлади, венеричні захворювання тощо;
- чийх батьків засуджено за вчинення різних кримінальних правопорушень.

Багато батьків стикаються з проблемою недостатності своїх психолого-педагогічних знань, що призводить до проблем спілкування з дітьми. Тому під час виховання дітей батьки дуже часто не можуть управляти собою (прихований батьківський авторитаризм), що породжує неповагу до особистості дитини, формування комплексу неповноцінності у дітей. Стикаючись із зазначеною проблемою, дитина намагається уникати спілкування з батьками та вважає за потрібне просто піти з дому, шукаючи спосіб розв'язання конфлікту в сім'ї за допомогою вулиці.

Вагомим фактором, що посприяв формуванню бездоглядності та безпритульності, є невідповідність майбутніх батьків до народження, виховання та забезпечення своїх майбутніх дітей. Усвідомлене виконання батьками своїх функцій і обов'язків стосовно дітей припускає наявність у них знань, умінь і навичок реалізації виховного процесу, а так само вироблене на їх основі власне ставлення до проблем виховання та розвитку особистості дитини.

У багатьох випадках приклад батьків формував у дітей схильність до бродяжництва, а саме якщо після конфліктів у сім'ї один зі старших її членів залишав сім'ю та повертався лише через кілька ТЕМА

3. ПРИЧИНИ ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ, а то й тижнів. Це сприймається дитиною як дієвий засіб у подоланні життєвих труднощів.

Як раніше було зазначено, однією з причин проблеми бездоглядності та безпритульності дітей є зростання бідності в країні, погіршення умов життєдіяльності та руйнування моральних цінностей і виховного потенціалу в сім'ї. Великий вплив на дітей, особливо підлітків у віці від 10 до 14 років, справляє вулиця, а саме навколишня компанія, друзі.

Частіше за все в більшості сімей батькам бракує часу звертати увагу на оточення, з яким спілкується їх дитина, оскільки вони займаються вирішенням фінансових проблем (фінансовим забезпеченням дітей). У цей час діти, перебуваючи без нагляду дорослих, їхнього контролю, здатні на такі вчинки, про які батьки навіть не здогадуються.

Отже, на підставі викладеного можна виділити основні причини дитячої бездоглядності та безпритульності:

1. Загострення проблем інституту сім'ї, який серед інститутів виховання, соціалізації та розвитку дитини є провідним. Саме тут відбувається народження дитини, її зростання, фізичний і духовний розвиток, тут відбувається більша частина її життєдіяльності, закладаються підвалини взаємовідносин її зі світом. Однак сучасні українські реалії, соціально-економічні, політичні та культурологічні проблеми часто призводять до того, що сім'я стає проблематичним, а то й негативним фактором виховання та розвитку дитини.

До проблем інституту сім'ї належать: виховання дітей у неповних сім'ях з низьким матеріальним рівнем життя; проблема емоційного навантаження та низького матеріального рівня в багатодітних сім'ях, нерозуміння між батьками та дітьми; алкоголізм і наркоманія батьків, що породжує байдужість до проблем дитини, недостатність уваги з боку батьків і, як наслідок, втеча з дому; безвідповідальність батьків, що спонукає дітей перетворюватися на жебраків, бездоглядних, втягує їх у кримінальне середовище; негативний емоційний стан, пов'язаний із розлученням батьків; криза сімейних цінностей, неспроможність сім'ї виконувати виховні функції і, як наслідок, значне зростання кількості позбавлених батьківського піклування дітей, які потребують притулку (90% таких дітей втрачають сім'ю не через смерть батьків, а саме через відмову дорослих піклуватися про долю дитини).

2. Шкільна дезадаптація, відчуження від шкільного середовища як фактор посилення явища дитячої бездоглядності. Як відомо, стадія ранньої соціалізації, яка відбувається в сім'ї, - це найважливіший період у розвитку дитини, коли мають бути повністю задоволені її потреби в безпеці, розвитку, самоствердженні. Якщо ці базові потреби депривовані, то до другого періоду соціалізації, який відбувається в школі, дитина входить із вантажем пригніченої активності та з нестачею досвіду позитивної самореалізації.

Школа - це той соціальний інститут, який одночасно з розвитком інтелекту цілеспрямовано формує моделі поведінки дитини, її цінності, систему взаємовідносин зі світом, її ставлення до інших людей. Однак сучасні шкільні реалії шокують своїми фактами, зокрема: все більше відомо фактів жорстокості та насилля з боку учнів і вчителів, якими останнім часом рясніють сюжети телепередач і шпальта українських газет; проблема організації дозвілля та його відсутності в деяких школах. Якщо ідентифікація особистості в межах формальних груп (сім'я, навчальний клас, шкільний колектив) слабшає, то ідентифікація з групами дозвілля, навпаки, посилюється. Можливо, саме в цій сфері нині відбувається інтенсивне створення нових моделей і форм входження індивіда в суспільство, формується здатність до новацій. Однак мистецькі, спортивні школи, дитячо-підліткові клуби на державному рівні не функціонують. Існують лише комерційні організації для розвитку дітей, куди можуть ходити діти, батьки яких здатні сплачувати надані послуги; втрачено виховні функції шкіл, значна кількість дітей пропускають заняття в шкільних закладах без поважних причин, при цьому ні школа, ні батьки не несуть за це відповідальність.

Так, доцільним було б прийняти рішення про створення єдиного банку даних дітей, які знаходяться в соціально-небезпечному положенні, зокрема: дітей шкільного віку, які пропускають заняття в шкільних закладах; дітей, які зловживають алкоголем, наркотиками; дітей, які вчиняють кримінальні й інші правопорушення, тощо.

3. Засоби масової інформації, мережа Інтернет, комп'ютерні розваги здійснюють на особистість і психіку дитини тиск, що є негативною ознакою сучасності та впливає на життєдіяльність дітей.

4. Криміналізація суспільства та інтолерантність дитячого середовища. На наших очах відбувається інституціоналізація девіантної поведінки - вміння обійти закон поважають більше, аніж сам закон.

Отже, проаналізувавши вищезазначені причини бездоглядності та безпритульності дітей і вплив сім'ї на формування в дитини негативної поведінки, можемо виділити неблагополучну родину як чинник девіантної поведінки, яка сприяє неправильному вихованню та появі дитячої бездоглядності, безпритульності.

Сьогодні в Україні існує низка умов, які сприяють розвитку бездоглядності та безпритульності дітей. До таких можна віднести недосконалість сучасної системи органів опіки та піклування. Безпритульність дітей породжує такі соціальні наслідки, як неможливість користуватися правами Конституції України, зокрема правом голосу, правом на працевлаштування, отримання медичного страхування тощо.

2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

Правовою основою діяльності працівників ювенальної превенції з попередження дитячої бездоглядності та безпритульності є такі нормативно-правові акти:

- Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015;
- Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001;
- Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995;
- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017;
- Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001;
- Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011;
- Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005;
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 21.12.2010;
- Концепція державної сімейної політики, схвалена Постановою Верховної Ради України від 17.09.1999 № 1063;
- Національна стратегія профілактики соціального сирітства

- на період до 2020 р., затверджена Указом Президента України від 22.10.2012 № 609/2012;
- Указ Президента України «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» від 16.12.2011 № 1163/2011;
  - Указ Президента України «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей» від 01.06.2013 № 312/2013;
  - Указ Президента України «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві» від 18.03.1998;
  - Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей» від 04.05.2007 № 376/2007;
  - Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 11.07.2005 № 1086/2005;
  - Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» від 05.05.2008 № 411/2008;
  - Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю» від 28.03.2008 № 276/2008;
  - Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності» від 19.07.2005 № 1119/2005;
  - Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044;
  - Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту надання притулку бездомним особам» від 13.08.2013 № 495;
  - Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Порядку здійснення соціального патрулювання» від 19.07.2011 № 283;
  - Наказ Міністерства соціальної політики України «Про за-

- твердження Типового положення про центр обліку бездомних осіб» від 19.04.2011 № 135;
- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді «Про затвердження Порядку повернення дітей, які самовільно залишили сім'ї та заклади соціального захисту, до місць їх постійного проживання (перебування)» від 16.06.2004 № 78;
  - Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 № 658;
  - Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07.09.2009 № 3131/386;
  - Роз'яснення Міністерства юстиції України «Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.07.2011;
  - Постанова Верховної Ради «Про дитячу безпритульність в Україні та шляхи подолання цього явища» від 06.09.2005;
  - Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» від 20.12.2011;
  - Постанова Верховної Ради України «Про спеціальну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні» від 05.04.2011;
  - Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні» від 05.04.2011;
  - Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Про проблему бездомних громадян та

безпритульних дітей і шляхи її подолання» від 03.02.2004.

3. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

Відповідно до Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 02.06.2005 запобігання бездомності та безпритульності - це система заходів, спрямованих на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення бездомності та безпритульності, запобігання їм, у т.ч. заходів щодо зниження ризику втрати особою прав на жилі приміщення та запобігання втраті цих прав, а також на запобігання виникненню негативних суспільних наслідків, пов'язаних з відсутністю в особи житла.

Що стосується визначення запобігання дитячій бездоглядності, то воно в національному законодавстві відсутнє. У той же час вказане поняття існує в національному законодавстві таких держав, як Російська Федерація, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Узбекистан і передбачає систему соціальних, правових, педагогічних та інших заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють бездоглядності, безпритульності, правопорушенням і антигромадським діям дітей, здійснюваних у сукупності з індивідуальною профілактичною роботою з дітьми та сім'ями, що перебувають у соціально небезпечному становищі.

З аналізу вищезазначених понять можна виділити загальну профілактичну роботу, спрямовану на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють бездоглядності та безпритульності, й індивідуальну профілактичну роботу з дітьми та сім'ями, що перебувають у соціально небезпечному становищі.

У попередженні дитячої бездоглядності та безпритульності головну роль відведено профілактичній роботі підрозділів ювенальної превенції.

Якщо говорити про заходи, спрямовані на загальну профілактику бездоглядності та безпритульності дітей, то такими є:

- взаємодія підрозділів ювенальної превенції з місцевими ор-

ганами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування з питань соціально-правового захисту безпритульних і бездоглядних дітей, їх соціалізації, реабілітації й адаптації в суспільстві;

- висвітлення в друкованих засобах масової інформації під тематичними рубриками стану профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності, виконання соціальних програм, акцій щодо соціального захисту дітей;
- проведення науково-практичних конференцій, семінарів і круглих столів з питань профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності;
- привернення уваги населення до цієї соціальної проблеми, а також якнайширшого залучення громадськості до її розв'язання;
- виявлення фактів порушення порядку відвідування дітьми культурно-розважальних закладів, ігрових залів, комп'ютерних клубів, продажу алкогольних напоїв, тютюнових виробів, розповсюдження наркотиків, пропаганди проституції, насилля, жорстокості;
- виявлення, облік, проведення соціального інспектування та супроводження сімей, які неспроможні або не бажають виконувати виховні функції стосовно дітей;
- удосконалення нормативно-правової бази з питань попередження дитячої бездоглядності та безпритульності;
- розробка міжвідомчих планів, спрямованих на профілактику дитячої бездоглядності та безпритульності;
- участь у проведенні загальнодержавних заходів з профілактики бездоглядності та безпритульності, передбачених державними програмами, планами;
- своєчасне виявлення бездоглядних і безпритульних дітей, встановлення та притягнення до відповідальності дорослих осіб, які залучають дітей до жебракування, бродяжництва, пияцтва, злочинної діяльності;
- сприяння залученню підлітків, схильних до вчинення правопорушень, бродяжництва, та тих, які перебувають на обліку, до культурно-спортивних, технічних, творчих гуртків та об'єднань;

- участь у проведенні оперативно-профілактичних операцій, спрямованих на запобігання дитячій злочинності, бездоглядності та безпритульності;
- виявлення фактів жорстокого поводження батьків з дітьми з метою вжиття відповідних заходів;
- організація профілактичного відвідування житла громадян, які перебувають на обліку у зв'язку зі схильністю до вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини.

Найважливішим у попередженні дитячої бездоглядності та безпритульності є індивідуально-профілактична робота з дітьми та сім'ями, що перебувають у соціально небезпечному становищі.

Індивідуально-профілактична робота з дітьми та сім'ями, які перебувають у соціально небезпечному становищі, передбачає виявлення таких дітей і сімей і проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дитиною та її батьками (іншими законними представниками).

При виявленні дитини, яка перебуває у соціально небезпечному становищі, можна керуватися такими критеріями і показниками:

Критерії соціально небезпечного становища дитини	Показники соціально небезпечного становища дитини
<p>1. Дитина виховується в сім'ї, де батьки (інші законні представники) не виконують чи неналежним чином для життя та розвитку, не піклуються про її виконують свої обов'язки з її виховання, навчання чи утримання</p>	<p>ухилення батьків від виконання своїх обов'язків: своєю поведінкою вони позбавляють дитину мінімальних життєвих благ, необхідних для життя та розвитку, не піклуються про її здоров'я, етичний, фізичний і психологічний розвиток, матеріально-побутове забезпечення, підготовку до праці та самостійного життя в суспільстві, проявляють до неї байдужість, ухиляються від сплати аліментів тощо (відсутність адекватного віку дитини харчування, одягу, житла, освіти, медичної допомоги, включаючи відмову від медичного обстеження, спостереження та лікування дитини; відсутність уваги, що може привести до нещасного випадку; брак турботи, що обумовлено хворобою, бідністю, неосвіченістю або недосвідченістю);</p> <ul style="list-style-type: none"> - факти залишення дитини без їжі, тепла, нагляду; вигнання дитини з дому; - батьки, позбавлені батьківських прав стосовно братів, сестер дитини

3. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ...

Критерії" соціально небезпечного становища дитини	Показники соціально небезпечного становища дитини
<p>2. Дитина виховується в сім'ї, де батьки (інші законні представники) зловживають батьківськими правами</p>	<ul style="list-style-type: none"> - примушування дитини до зайняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми. - Втягнення дитини в злочинну діяльність, антигромадську поведінку; - незаконне витрачання батьками майна, що належить дитині; - заборона дитині відвідувати загальноосвітні установи; - систематичне застосування до дитини антипедагогічних заходів впливу
<p>3. Дитина виховується в сім'ї, де батьки (інші законні представники) негативно впливають на її поведінку (виховання носить антигромадський характер)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - залучення дитини до спиртних напоїв, немедичного вживання наркотичних, токсичних, психотропних, інших сильнодіючих, одурманюючих речовин; - аморальний спосіб життя батьків неповнолітнього (зловживання алкогольними напоями, хронічний алкоголізм, наркоманія, проституція, перебування на обліку в підрозділах поліції тощо)
<p>4. Жорстоке поводження з дитиною у сім'ї</p>	<ul style="list-style-type: none"> - фізичне насильство: навмисне нанесення дитині батьками фізичних ушкоджень, які можуть призвести до смерті дитини або викликають серйозні, що вимагають медичної допомоги, порушення фізичного чи психічного здоров'я або ведуть до відставання в розвитку; тілесні покарання, що завдають шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини; - сексуальне насильство або розбещення неповнолітнього; - психічне (емоційне) насильство: тривала, постійна або періодична психологічна дія, що приводить до формування у дитини патологічних рис характеру або порушення розвитку її особистості (відкрите неприйняття та критика дитини, образа та приниження її гідності, погрози, що виявляються в словесній формі без фізичного насильства, навмисна фізична чи соціальна ізоляція, пред'явлення дитині надмірних вимог, що не відповідають її віку та можливостям; одноразова груба психічна дія, що викликала у дитини психічну травму)

ТЕМА 3. ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

Критерії" соціально небезпечного становища дитини	Показники соціально небезпечного становища дитини
5. Дитина вчиняє правопорушення чи інші антигромадські дії	- збільшення порушень дисципліни, збільшення пропусків занять в установі освіти, прогули (якщо дитина перебуває у трудових відносинах); - зміцнення асоціальних зв'язків, бродяжництво дитини; - дитина вчиняє дії, які спричиняють адміністративну або кримінальну відповідальність, перебуває на обліку в підрозділах ювенальної превенції; - дитина є членом екстремістського угруповання, деструктивної секти
6. Дитина знаходиться у несприятливих умовах, екстремальній життєвій ситуації	- проживання дитини в сім'ї в ситуації конфлікту, з наявністю стресових факторів: безробіття, дармоїдство, фінансові проблеми, нестерпна етична атмосфера; - соціальна ізоляція неповнолітнього; - негативний вплив культурних або релігійних факторів на дитину; - жорстоке поводження з дитиною зі сторони однолітків, дорослих; - негативний вплив однолітків, дорослих; - дитина, яка потерпіла в результаті аварії, катастрофи, лих тощо; - дитина надана сама собі, не має місця проживання або місця перебування

Якщо говорити про сім'ї, які перебувають у соціально небезпечному становищі, то такими є сім'ї, що мають дітей, які перебувають у соціально небезпечному становищі, а також сім'ї, де батьки або законні представники дітей не виконують своїх обов'язків з їх виховання, навчання й (або) утримання й (або) негативно впливають на їх поведінку або жорстоко поводяться з ними.

Основними критеріями віднесення сім'ї до цієї категорії є:

- невиконання батьками своїх обов'язків із життєзабезпечення дітей (відсутність у дітей необхідного одягу, регулярного харчування, недотримання санітарно-гігієнічних умов);
- відсутність умов для виховання дітей (відсутність роботи у батьків, житла);

- відсутність особистого прикладу у вихованні дітей з боку батьків (пияцтво, вживання наркотиків, аморальний спосіб життя);
- втягнення дітей у протиправні дії (жебракство, проституція тощо);
- жорстоке поводження з дітьми з боку батьків (спричинення фізичної та моральної шкоди дитині);
- відсутність контролю за вихованням і навчанням дітей (відсутність зв'язку зі школою, неуважність батьків до успішності дитини).

Типи сімей, які перебувають у соціально небезпечному становищі:

- 1) кримінально-аморальна сім'я: жорстоке поводження у сім'ї, зловживання алкогольними напоями, сексуальна розбещеність батьків, відсутність елементарної турботи про утримання дітей;
- 2) педагогічно не освічена сім'я: батьки не розуміють дітей, виявляють повне незнання методів педагогічного впливу, недооцінюють значення сімейного виховання, підривають авторитет школи й учителів;
- 3) сім'я, в якій матеріальному благополуччю надається пріоритет над духовним життям: діти в такій сім'ї виховуються егоїстами, зайво практичними споживачами, батьки ці якості заохочують;
- 4) сім'я, в якій проявляється диктат одних членів сім'ї над іншими: дітей часто карають фізично, в результаті чого вони виховуються озлобленими та жорстокими;
- 5) неповна сім'я: це часто самотня мати, якій дитина заважає влаштувати особисте життя. Атмосфера в такій сім'ї характеризується холодністю, байдужністю, відсутністю духовного контакту.

Одним із джерел отримання інформації про дітей і сім'ї, які перебувають у соціально небезпечному становищі, можуть бути повідомлення від фізичних осіб, а саме сусідів або знайомих дітей, осіб, яким за родом діяльності стала відома така інформація, наприклад адміністрації або працівників навчально-виховних закладів (директор або заступник з виховної роботи закладу, вчителя, психологи), працівників служб у справах дітей, центрів соціальних служб для

72 ----- сім'ї, дітей і молоді, органів охорони здоров'я, працівників житлово-комунального

господарства, дільничних лікарів, працівників служб соціального захисту населення, органів опіки та піклування, установ виконання покарань, сільських і селищних рад, міських і районних у містах державних адміністрацій, представників громадських організацій (громадських формувань), волонтерів тощо.

Інформацію щодо дітей і сім'ї, які перебувають у соціально небезпечному становищі, працівникам ювенальної превенції можуть надавати представники органів та установ, на які покладено здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а саме: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; органи опіки та піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї (кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї).

Джерелом інформації можуть виступати працівники закладів соціального захисту для безпритульних дітей (притулок для дітей служби у справах дітей; центр соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко).

Також джерелом отримання інформації є скарги потерпілих дітей або їх законних представників, інформація, отримана з публікацій в засобах масової інформації та мережі Інтернет.

Працівник ювенальної превенції може безпосередньо отримувати інформацію про дітей та сім'ї, які перебувають у соціально небезпечному становищі, під час проведення рейдів, оперативно-профілактичних операцій, а також участі в інших міжвідомчих заходах (наприклад, під час соціального патрулювання, а також соціального інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах).

Інформацію також можна одержати при безпосередньому контакті з сім'єю (відвідування вдома), через спостереження за дитиною (вивчення поведінки, зовнішності).

До характерних ознак зовнішнього вигляду та поведінки дитини, яка виховується в сім'ї, що перебуває у соціально небезпечному становищі, належать: стомлений, сонний вид; санітарно-гігієнічна занедбаність; схильність до знепритомніння, запаморочення внаслідок постійного недоїдання; непомірний апетит; затримка росту, відставання в мовному, моторному розвитку; привертання уваги будь-яким способом; надмірна потреба в печенні; прояв агресії й
----- ТЕМА 3. ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ
БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ІМПУЛЬСІВНОСТІ, ЩО ЗМІНЮЄТЬСЯ

апатією та пригніченістю; проблеми у взаєминах з однолітками; труднощі в навчанні.

Ознаки фізичного насильства в сім'ї проявляються у боязкості дитини, вираженому страху перед дорослими; проявах тривоги у формі тиків, смоктання пальця, розгойдування; страху йти додому; жорстокому поводженні із тваринами; прагненні сховати причину травм тощо.

Після виявлення дитини та сім'ї, що перебуває у соціально небезпечному становищі, працівникові ювенальної превенції необхідно:

- вивчити сім'ю, умови життя та виховання дитини;
- встановити причини сімейного неблагополуччя;
- визначити тип сім'ї, яка перебуває у соціально небезпечному становищі, та з урахуванням цього здійснити вибір методів індивідуально-профілактичної роботи;
- проводити індивідуально-профілактичну роботу;
- здійснювати спостереження за сім'єю.

При проведенні індивідуально-профілактичної роботи працівникові ювенальної превенції необхідно знати матеріально-побутові умови в сім'ї та емоційно-моральний клімат, методи та прийоми впливу дорослих на дітей, сімейне дозвілля, рівень педагогічної культури батьків.

Крім того, відповідно до ст. 487 КПК України при дослідженні умов життя та виховання дитини працівникові ювенальної превенції належить з'ясувати:

- склад сім'ї дитини, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї, дорослими та дітьми, ставлення батьків до виховання дитини, форми контролю за її поведінкою;
- обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до неї;
- зв'язки та поведінку дитини поза домом, навчальним закладом і роботою.

Також з'ясовується, як батьки здійснювали контроль над дитиною, чи мали вони контакт із навчальним закладом або колективом за місцем навчання (роботи) підлітка. -----

Ефективним засобом вивчення відомостей про дитину та сім'ю, які перебувають у соціально небезпечному становищі, є збір і аналіз документів, що містять відомості про дитину та її сім'ю.

Наприклад, з вивчення змісту акта обстеження матеріально-побутових умов сім'ї дитини можна з'ясувати такі питання: санітарний стан приміщення, де проживає неповнолітній, умови її життя, соціальний стан сім'ї, взаємовідносини між членами сім'ї та характеристика батьків дитини.

За наслідками відвідування заявника за місцем проживання щодо вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення складається акт обстеження, в якому зазначається: склад сім'ї, наявність неповнолітніх дітей, загальний аналіз ситуації, що склалася в сім'ї, факти прояву будь-яких форм насильства (фізичного, сексуального, психологічного, економічного), вжиті заходи щодо припинення насильства та надання допомоги членам сім'ї, постраждалим від насильства або стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, висновки щодо необхідності здійснення подальшої роботи (проведення виховно-попереджувальної роботи з членами сім'ї, винними у вчиненні насильства в сім'ї, взяття їх на профілактичний облік, здійснення соціального супроводу сім'ї, надання психологічної допомоги постраждалому члену сім'ї, вилучення дитини з сім'ї тощо).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть причини й умови дитячої бездоглядності та безпритульності.
2. Вкажіть, у чому полягає різниця таких понять, як бездоглядність і безпритульність.
3. Назвіть критерії та показники соціально небезпечного становища дитини.
4. Що є правовою основою діяльності працівників ювенальної превенції з попередження дитячої бездоглядності та безпритульності.
5. Назвіть заходи попередження дитячої бездоглядності та безпритульності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 02.06.2005. ІКБ: ййрзУ/хакоп. габа.доу.на/іате8/ зйоте/2623-15.
2. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015. ІКБ: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/580-19.
3. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 № 20/95-ВР. ІКБ: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/20/95-вр/еб20170209.
4. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. ІКК: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/2402-14.
5. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005. ІКБ: Ййр8://2акоп.габа. доу.на/ 1ате8/8Йоте/2623-15.
6. Указ Президента України «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві» від 18.03.1998. ІКП: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/200/98.
7. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від 19.12.2017 № 1044. ІКК: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/20686-18/ей20171219.
8. Постанова Верховної Ради «Про дитячу безпритульність в Україні та шляхи подолання цього явища» від 06.09.2005. ІКП: кйр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/2796-15.
9. Кожура Л. О. Актуальність дослідження адміністративно-правового захисту бездомних осіб та безпритульних дітей / Національна і міжнародна безпека в сучасних трансформаційних процесах: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 грудня 2011 р.). К., 2011. С. 90.
10. Середняцька І. А. Чинники проблеми бродяжництва дітей в Україні та шляхи подолання / Південноукраїнський правовий часопис. 2012. № 1. С. 44-46.
11. Запорожцев Є. Г., Бойко Ж. В. Дитяча безпритульність та бездоглядність в Україні на сучасному етапі, шляхи її подолання / Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні пробле-

- ми: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 16 квітня 2009 р., м. Кіровоград, Кіровоград, 2009. С. 66-69.
12. Оржеховська В. Проблеми дитячої бездоглядності в Україні: аналіз та пошуки шляхів подолання / Рідна школа. 2009. № 5-6. С.33-35.
  13. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям [Текст]: метод. посіб. / Безпалько О. В. [та ін.]; за ред. Зверєвої І. Д., Петрочко Ж. В.; Міжнар. орг. «Право на здоров'я». К.: Калита, 2010. 376 с.
  14. Посібник з питань безпритульності. Муніципалітет Гааги, 2007. 58 с.
  15. Попередження дитячої бездоглядності та безпритульності: методичні рекомендації / [В. С. Березняк, Ю. В. Грицай, Ю. Л. Іваненко, В. В. Плачков, О. В. Юхимчук]. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 33 с.

ТЕМА 4

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ, ВЧИНЕНОМУ ДІТЬМИ ТА СТОСОВНО НИХ

План

1. Різновиди й ознаки домашнього насильства щодо дітей.
2. Наслідки жорстокого поводження з дітьми.
3. Допомога дітям, постраждалим від домашнього насильства.
4. Запобігання домашньому насильству щодо дітей.

1. РІЗНОВИДИ Й ОЗНАКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

Насильство над дітьми - проблема, яка завжди існувала та, скоріш за все, ще дуже довго буде існувати у сучасному суспільстві. Сучасність демонструє такі його приклади, як смерть дітей від голоду, загибель їх під час бомбардувань і обстрілу, міжнародних конфліктів, вбивство в таборах біженців, на побутовому ґрунті. Нерідкі і такі форми насильства, як торгівля дітьми, залучення до жебрацтва, проституція, економічна експлуатація, позбавлення житла, коштів для існування, зневага потребами й інтересами. Діти є найбільш незахищеною та найуразливішою частиною суспільства, повністю залежною від дорослих. Саме з їх провини діти стають жертвами домашнього насильства, опиняються в зонах стихійних і природних катастроф, військових дій тощо. Так, відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі (сайт офісу Генерального прокурора) станом на червень 2020 року потерпіло від кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством у сім'ї, неповнолітніх - 34, малолітніх (до 14 років) - 50 (грудень 2019: неповнолітніх - 49, малолітніх- 139; грудень 2018: неповнолітніх - 49, малолітніх - 105).

Насильство над дітьми - це широке поняття, яке включає різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші.

У практиці соціально-педагогічної роботи часто використовують поняття «**жорстоке ставлення щодо дитини**», що включає

фізичне насильство, інцест і сексуальне насильство, а також психологічно негативне звернення, що може мати на увазі, наприклад, ігнорування дитини або залучення до насильства між батьками чи іншими членами сім'ї.

Постраждалою дитиною визнається не лише та, яка зазнала домашнього насильства, а й свідок (очевидець) такого насильства.

Жорстоке ставлення до дитини та нехтування її інтересами можуть мати різні види та форми, але їх наслідками завжди є серйозна шкода для здоров'я, розвитку та соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю чи навіть є причиною смерті.

Розрізняють чотири основні форми жорстокого поведіння та зневажання дітей:

Фізичне насильство - дії або відсутність дій з боку батьків або інших дорослих, що шкодять здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Це можуть бути тілесні покарання, удари долонею, стусани, опіки, задушення, грубі хапання, штовхання, плювки, застосування палиці, пасака, ножа, пістолета.

Фізичне насильство - це також і залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних речовин або медичних препаратів, які викликають одурманювання (*наприклад, снодійного, не виписаного лікарем*), а також спроби задушення та потоплення.

Фізичне насильство - це фізичний напад (катування), воно майже завжди супроводжується словесними образами та психічною травмою.

Ознаки фізичного насильства:

- синці або поламані кістки;
- відбитки предметів/предмета;
- синець або поріз, якому немає пояснень;
- залісина;
- боязнь дорослих, особливо батьків;
- агресія;
- боязнь фізичного контакту, зокрема такого, як рукостискання, обійми, будь-якого дотику.

Сексуальне насильство або розбещення дітей та інцест - це будь-які сексуальні стосунки/взаємодія з дитиною, в яких дитина використовується дорослим або іншою дитиною для задоволення

сексуальних потреб. Сексуальне насильство включає в себе статеві зносини (коїтус), оральний і анальний секс, взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти зі статевими органами. До сексуального розбещення відносять також залучення дитини до проституції, порнобізнесу, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли дитина цього не підозрює: під час роздягання, відправлення природних потреб.

Ознаки сексуального насильства:

- таємність;
- надмірна зацікавленість чи обізнаність у сексуальній темі та предметах, що з нею пов'язані;
- надмірний прояв уваги до всього, що пов'язане з сексуальною темою;
- побоювання певної людини чи члена сім'ї;
- надмірна піддатливість;
- агресія;
- біль при сечовипусканні;
- ускладнення при ходьбі чи сидінні;
- нетримання сечі;
- анальний чи вагінальний свербіж, висипи, синці, кровотечі, біль.

Психологічне (емоційне) насильство - це постійні або періодичні словесні образи, погрози від батьків, опікунів, учителів, вихователів, приниження людської гідності, звинувачення в тому, в чому дитина не винна, демонстрація ворожості, нелюбові. До цього виду насильства належить також постійна брехня, обман дитини (внаслідок чого вона втрачає довіру до дорослого), а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям. У психічному насильстві можна відокремити вербальне й емоційне насильство. Вербальне (словесне) чиниться у разі критики та докорів буквально за кожний вчинок. Емоційне насильство може відбуватися взагалі без слів за допомогою міміки, пози, поглядів, інтонації.

Ознаки психологічного (емоційного) насильства:

- відставання у порівнянні з однолітками у фізичному та соціальному розвитку;
- порушення мови, сну, прийому їжі;
- систематичне повторювання дій, зокрема розкачування,

- смоктання пальців, кусання;
- відсутність зосередження й уваги;
- відсутність інтересу чи емоцій;
- депресія або віддаленість;
- агресія.

Зневага (нехтування) інтересами та потребами дитини (або економічне насильство) - відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, їх що замінюють, у силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруень та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків.

Ознаки фізичної занедбаності (незадоволення основних фізичних потреб дитини в їжі, одязі, гігієні, житлі):

- брудний і пошкоджений одяг, який не відповідає сезону;
- безсоння;
- недотримання гігієнічних норм;
- медичні проблеми, які не піддаються лікуванню;
- ховання або крадіжка їжі;
- відсутність або низький рівень соціальних навичок;
- бездоглядність;
- нездатність до навчання, невідповідність розумових здібностей віковим нормам.

Слід наголосити на тому, що зазвичай дитина-жертва страждає одночасно від декількох видів насильства. Так, інцест (сексуальне насильство) неминуче супроводжується руйнуванням сімейних стосунків і довіри в сім'ї, маніпулятивними стосунками, а часто й залякуванням із боку кривдника, що кваліфікується як психологічне насильство. Складовою частиною практично усіх видів насильства є фізичне (побиття) й емоційне (загрози вбити або покалічити).

Насильство щодо дітей можна класифікувати і за такими ознаками:

- стратегія кривдника (явне або приховане);
- час (тепер чи в минулому);
- тривалість (одноразове чи систематичне, таке, що триває роками);

- місце й оточення (вдома - від батьків; у школі - від педагогів чи інших дітей; на вулиці - від дітей чи незнайомих дорослих).

Будь-який вид жорстокого поводження щодо дітей веде до найрізноманітніших наслідків, проте об'єднує їх одне - завдання шкоди здоров'ю чи небезпека для життя дитини.

2. НАСЛІДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Діти, які зазнали різного роду насильства, самі стають агресивними, що найчастіше виливається на більш слабких: молодших за віком дітей, на тварин. Часто їхня агресивність виявляється в грі, часом спалахи їхнього гніву не мають видимої причини. Деякі з них, навпаки, надмірно пасивні, не можуть себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді виявляється у вигляді зухвалої, ексцентричної поведінки.

Розрізняють **наближені та віддалені** наслідки жорстокого та недбалого ставлення до дітей.

До **наближених наслідків** належать фізичні травми, ушкодження, а також блювота, головний біль, втрата свідомості, характерні для синдрому струсу, що розвивається в маленьких дітей, яких беруть за плечі та сильно трясуть. Окрім зазначених ознак, у дітей під час цього синдрому трапляється крововилив в очні яблука. До найближчих наслідків належать також гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну. Такі реакції можуть проявлятися у прагненні кудись тікати, сховатися або глибокій загальмованості, зовнішній байдужності. У будь-якому випадку дитина охоплена надзвичайним страхом, тривогою та гнівом. У старшому віці можливий розвиток депресії з почуттям власної нікчемності, неповноцінності.

Віддалені наслідки - це порушення фізичного та психічного розвитку, соматичні захворювання, особистісні й емоційні порушення, соціальна невлаштованість:

1) *порушення фізичного та психічного розвитку* - у більшості дітей, що живуть у родинах, де застосовуються важкі фізичні покарання, лайка на адресу дитини і є «методами виховання», чи в

родинах, де діти позбавлені тепла, уваги, наприклад у родинах батьків-алкоголіків наявні ознаки затримки фізичного та нервово-психічного розвитку. Закордонні фахівці назвали цей стан дітей «нездатністю до процвітання».

Діти, що зазнавали жорстокого ставлення до себе, часто відстають у рості, масі чи у тому й іншому від своїх однолітків. Вони пізніше починають ходити, говорити, рідше сміються, вони значно гірше встигають у школі, ніж їхні однолітки. У таких дітей часто спостерігаються «дурні звички»: кусання нігтів, розгойдування. Та й зовні діти, що живуть в умовах зневаги їхніх інтересів, фізичних та емоційних потреб, виглядають по-іншому, ніж діти, що живуть у нормальних умовах: у них припухлі, «заспані» очі, бліде обличчя, скуйовджене волосся, неохайність в одязі, інші ознаки гігієнічної занедбаності: педикульоз, висипання, неприємний запах від одягу та тіла;

2) *різні захворювання як наслідок жорстокого поведіння* - можуть носити специфічний для окремого виду насильства характер: наприклад, під час фізичного насильства наявні ушкодження частин тіла та внутрішніх органів різного ступеня тяжкості, переломи кісток. Під час сексуального насильства можуть бути захворювання, що передаються статевим шляхом: інфекційно-запальні захворювання геніталій, сифіліс, гонорея, СНІД, гострі та хронічні інфекції сечостатевих шляхів, травми, кровотечі із статевих органів і прямої кишки, розриви прямої кишки та піхви, випадання прямої кишки. Під час сексуального насильства - не пояснений (якщо ніяких захворювань органів черевної порожнини та малого таза не виявляється) біль внизу живота.

Незалежно від виду та характеру насильства у дітей можуть спостерігатися різні захворювання, що належать до психосоматичних: ожиріння чи, навпаки, різка втрата ваги, що обумовлено порушеннями апетиту. Під час емоційного (психічного) насильства нерідко бувають шкірні висипання, алергічна патологія, виразка шлунку. Часто в дітей розвиваються такі нервово-психічні захворювання, як тики, заїкуватість, енурез (нетримання сечі), енкопрез (нетримання калу), деякі діти повторно потрапляють у відділення невідкладної допомоги з приводу випадкових травм, отруєнь;

3) *психічні особливості дітей, які постраждали від насильства* - практично всі діти, що постраждали від жорстокого поводження та зневажливого ставлення, пережили психічну травму, в результаті чого вони мають визначені особистісні, емоційні та поведінкові особливості, що негативно впливають на їхнє подальше життя.

Наслідком різного роду насильства, якого зазнали діти, стає агресивність, найчастіше направлена на дітей, молодших за віком або тварин, тобто тих, хто не здатний себе захистити, слабший. Агресивність часто має безпричинний характер, виявляється у грі чи при спілкуванні у вигляді раптових спалахів гніву.

Реакцією інших дітей на насильство може стати пасивність, замкненість, у відповідь на агресію такі діти займають пасивну позицію та не здатні себе захистити.

В обох випадках контакти та спілкування з однолітками порушуються, досить часто занедбані й емоційно депривовані діти, прагнучи у будь-який спосіб привернути до себе увагу, ведуть себе зухвало, демонстративно й навіть ексцентрично.

Діти, які пережили сексуальне насильство, здобувають невластиві віку пізнання про сексуальні стосунки, що проявляється в їхній поведінці, в іграх з іншими дітьми чи іграшками. Навіть маленькі діти, які постраждали від сексуального насильства, згодом самі можуть стати ініціаторами розпусних дій і втягувати в них велику кількість учасників.

Найбільш універсальною та важкою реакцією на будь-яке, а не тільки сексуальне насильство, є низька самооцінка, що сприяє збереженню та закріпленню психологічних порушень, пов'язаних з насильством. Особистість із низькою самооцінкою переживає почуття провини, сорому.

Для неї характерна постійна переконаність у власній неповноцінності, у тому, що «ти гірша за всіх». Внаслідок цього дитині важко домогтися поваги оточуючих, успіху, спілкування її з однолітками укладнені.

Серед цих дітей спостерігаються часті депресії, навіть у дорослому віці. Це виявляється в приступках занепокоєння, безпричинної туги, почуття самотності, порушеннях сну. У старшому віці, зокрема у підлітків, можуть спостерігатися спроби закінчити життя самогубством.

Почуваючи себе нещасливими, знедоленими, пристосовуючись до ненормальних умов існування, намагаючись знайти вихід з ситуації, вони і самі можуть стати маніпуляторами. Це, зокрема, стосується сексуального насильства, коли в обмін на обіцянку зберігати таємницю та не ламати звичного сімейного життя, діти вимагають у дорослих гвалтівників гроші, солодощі, подарунки;

4) *соціальні наслідки жорстокого поводження з дітьми* - шкода для жертви та для суспільства (два наслідки, що виявляються одночасно).

Діти, що пережили будь-який вид насильства, відчують труднощі соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, немає відповідних навичок спілкування з однолітками, вони не мають достатнього рівня знань і ерудиції, щоб завоювати авторитет у школі тощо. Вирішення своїх проблем діти-жертви насильства - часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі, а це часто поєднано з формуванням у них пристрасті до алкоголю, наркотиків, вони починають красти та здійснювати інші протиправні дії.

Дівчата нерідко починають займатися проституцією, у хлопчиків може порушуватися статевая орієнтація. І ті, й інші згодом відчують труднощі у разі створення власної родини, вони не можуть дати своїм дітям досить тепла, оскільки не вирішені їхні власні емоційні проблеми.

Наслідки жорстокого поводження та незадоволення потреб дітей залежать від їхніх вікових особливостей, а саме:

- **ранній вік** - немовлята не реагують на розлуку з батьками, не виявляють ознак страху перед незнайомими людьми; не здатні розрізняти людей, значущих для них, і незнайомих; часто пасивні, апатичні, не реагують на оточуючих. Вони не дивляться в очі, не виявляють емоцій, коли до них хтось розмовляє, не в змозі привертати й утримувати увагу дорослих невербальними засобами; можуть розгойдуватися, битися головою об стіну тощо; постійно плачуть або не плачуть взагалі. Діти раннього віку часто не можуть сформувати прив'язаність до своїх основних вихователів (батьків) або мають нестійку прив'язаність, що характеризується відчуттям тривоги, плаксивістю. Вони часто не в змозі формувати ігрові навички, відмовляються від участі у грі, що може вплинути на формування їхніх стосунків з іншими дітьми. -----

Вони можуть ставати агресивними та завдавати шкоди іншим дітям; часто вважають себе «поганими»;

- **дошкільний вік** -проблеми щодо фізичного розвитку: недостатній для віку зріст, слабкий м'язовий тонус, погана координація рухів, незграбна хода; хворобливість (особливо захворювання верхніх дихальних шляхів), розлади кишково-шлункового тракту; відсутність інтересу до рухливих ігор.

Когнітивний розвиток: дитина не говорить, або мова недостатньо розвинена та незрозуміла для оточуючих; слабка артикуляція або неправильне використання слів; труднощі в концентрації уваги, відсутність інтересів до оточуючих предметів, нездатність зосередитися.

Соціальний розвиток: нестійкі прив'язаності або їх відсутність; нерозбірливість у стосунках, нав'язливість, легковажність; недостатнє або досить бурхливе реагування на розлуку з батьками (іншими вихователями); емоційне відсторонення, ізольованість або відчуженість від дорослих та однолітків; соціальна незрілість у відносинах з однолітками (невміння взаємодіяти з іншими дітьми під час гри, ділитися, робити щось по черзі або домовлятися про щось, підвищена агресивність, прагнення командувати однолітками або конкурувати з ними); відсутність навичок та інтересу до участі в іграх, які вимагають уявлення та фантазії, утримування від будь-якої діяльності, пов'язаної з експериментуванням і дослідженнями довшкільця.

Емоційний розвиток: часте відчуття страхів, нерідко безпричинна або з незначних причин душевна нерівноваженість; ознаки заниженої самооцінки та невпевненості у своїх силах, поганий контроль над своїми імпульсами, майже відсутність емоцій, пасивність і відсторонення; відсутність проявів «здорової» ініціативи, емоційна відчуженість, ознаки емоційних розладів на кшталт тривожності, депресивного стану, емоційної нестабільності; вірогідність енурезу, смоктання великого пальця;

- **молодший шкільний вік** - діти не очікують (не шукають) допомоги дорослих, намагаються своїми діями та словами довести, що вони в змозі самостійно про себе подбати (що є фактично захисною реакцією, яка спричинена

недовірою до дорослих); іноді не реагують на похвалу та позитивну зворотню зв'язку. НАСЛІДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВЕДІННЯ З ДІТЬМИ увагу; діти намагаються виправдати очікування дорослих і беруть на себе їх зобов'язання. У них виникають проблеми при спілкуванні з однолітками (відчують себе неповноцінними та не вартими спілкування з іншими, можуть мати низьку самооцінку, гостро реагують на сприйняття їх однолітками, можуть відчувати сором і розгублення, якщо їм здається, що вони не виправдовують очікування однолітків); можуть намагатися контролювати й експлуатувати інших дітей, командувати ними або залякувати. У таких дітей можуть виникати труднощі у навчанні, їх лякає шкільне середовище, в якому необхідно виконувати численні правила, вони часто не здатні концентруватися на виконанні завдань, для них характерні часті емоційні сплески, нездатність спокійно працювати на заняттях. Вони схильні до асоціальних проявів - б'ють інших дітей, вживають ненормативну лексику, пошкоджують речі, говорять неправду, крадуть тощо;

- **підлітковий вік** - рівень емоційного розвитку не відповідає фізичному (емоційно дитина виявляє високий рівень обізнаності щодо статевої поведінки і готовність до неї при фізичній незрілості, погано розуміє себе й оточуючих і не може описати, чим відрізняється від інших людей). Дитина соромиться свого тіла, одягається невідповідно до розміру чи обставин - або в занадто великий, яким намагається прикрити свої частини тіла, або в занадто відвертий одяг. Як правило, самооцінка є заниженою чи завищеною (підлітки, які в результаті насилля мали травми, після яких залишилися шрами чи каліцтво, в переважній більшості мають низьку самооцінку, через що нерідко перебільшують значимість дорослої людини). Іноді дитина не ідентифікує себе зі своїми однолітками, однак не має довірливого ставлення до дорослих, є замкнутою. Факт статевого дозрівання сприймається (особливо дівчатками) як наслідок спричиненої раніше фізичної шкоди. Про наявність серйозних психологічних проблем свідчать виникнення розладів шлунку, зокрема такі захворювання, як анорексія та булемія. Свідченням сексуального насильства над дитиною може бути її сприйняття себе як «зіпсованої» людини, внаслідок чого

вона має сильне відчуття сорому та провини, негативне ставлення до власного тіла. У неї відсутня самоповага. Вона має недовіру до інших, боїться осіб протилежної статі та фізичних контактів, подібних до обіймів чи дотиків. Як захисна реакція на дисфункційну ситуацію в сімейному оточенні для дитини стає характерною проблемна поведінка: вона нерегулярно відвідує школу, порушує дисципліну, буває надмірно агресивною, безпідставно критикує батьків і близьке оточення.

Отже, будь-який вид насильства формує у дітей такі особистісні та поведінкові особливості, які роблять їх малопривабливими, а іноді навіть небезпечними для суспільства.

Також є різними, залежно від віку дитини, й *психологічні наслідки насильства*:

- у *дошкільників*, що пережили сексуальне насильство, загальними симптомами є тривога, нічні кошмари, загальний посттравматичний стресовий розлад, «уникаюча поведінка», депресія, боязкість, агресія, антисоціальна та неконтрольована поведінка, невідповідна віку сексуальна поведінка;
- *для дітей шкільного віку* характерні такі реакції, як страх, невротичні розлади, агресія, нічні кошмари, труднощі у навчанні, гіперактивність (знаходячись у постійній напрузі вдома, дитина не може стримуватися в школі, де немає людей, агресії з боку яких вона боїться) і регресивна поведінка;
- у *підлітків* частіше спостерігаються депресії, суїцидальна та самоушкоджуюча поведінка, соматичні скарги, протиправні дії, втечі з дому, зловживання наркотичними речовинами.

3. ДОПОМОГА ДІТЯМ, ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Для того, щоб підтвердити чи спростувати припущення про можливість насильницьких дій відповідного характеру, пропонується така діагностика дитини, що піддалася насильству.

Емоційний стан:

- низька самооцінка, пасивність;
- понижений емоційний фон, апатія, страхи;
- занепокоєння, підвищена тривожність;

- депресивні стани, печаль.

Поведінка:

- опозиційна; запобіглива, регресивна;
- не відповідає віку дитини;
- саморуїнівна (спричинення каліцтв, суїцидальні думки);
- виникнення різного роду відхилень у поведінці: агресія, де-адаптація, адитивна, девіантна, делінквентна поведінка.

Інтелект:

- зниження або повна втрата інтересу до школи;
- затримка або різке зниження рівня інтелектуального розвитку;
- зниження пізнавальної мотивації і, як наслідок, стійка неуспішність;
- порушення мовного розвитку;
- загальмованість у відповідях, при виконанні завдань;
- труднощі запам'ятовування, концентрації уваги.

Взаємовідносини з оточенням:

- невміння спілкуватися з людьми, дружити;
- відсутність друзів або надмірна нерозбірлива дружелюбність;
- прагнення будь-якими способами, аж до нанесення самоушкоджень, притягнути до себе увагу дорослих або уникнення дорослих, підозрілість і недовіра до них;
- вимога ласки й уваги або замкнутість, прагнення до самоти;
- агресивність та імпульсивність по відношенню до дорослих, однолітків;
- роль «козла відпущення».

Фізичний стан:

- маленький ріст, недостатня вага;
- гігієнічна занедбаність, неохайний вигляд;
- психосоматичні захворювання, неврози;
- постійний голод і/або спрага;
- мастурбація.

Якщо вищезгадані ознаки у більшості своїй були виявлені в поведінці дитини, пропонується наступний алгоритм дій дорослого.

Послідовність дій педагога.

Постаратися розговорити дитину, встановити контакт,

довірливі стосунки з нею. Надати емоційну підтримку. Тут необхідно врахувати, що дорослий повинен продемонструвати по відношенню до дитини інтерес, дружелюбність, щирість, теплоту й емпатію. У такому разі дитина відчує, що ця людина дійсно чує, розуміє її думки та почуття. Оглянути ушкодження. Не відправляти додому, якщо вона боїться туди повертатися. Якщо немає можливості влаштувати її на тимчасове перебування до родичів або в інше безпечне місце, необхідно звернутися до поліції або прокуратури, якщо дії батьків є злочинними.

Також залежно від особливостей конкретної ситуації, що склалася, слід звернутися:

- до травматичного пункту або іншої медичної установи, щоб зафіксувати травми;
- до органів опіки й опікування за місцем фактичного проживання дитини, якщо батьки належать до «групи ризику» щодо вживання алкоголю, наркотиків або мають психічні захворювання та неможливо їх навчити батьківським навичкам;
- за консультацією до психолога, соціального педагога з метою:
  - проведення діагностичного обстеження дитини й усієї сім'ї для встановлення причин порушень у дитини (домашнє насилля, наркоманія, алкоголь, асоціальна поведінка батьків, психічні захворювання);
  - організації та проведення блока корекційних занять з дитиною та батьками з вивчення адекватної взаємодії в умовах домашнього виховання;
  - навчання батьків ненасильницьким методам виховання, прийомів релаксації та способів зняття нервово-психічного напруження.

Психолого-педагогічні правила організації спілкування між педагогом і здобувачем освіти.

1. Будьте уважними, відслідковуйте найменші зміни в поведінці, будь-які відхилення від норми. Пильної уваги педагогів і батьків вимагають різкі зміни в поведінці.

2. Перемикайте увагу на зміну успішності (не може довгий час працювати без відволікання та помилок через швидку втому).

3. Не поспішайте робити висновки, проявляйте терпіння, доброзичливість. Постежте, поговоріть з батьками.

4. Будьте об'єктивні не лише в оцінюванні, але і в ситуації, що склалася. Не піддавайтеся емоціям, почуттям, які заважають вирішенню проблеми.

5. Спостерігайте за психологічною атмосферою. Для цього необхідно:

- звертати увагу на поведінку дітей;
- розуміти вираз очей, їх міміку, жести;
- уміти зіставляти психологічну атмосферу сьогоdnішнього дня з учорашнім.

6. Щиро цікавтеся життям дітей. Відносьтеся співчутливо до їх думок і бажань: не чіпляйтеся, не намагайтеся переробити, не критикуйте, частіше хваліть.

Принципи допомоги жертвам зґвалтування:

1. Повага:

- оцініть довіру, з якою жертва звертається за допомогою;
- забезпечте конфіденційність;
- враховуйте культурні особливості жертви.

2. Підтвердження:

- правоти особи та необхідності виразити свої почуття;
- реальності, що жертва залишилася в живих і має досить сил, щоб впоратися з травмою;
- природності й адекватності її почуттів;
- позитивного сенсу проявів психологічного захисту.

3. Переконання:

- що жертва не винна;
- що вона здолає свої переживання, страхи і нічні кошмари, що є «оплакуванням втрати»;
- що теперішній стан пройде, якщо з'явиться надія;
- що вона має для подолання необхідні сили та ресурси;
- що їй самій слід визначати, що, коли та кому розповідати про те, що сталося.

4. Надання різноманітних можливостей:

- передайте їй ініціативу в процесі консультування;
- дайте необхідну інформацію, не примушуючи нести відповідальність за подію;

- не стверджуйте, що потрібне лікування;
- не цікавтеся деталями того, що сталося, якщо це не потрібно в терапевтичних цілях.

Рекомендації батьку/матері, чия дитина піддалася зґвалтуванню в сім'ї:

1. Намагайтеся викликати на довірливу розмову про те, що сталося.
2. Постарайтеся своєю поведінкою вселити віру у сили, майбутнє.
3. Запевніть у конфіденційності розмови і в тому, що дитина потім сама вирішить, що, коли і кому вона розповість про те, що сталося.
4. Скажіть дитині про необхідність виражати свої почуття, що відчувати - це природно. Кожен має право на будь-які почуття.
5. Допоможіть визначити основну складність, проблему.
6. Щоб зменшити відчуття провини, переконайте, що дитина не винна в тому, що сталося.
7. Сприяйте підвищенню самооцінки.
8. Знайдіть у ситуації якомога більше позитивних моментів (залишилася жива).
9. Допоможіть дитині усвідомити наявність резервних можливостей, разом з нею знайдіть вихід із ситуації, що склалася.
10. Переконайте дитину, що вона обов'язково здолає свої переживання, а стан, у якому вона знаходиться, пройде, але для цього потрібний час.
11. Підкажіть дитині як і що вона повинна робити, як реагувати, поки не зможе мобілізувати власні сили.
12. Вітайте позитивне спілкування з однолітками та значимими дорослими, заохочуйте відвідування секцій, гуртків і не дозволяйте повністю ізолюватися від оточення, близьких людей.
13. Запропонуйте дитині різні матеріали для творчості, що дозволить виразити почуття, зняти напругу.

4. ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ

Заходи щодо запобігання насильству

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» запобігання домашньому насильству визначається як система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Укра

їні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються.

У цій же статті надано визначення і протидії домашньому насильству - це система заходів, які спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалий особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників і зміну їхньої поведінки.

Для активізації й ефективної профілактичної роботи з протидії домашньому насильству потрібно:

- розроблення та поширення превентивних заходів щодо попередження домашнього насильства з метою охоплення всіх молодих людей;
- професійна підготовка фахівців, які працюють з дітьми та молоддю за програмами, що стосуються питань домашнього насильства;
- посилення захисту та підтримки дітей, які стали свідками насильства або жертвами насильства;
- вивчення масштабів домашнього насильства;
- зміцнення знань про ефективні засоби запобігання домашньому насильству.

Методологією соціально-педагогічної роботи в аспекті **профілактики домашнього насильства щодо дітей** є концепція «допомоги для самопомоги», яка змінює свідомість і поведінки дорослих і дітей. Ця концепція розглядає людину як суб'єкт, а не об'єкт соціальної роботи, що означає формування в неї відповідальності за своє життя, свій вибір, уміння свідомо користуватися своїми правами на основі знання про них. У «допомозі для самопомоги» це означає:

1. Виявлення особливостей і проблем молоді, дітей, жінок, кривдників в аспекті запобігання домашньому насильству.
2. Формування позитивної мотивації до сприйняття соціальних послуг і стимулювання молоді до засвоєння інформації щодо протидії домашньому насильству.

3. Встановлення контакту з молоддю та членами їх сімей і надання їм соціальної допомоги, тобто такого комплексу соціальних послуг, який сприяє не тільки відмові від насильства, але й підвищенню соціального статусу молоді, її особистому розвитку на основі оволодіння знаннями про свої права, навчання вмінню ними користуватися та їх відстоювати, створення умов для їх реалізації, використовуючи при необхідності соціальну опіку та підтримку, соціальний менеджмент. Наслідком такої допомоги можуть бути: знання, що запобігають домашньому насильству, вміння та навички щодо критичної оцінки, прийняття рішення й управління собою в ситуаціях, які можуть призвести до насильства, негативне ставлення до насильства.

4. Спрямування молоді до самопомоги в напрямку запобігання насильству через надання інформаційних послуг про установи й організації, які вирішують такі проблеми.

Соціальна профілактика згідно із Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» - це робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу. Завдання соціальної профілактики реалізується у світлі «допомоги для самопомоги» в таких напрямках психосоціальної роботи з дітьми, молоддю та жінками: соціальні дослідження з проблеми; інформаційно-просвітницька робота; соціальне навчання молоді; соціальна реклама послуг суб'єктів соціальної роботи; правова освіта дітей, молоді та членів їх сімей з проблем насильства в сім'ї; допомога дітям і молоді у виборі професії, працевлаштуванні; організації волонтерського руху; організація сімейного дозвілля та відпочинку.

Загалом визначають наступні форми запобіжних заходів проти насильства над дітьми: первинні, вторинні та третинні.

Змістом первинної соціальної профілактики насильства є: надання інформації про насильство батькам, дітям, молоді, вчителям; вивчення правових норм стосовно поведінки в реальних життєвих ситуаціях, які можуть призвести до насильства; показ зразків застосування життєвих умінь і навичок щодо спілкування, знайомства, відпочинку, вибору життєвого шляху; підтримка творчої, інтелектуальної, громадської діяльності, організація сімейного дозвілля.

Методами первинної соціальної профілактики насильства є: інформування, приклад, переконання, навіювання, робота в громаді, мікросередовищі, сім'ї. У первинній соціальній профілактиці доцільно використовувати технологію «рівний -

рівному», критичного мислення.

Вторинна соціальна профілактика застосовується до тих сімей, де зафіксовано чи спостерігається жорстоке ставлення до дітей, членів родини, домашніх тварин. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поведінки з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь і навичок у дорослих і дітей, роз'яснення сутності та відповідальності за жорстоке ставлення до дитини. Вона передбачає своєчасне виявлення таких осіб і надання їм психосоціальної підтримки та допомоги у напрямках: формування знань, життєвих умінь і навичок, необхідних для самозахисту від насильників; формування поняття про установи й організації, які допомагають потерпілим від насильства; зміна ставлення молодій особі до себе, свого місця у суспільстві, усвідомлення нею цінності свого життя та своєї ролі в ньому, а батьків - до дитини як суб'єкта власного життя.

Третинна профілактика проводиться з тими, хто постраждав від жорстокого ставлення, з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таку поведінку - як соціальне навчання та контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо). У третинній профілактиці доцільно використовувати технології особистісно-орієнтованого соціального навчання, педагогічної підтримки, педагогіки суспільства, «зміцнення сім'ї».

Основними методами в третинній профілактиці насильства є: робота в конкретному випадку, рефлексія ситуації й індивідуального розвитку, переключення та перенавчання, створення виховних ситуацій, показ перспективи, реконструкція характеру, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності та позитивно соціалізуюче середовище.

Соціально-профілактична робота з батьками щодо жорстокого ставлення до дітей складається з: батьківської просвіти (права та потреби дітей, права й обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання, жорстоке ставлення до дітей і насильство в сім'ї, його сутність, наслідки, відповідальність); формування толерантності, життєвих сімейних умінь і навичок (комунікативних, прийняття рішень, прогнозування, управління собою). Під час цієї роботи передбачається здійснення емоційного супроводу: підбадьорювати, мотивувати, наполягати, цікавитися станом справ дитини і батьків, підкреслювати віру в існування ресурсів сім'ї, повагу до членів сім'ї; надавати поради для поточної підтримки дитини в мікросередовищі, виявлення змін у її

стані.

Зміст соціально-профілактичної роботи з педагогами закладів освіти в аспекті протидії жорстокому ставленню до дітей передбачає:

- учительську просвіту про права та потреби дітей, відповідальність вчителів за дітей; взаємодію вчителя з сім'єю учня; права, обов'язки та відповідальність батьків за дітей; сутність жорстокого ставлення до дітей, насильства щодо дітей у сім'ї та школі, відповідальність за них; професійну педагогічну етику, взаємодію суб'єктів захисту прав дітей;
- формування у вчителів умінь і навичок розпізнавати та виявляти жорстоке ставлення до дітей/насильство, толерантного ставлення до дітей з різних сімей, комунікативних умінь спілкування, майстерності управління собою та ситуацією, розв'язання конфліктів раціональним способом (тренінги, семінари, рольові та ділові ігри);
- усунення феномену професійного вигорання (навчання й організація правильного режиму роботи, сприяння професійного зростання, психотерапевтичні сеанси, консультації психолога, покращення психологічного клімату в колективі, створення кімнати емоційного розвантаження).

Спеціальні заходи з попередження домашнього насильства

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» приводить чотири види спеціальних заходів з попередження насильства:

1. Терміновий заборонний припис стосовно кривдника - виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення.

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи:

- 2) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
- 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Під час вирішення питання про винесення термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи.

Зазначена вимога поширюється також на місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити.

Терміновий заборонний припис вноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків.

Терміновий заборонний припис вноситься в порядку, затвердженому Міністерством внутрішніх справ України, строком до 10 діб, але не може бути винесеним кривднику, якщо це особа, яка на день винесення припису не досягла вісімнадцятирічного віку.

Обмежувальний припис стосовно кривдника - це один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків:

- 1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
- 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
- 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
- 4) заборона наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;
- 5) заборона особисто та через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- 6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто та через третіх осіб.

Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків. Разом з тим він не може містити заходів, що обмежують

право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі такого припису.

Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців.

Порядок видачі судом обмежувального припису визначається Цивільним процесуальним кодексом України.

Постраждала особа може вимагати від кривдника компенсації її витрат на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством.

У разі порушення кримінального провадження у зв'язку з вчиненням домашнього насильства перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнана винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначаються Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України.

2. Взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи (ст. 27 Закону)

Уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу.

Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який 4. ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ взяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством.

Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

3. Направлення кривдника на проходження програми для кривдників (ст. 28 Закону)

Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривд-

ників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Виконання програм для кривдників стосовно дітей-кривдників здійснюється з урахуванням вікових і психологічних особливостей дітей.

З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

Виконання програм для кривдників забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання.

Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством. При цьому кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі.

У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття заходів.

Притягнення кривдника до відповідальності за те, що він не пройшов програму для кривдників, не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

У разі притягнення кривдника до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено обов'язок пройти проба-ційну програму відповідно до пункту 4 частини другої статті 76 Кримінального кодексу України.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть різновиди й ознаки домашнього насильства щодо дітей.
2. Дайте визначення сексуального насильства або розбещення дітей та інцест.
3. За якими ознаками можна кваліфікувати насильство щодо дітей.
4. Назвіть наближені та віддалені наслідки жорсткого та недбалого ставлення до дітей.
5. Назвіть заходи запобігання домашньому насильству щодо дітей.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-УІІ. ІКБ: ййрзУ/хакоп.габа.доу.иа/1атез/8Йоте/2229-19.
2. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-ІІІ. ІКН: ййрзУ/хакоп.габа.доу.иа/1атез/8Йоте/2558-14.
3. Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 про Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. ІКН: ййр8://2акоп.габа.доу.иа/габа/8Йоте/у5480729-18.
4. Воронцова ТВ. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко та ін. К.: Алатон, 2017. ІКН: ййр8:/Мгіуе.доод1е.сошМгіуе/£оМе г8/0Вл9РАдгО9'№сГХХтеХЎ1ЬРВС83с.
5. Методичні рекомендації щодо надання психосоціальної допомоги особам, постраждалим від гендерно зумовленого насильства Департаменту соціального захисту населення Запорізької обласної державної адміністрації. КЗ «Запорізький обласний центр соціально-психологічної допомоги» Запорізької ОДА. Запоріжжя, 2016. С. 34-35.
6. Мірошниченко А. В. Насильство в сім'ї / Правова освіта. Сайт Головного управління юстиції у Кіровоградській області. ІКБ:

Бйр://ргауоуао8УІ1:а.иео2.иа/риБ1/па8ІІ8іУО_у_8Іт_39_іі/1-1-0-13.

7. Насильству немає виправдання: добірка матеріалів на допомогу протидії насиллю / Сумська обл. універс. наук. б-ка; уклад. Т. І. Касьяненко, Ж. П. Швачко. Суми, 2017. 33 с.
8. Попередження домашнього насильства. Навчальний посібник для консультантів «Гарячих ліній»/ Упорядники: Красно- ва О. В., Калашник О. А. Київ, 2016. 90 с.
9. Стромило А. П. Насильство над дітьми та його наслідки / А. П. Стромило, С. А. Мукомел // Вісник Черкаського університету. Науковий журнал. 2010. № 121. С. 140-143.
10. Як реагувати на випадки насильства в сім'ї. Для адвокатів, юристів та фахівців центрів/бюро безоплатної правової допомоги / ГО «Ла Страда-Україна», Київський регіональний центр безоплатної правової допомоги. Програма Агентства США з міжнародного розвитку (ИШАШ). Київ, 2015. 24 с.
11. Сафонова Т. Я. Жесткое обращение с детьми / Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 2. С. 17-29.
12. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса. СПб: Питер, 2001. 272 с.
13. С. Кау Іейгу. Ргеуепііоп о£ ІнуепіІе УіоІепсе. *А Сгііісаі Кеуіем о/Сиггені Зсіепіірс ІїаІедіез*. ІонгнаІ о£ Ойепбег Кейавіііаіііоп. УОІнте 28, 1998. Ізне 1-2. Радез 1-28. РнБІзіейб опІіпе: 08 Осі 2008. ІКБ: Бйрз://аоі.ор\$/10.1300/£076у28п01_01.
14. Методика дій працівників ОВС з протидії та попередження фактів насильства в сім'ї: методичні рекомендації / [В. С. Березняк, А. В. Водяний, С. М. Заброда, Б. О. Логвиненко, Р. М. Опацький, Г. В. Ревіна]. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 103 с.

ТЕМА 5

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ СТУДЕНТСЬКИХ (МОЛОДІЖНИХ) ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ З ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА ПРОФІЛАКТИКИ

КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД ДІТЕЙ

План

1. Правові засади діяльності студентських (молодіжних) громадських формувань з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.
2. Порядок створення студентських (молодіжних) громадських формувань з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.
3. Форми та методи взаємодії підрозділів ювенальної превенції зі студентськими (молодіжними) громадськими формуваннями з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.

1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКИХ (МОЛОДІЖНИХ) ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ З ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ СЕРЕД ДІТЕЙ

Громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати в установленому Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку та державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України й органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха й інших надзвичайних обставин (далі - громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону).

Громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону можуть бути створені на засадах громадської

самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо.

До правової основи, на підставі якої здійснює діяльність громадське формування з охорони громадського порядку і державного кордону слід віднести Конституцію України, Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», інші закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, рішення місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування з питань охорони громадського порядку та державного кордону, боротьби із злочинністю й адміністративними правопорушеннями, а також положення (статути) цих формувань.

Координацію діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону здійснюють відповідно місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування.

Повсякденна (оперативна) діяльність таких формувань організовується, спрямовується та контролюється відповідними органами Національної поліції, підрозділами Державної прикордонної служби України.

Громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону не мають права займатися підприємницькою або іншою діяльністю з метою одержання прибутку.

Використання громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону України для виконання завдань, не передбачених Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», забороняється. -----

103 .....

Основним нормативно-правовим документом, що регламентує діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку, є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000. Даним нормативним актом визначено повноваження органів державної влади, у т.ч. й органів Національної поліції України, щодо залучення населення до охорони громадського порядку, порядок створення та реєстрації громадських формувань з охорони

громадського порядку, основні функції, права й обов'язки їх членів, а також засади правових гарантій і соціального захисту громадян, які беруть участь у цій діяльності.

Типовий статут громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2000 № 1872, передбачає основні завдання та права формування; створення та діяльність керівних і виконавчих органів формування, їх повноваження; умови та порядок прийняття громадян до складу формування і вибуття з нього; статутні обов'язки та права членів формування; застосування заходів фізичного впливу і спеціальних засобів.

Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 визначає взаємодію з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проєктів, програм і заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення й усунення проблем, пов'язаних зі здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. Поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності.

Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044, визначає основні напрями взаємодії як з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади та місцевого самоврядування, так і з об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями.

Крім того, Інструкцією про порядок придбання, видачі та зберігання спеціальних засобів членами громадських формувань з охорони громадського порядку, затвердженої наказом МВС України від 27.04.2009 № 183, визначено порядок видачі й організацію зберігання спеціальних засобів, а також контроль за наявністю та дотриманням порядку зберігання спеціальних засобів.

Діяльність громадських організацій з охорони громадського порядку та попередження злочинності регулюється й указами Президента України, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Особливо слід акцентувати увагу на таких нормативно-правових актах, як Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності» від 19.07.2005 № 1119/2005, яким передбачено необхідність затвердження програм з налагодження співробітництва поліції з населенням, залучення громадян до профілактики правопорушень, боротьби із злочинністю, а також розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону» від 08.02.2006 № 73-р.

Вищезазначені нормативно-правові акти застосовуються також при організації діяльності студентських (молодіжних) громадських формувань з охорони громадського порядку.

2. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ СТУДЕНТСЬКИХ (МОЛОДІЖНИХ) ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ З ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД ДІТЕЙ

Питання безпеки громадян, їх правової та соціальної захищеності завжди були і є актуальними. Їх вирішення потребує проведення цілеспрямованої політики щодо залучення громадськості до розв'язання основних завдань правоохоронної діяльності, зокрема охорони громадського порядку, попередження кримінальних правопорушень. Одними з багатьох наявних недоліків в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю є: відсутність належної пропаганди з питань участі громадськості в правоохоронній діяльності та їх державної підтримки.

Необхідною умовою ефективної діяльності органів Національної поліції України з питань охорони громадського порядку, боротьби із правопорушенням є залучення до цієї справи широких верств

населення, у т.ч. і громадських формувань.

Успішна ефективна взаємодія органів Національної поліції України з громадськістю є важливою складовою вирішення питань з профілактики злочинності, наркоманії, жебрацтва та бродяжництва серед неповнолітніх.

Охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, дотримання законності й укріплення правопорядку в державі не мають сенсу без участі в цій справі громадян. Опора на підтримку громадян і громадських формувань - це одна з умов ефективної діяльності поліції з попередження та припинення правопорушень.

Основним документом, який регламентує залучення громадян до охорони громадського порядку, попередження злочинності, є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000.

У Законі України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 вказано, що молодіжні громадські організації - об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів (ст. 2).

У даному випадку за аналогією можна говорити про те, що студентські (молодіжні) громадські формування - це об'єднання громадян на добровільних засадах віком від 18 до 35 років, метою яких є сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі й органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха й інших надзвичайних ситуацій. Місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та правоохоронні органи надають всіляку допомогу та підтримку у створенні громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону.

Громадське формування з охорони громадського порядку та державного кордону діє на основі положення (статуту) про нього.

Статут має відповідати формі, визначеній Типовим статутом про громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2000 № 1872.

Положення (статут) громадського формування з охорони громадського порядку повинно містити:

- 1) назву, мету, завдання громадського формування та його юридичну адресу;
- 2) відомості про структуру формування та територію, в межах якої воно провадитиме свою діяльність;
- 3) визначення порядку створення та діяльності керівних і виконавчих органів (штабів, координаційних рад, правління), їх повноважень;
- 4) умови та порядок прийняття громадян до громадського формування та вибуття з нього;
- 5) статутні права й обов'язки членів громадського формування;
- 6) джерела надходження, порядок використання коштів та іншого майна громадського формування;
- 7) порядок відшкодування витрат на використання приватного автомобіля транспорту або у разі завдання збитків майну члена громадського формування під час виконання ним своїх обов'язків;
- 8) порядок внесення змін і доповнень до положення (статуту);
- 9) порядок припинення діяльності громадського формування та вирішення питань, пов'язаних з його ліквідацією.

У положенні (статуті) можуть бути передбачені інші норми, які стосуються особливостей створення та діяльності громадського формування.

Розроблене положення (статут) узгоджується з керівництвом відповідного територіального органу Національної поліції, підрозділу Державної прикордонної служби України, а також виконавчого органу ради, на території якої діятиме це громадське формування.

107.....

Для реєстрації громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону (ст. 6 Закону) подається рішення про його створення, підтримане відповідним

органом Національної поліції чи підрозділом Державної прикордонної служби України, узгоджене з цими органами положення (статут), інформація про склад керівного органу, а також список членів формування.

Громадське формування з охорони громадського порядку та державного кордону у разі внесення змін до статутних документів повідомляє суб'єкта державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців і громадських формувань у п'ятиденний строк з дня прийняття такого рішення.

Членами громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону можуть бути громадяни України, які досягли 18-річного віку, виявили бажання брати участь у зміцненні правопорядку та в охороні державного кордону, здатні за своїми діловими, моральними якостями та станом здоров'я виконувати на добровільних засадах взяті на себе зобов'язання.

Члени громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону можуть брати участь у забезпеченні правопорядку й охороні державного кордону за місцем реєстрації цих об'єднань лише після проходження відповідної правової та спеціальної підготовки в органах Національної поліції, підрозділах Державної прикордонної служби України й одержання в органі місцевого самоврядування посвідчення члена громадського формування та нарукавної пов'язки, зразки яких затверджуються Кабінетом Міністрів України. Підготовка членів зазначених громадських формувань здійснюється у порядку, що встановлюється Міністерством внутрішніх справ за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону України.

Не можуть бути членами зазначених громадських формувань особи, які порушують громадський порядок, особи, судимість з яких не знята або не погашена у встановленому законом порядку, та раніше засуджені за умисні кримінальні правопорушення, хворі на хронічний алкоголізм і наркоманію, визнані в судовому порядку недієздатними чи обмежено дієздатними й інші особи у випадках, передбачених законами України.

Члени громадських формувань з охорони громадського порядку зобов'язані: брати активну участь в охороні громадського порядку

та державного кордону, припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень і запобіганні їм;

- 1) під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку та державного кордону мати особисте посвідчення члена громадського формування та нарукавну пов'язку;
- 2) доставляти до органів Національної поліції, в підрозділи Державної прикордонної служби України, штаб громадського формування з охорони громадського порядку або громадський пункт охорони порядку, приміщення виконавчого органу селищної, сільської ради осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, з метою його припинення, якщо вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи порушника, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим;
- 3) надавати у межах наданих їм прав допомогу народним депутатам України, представникам органів державної влади й органів місцевого самоврядування в їх законній діяльності, якщо в цьому їм чиниться протидія або загрожує небезпека з боку правопорушників.

Члени громадських формувань під час виконання своїх обов'язків з охорони громадського порядку після обов'язкового пред'явлення посвідчення члена громадського формування мають право:

- 1) вимагати від громадян додержання правопорядку, припинення адміністративних і кримінальних правопорушень;
- 2) у разі підозри у вчиненні адміністративних і кримінальних правопорушень перевіряти у громадян документи, що посвідчують їх особу;
- 3) спільно з поліцейськими та військовослужбовцями Державної прикордонної служби України затримувати та доставляти до органу Національної поліції, підрозділу Державної прикордонної служби України, штабу громадського формування з охорони громадського порядку або громадського пункту охорони порядку осіб, які виявили злісну непокору законним вимогам члена громадського формування з охо-

рони громадського порядку та не виконують вимог щодо припинення адміністративного правопорушення;

- 4) складати протоколи про адміністративні правопорушення;
- 5) входити до клубів, кінотеатрів, стадіонів, інших громадських місць і приміщень за згодою власника чи уповноваженого ним органу для переслідування правопорушника, який переховується, або припинення адміністративних і кримінальних правопорушень;
- 6) у невідкладних випадках використовувати транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям або громадянам (за їх згодою), крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення, для доставляння до лікувальних закладів осіб, що перебувають у безпорадному стані, а також осіб, які потерпіли від нещасних випадків або правопорушень і потребують термінової медичної допомоги;
- 7) у разі порушення водіями Правил дорожнього руху, створення реальної загрози життю або здоров'ю громадян вживати заходів до припинення цього правопорушення, здійснювати перевірку документів у водіїв на право користування та керування транспортними засобами, а також не допускати осіб, які не мають документів або перебувають у стані сп'яніння, до подальшого керування транспортними засобами;
- 8) під час виконання обов'язків члена громадського формування використовувати за власним бажанням свій або інший приватний автотранспорт за згодою власника або особи, у володінні якої він перебуває. Відшкодування витрат за його використання у таких випадках може провадитися за рахунок коштів громадського формування у порядку, визначеному його положенням (статутом);
- 9) застосовувати в установленому порядку заходи фізичного впливу, спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони.

Для виконання завдань, визначених у Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного -----

кордону», громадські формування з охорони громадського порядку та їх члени беруть участь у забезпеченні охорони громадського порядку разом з поліцейськими, військовослужбовцями Державної прикордонної служби України, а в сільській місцевості - самостійно шляхом виконання конкретних доручень керівника відповідного органу Національної поліції чи підрозділу Державної прикордонної служби України.

Крім того, громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону і їх члени мають право:

- 1) вживати спільно з поліцейськими заходів до припинення адміністративних і кримінальних правопорушень;
- 2) представляти та захищати інтереси своїх членів у державних органах і підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах;
- 3) взаємодіяти з іншими органами громадської самодіяльності, що беруть участь у заходах, спрямованих на:
  - ведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;
  - надання допомоги у боротьбі із кримінальними правопорушеннями у сфері економіки, податкового законодавства, а також пияцтвом, наркоманією, порушеннями правил торгівлі й у сфері благоустрою території міст, інших населених пунктів;
  - охорону природи, пам'яток історії та культури;
  - забезпечення безпеки дорожнього руху;
- 4) вносити до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності пропозиції щодо запобігання адміністративним і кримінальним правопорушенням, виникненню причин і умов, що сприяють їх вчиненню;
- 5) підтримувати зв'язки з відповідними громадськими організаціями інших країн з метою обміну досвідом роботи (ст. 10 Закону).

3. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ЗІ СТУДЕНТСЬКИМИ (МОЛОДІЖНИМИ) ГРОМАДСЬКИМИ ФОРМУВАННЯМИ З ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД ДІТЕЙ

Необхідним елементом становлення та розвитку демократичної та правової держави є діяльність громадських організацій. У сучасних умовах громадські організації в Україні є політико-правовим інститутом, діяльність якого, крім іншого, спрямована на взаємозв'язок суспільства з публічною владою щодо забезпечення та захисту прав і свобод громадян. Громадські організації сьогодення грають велику роль щодо формування соціальної, державної та правоохоронної політики. Незважаючи на різноманітність громадських організацій, їх різновекторність, об'єктивно вони сприяють формуванню демократично-громадянського суспільства, зацікавленості громадян у взаємодії з державою. Від того, як будуть розвиватися взаємовідносини з громадськими організаціями, залежить рішення багатьох питань у діяльності органів з охорони правопорядку.

Стаття 11 Закону України «Про Національну поліцію» зазначає, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства та спрямована на задоволення їхніх потреб. З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Слід відзначити, що напрями взаємодії громадських організацій і поліції неможливо вичерпно --

визначити у законодавстві. Але щодо підстав взаємодії, то громадські організації можуть визначити ситуації, які вони сприймають як проблематичні, з точки зору стану правопорядку, а поліцейські, які діють у системі підтримки правопорядку, можуть безпосередньо впливати на причини проблеми та її можливі шляхи вирішення. Тому напрями взаємодії органів поліції з громадськими організаціями можуть бути спрямовані на:

- участь у розробці та розгляді програм, концепції, планів щодо охорони правопорядку та діяльності органів поліції;
- обмін інформацією про стан громадського порядку та суспільної безпеки; по-перше, ця інформація необхідна для визначення актуальних завдань щодо профілактики та припинення правопорушень, планування роботи поліції, підвищення її ефективності; по-друге, обмін такою інформацією буде позитивно впливати на рівень довіри громадян;
- моніторинг і припинення поширення інформації, що може спровокувати масові зворушення;
- сприяння поліції в охороні правопорядку (спільне патрулювання з робітниками органів поліції, здійснення загального контролю за діяльністю органів поліції тощо);
- навчання представниками поліції представників громадськості методам і формам профілактики правопорушень; проведення з ними роботи із правового навчання; надання методичної й іншої допомоги щодо планування й обліку їх діяльності;
- організація роботи з молодіжними та дитячими організаціями щодо проведення сумісних заходів, насамперед спрямованих на роз'яснювальну роботу щодо попередження правопорушень;
- залучення волонтерів, журналістів до висвітлення роботи поліції. Ці заходи можуть здійснюватися у різних формах: публікація матеріалів у ЗМІ; висвітлення роботи патрульної поліції або дільничних тощо; аналітична робота щодо розкриття або не розкриття кримінальних правопорушень протягом певного періоду і т.д.;
- розроблення за участю громадськості карти небезпечних ділянок міста (у порівнянні з іншими районами) з метою посилення патрулювання;

- організація періодичних зустрічей з населенням щодо звітності з метою висвітлення діяльності поліції, створення освітніх програм з навчання громадян, завдяки яким вони мають можливість ознайомитися з роботою співробітників поліції та краще зрозуміти всі аспекти їх повсякденній діяльності.

Підрозділи ЮП взаємодіють з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями за напрямками:

- 1) профілактика правопорушень у дитячому середовищі, протидія домашньому насильству та дитячій бездоглядності;
- 2) забезпечення прав та інтересів дітей;
- 3) упровадження кращих міжнародних методик і практик роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, і дітьми, які потерпіли внаслідок протиправних діянь, у тому числі реалізація спільних проєктів щодо профілактики правопорушень серед дітей;
- 4) підвищення професійного рівня, набуття знань, вмій і навичок шляхом участі в семінарах, тренінгах та інших практичних і теоретичних заходах.

Така взаємодія здійснюється на засадах партнерства та спрямована на задоволення потреб територіальних громад і виконання завдань, покладених на підрозділи ЮП.

Поліцейські підрозділів ЮП з питань, що входять до їх компетенції:

- 1) беруть участь у нарадах, конференціях, круглих столах;
- 2) висвітлюють (у тому числі й через засоби масової інформації) інформацію щодо стану злочинності в дитячому середовищі та заходи для його покращення, які вживаються поліцейськими, а також дають рекомендації батькам, законним представникам щодо запобігання вчиненню дітьми та стосовно них правопорушень, поширенню негативних явищ серед дітей;
- 3) організовують спільно з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, зацікавленими органами державної

влади, місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, громадськими організаціями профілактичні заходи серед дітей.

Громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону проводять свою діяльність під контролем органів Національної поліції, підрозділів Державної прикордонної служби України шляхом:

- 1) спільного з поліцейськими, прикордонниками патрулювання та виставлення постів на вулицях, майданах, залізничних вокзалах, в аеропортах, морських і річкових портах, у місцях компактного проживання громадян, розташування підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, а також у місцях можливої появи порушників кордону в межах району, що контролюється Державною прикордонною службою України, прикордонної смуги; участі в забезпеченні охорони громадського порядку під час проведення масових заходів, погоджених у випадках, передбачених законом, з виконавчими органами місцевого самоврядування;
- 2) проведення разом з прикордонниками огляду на маршрутах можливого руху порушників державного кордону, місць їх укриття, транспортних засобів, суміжної з державним кордоном місцевості з метою встановлення причин та умов перебування невідомих осіб;
- 3) участі у заходах правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу з окремими видами правопорушень.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть правові засади діяльності студентських (молодіжних) громадських формувань з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей.
2. Який порядок створення студентських (молодіжних) громадських формувань з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей?
3. Які Ви знаєте форми та методи взаємодії підрозділів ювенальної превенції зі студентськими (молодіжними) громадськими формуваннями з охорони публічного порядку та профілактики кримінальних правопорушень серед дітей?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000 № 1835-III. ИКТ: Ййр8://2акоп.гайа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/1835-14.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2000 р. № 1872 «Про затвердження Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, описів зразків бланка посвідчення і нарукавної пов'язки члена такого формування». ИКТ: кйрзУ/хакоп.габа.доу.иа/латез/8коте/1872-2000-п?1ап§=ги.
3. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 № 20/95-ВР. ИКТ: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/20/95-вр/е620170209.
4. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від 19.12.2017 № 1044. ИКТ: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/20686-18/ей2017121.
5. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-УІ. ИНЬ: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/4572-17.
6. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015. ИКТ: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/580-19.
7. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 № 281-XIV. ИНЬ: Ййр8://2акоп1.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/281-14.
8. Наказ МВС України від 27.04.2009 № 183 «Про затвердження Інструкції про порядок придбання, видачі та зберігання спеціальних засобів членів громадських формувань з охорони громадського порядку». ИКТ: ййр8://2акоп.гайа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/20644-09.
9. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності» від 19.07.2005 № 1119/2005. ИКТ: ййр8://2акоп.габа.§оу.иа/1ате8/8Йоте/1119/2005.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону» від 08.02.2006 № 73-р. /73-2006-р

ТЕМА 6

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

План

1. Особливості кримінальної відповідальності та підстави звільнення від неї неповнолітніх.
2. Система покарань та особливості їх призначення щодо неповнолітніх.
3. Наглядова пробація щодо неповнолітніх.
4. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання, його відбування, погашення та зняття судимості.

1. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД НЕЇ НЕПОВНОЛІТНІХ

У кримінальному законі особливих підстав кримінальної відповідальності неповнолітніх порівняно з повнолітніми особами не визначається. Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення. Тобто і для неповнолітніх єдиною підставою для притягнення їх до кримінальної відповідальності є наявність складу певного кримінального правопорушення у вчиненому ними діянні.

Однак для неповнолітніх передбачено *особливості кримінальної відповідальності та покарання* - це встановлені нормами кримінального та кримінально-виконавчого законів виключні, порівняно з тими, що встановлені для дорослих осіб, правила щодо застосування заходів впливу (примусових заходів виховного характеру, покарання), їх змісту, підстав призначення, порядку й умов виконання, звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання, строків погашення та зняття судимості. Ці особливості обумовлені їх віком і, внаслідок цього, іншим сприйняттям явищ об'єктивної дійсності й оцінки власної поведінки, на відміну від такого, котре є у дорослих осіб, що, у свою чергу, вимагає чут-

тево м'якшого характеру, ступеня суворості кримінальної відповідальності та покарання щодо неповнолітніх.

Такі особливості передбачені зокрема у Розділі XV Загальної частини КК України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» і стосуються:

- звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України) та у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 1, 2 ст. 106 КК України);
- видів і розмірів покарань, що застосовуються до неповнолітніх (ст.ст. 98-102 КК України);
- призначення покарання (ст. 103 КК України);
- звільнення від покарання та його відбування (ст.ст. 104, 105, ч. 3 ст. 106, ст. 107 КК України);
- погашення та зняття судимості (ст. 108 КК України).

Крім того, у КК України норми, що визначають особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, розміщені і в інших розділах Загальної частини КК України. Це, наприклад:

- вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК України);
- неможливість застосування до неповнолітніх окремих покарань, а саме: арешту щодо осіб віком до шістнадцяти років (ч. 3 ст. 60 КК України); обмеження волі (ч. 3 ст. 61 КК України); довічного позбавлення волі (ч. 2 ст. 64 КК України);
- вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім, як обставина, що пом'якшує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України).

У Кримінально-виконавчому кодексі України особливості відбування покарання неповнолітніми засудженими мають достатньо детальну регламентацію. Наприклад, особливості відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми закріплено у Главі 21 «Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми» цього кодексу.

Щодо звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності, то у КК України передбачено два таких види.

Перший вид відповідно до ст. 97 КК України полягає у звільненні неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Передумовами такого звільнення є вчинення вперше: а) кримінального правопорушення невеликої тяжкості б) необережного кримінального правопорушення середньої тяжкості.

Підстава звільнення: судом з'ясовано можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання.

За наявності однієї з таких передумов, а також підстави суд може звільнити неповнолітнього від кримінальної відповідальності. Важливо, що таке звільнення має для суду необов'язковий характер.

При цьому необхідно враховувати *обставини*, закріплені у положенні п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 р. № 2 та ст. 485 КПК України, зокрема такі, як: повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього; ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; дані про батьків неповнолітнього; умови життя та виховання неповнолітнього та ін.

Одночасно з прийняттям рішення про звільнення від кримінальної відповідальності суд зобов'язаний поставити перед неповнолітнім певні *умови*, тобто застосувати примусові заходи виховного характеру, що регламентовані у ч. 2 ст. 105 КК України. Таким чином, цей вид звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх є необов'язковим та умовним.

Другий вид відповідно до ч. 1, 2 ст. 106 КК України полягає у звільненні неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Так, суд зобов'язаний, керуючись передусім положеннями ст. 49 КК України, врахувати особливості, зазначені у ч. 2 ст. 106 КК України. Ці особливості полягають у тому, що для осіб, якщо вони вчинили кримінальне правопорушення до досягнення ними віку вісімнадцяти років, незалежно від їх віку на момент вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності, встановлено більш короткі строки давності, ніж ті, що передбачені для повнолітніх осіб у ст. 49 КК України. Такі строки давності поділено у залежності від ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, а саме:

- 1) у разі вчинення кримінального правопорушення невеликої тяжкості - два роки;
- 2) у разі вчинення кримінального правопорушення середньої

- тяжкості - п'ять років;
- 3) у разі вчинення тяжкого кримінального правопорушення - сім років;
  - 4) у разі вчинення особливо тяжкого кримінального правопорушення - десять років.

Такий вид звільнення від кримінальної відповідальності слід вважати обов'язковим і безумовним.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 97 КК України та ст. 498 КПК України, для осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки кримінальних правопорушень, у віці від одинадцяти до чотирнадцяти років передбачено застосування примусових заходів виховного характеру, зазначених у ч. 2 ст. 105 КК України.

2. СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРИЗНАЧЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Система покарань щодо неповнолітніх має свої особливості, які полягають у тому, що з тих дванадцяти видів покарань, що передбачені у ст. 51 КК, неповнолітнім відповідно до ч. 1 ст. 98 КК як основні можуть бути призначені лише наступні: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк.

Ці покарання також, як і у ст. 51 КК України, розташовані у послідовності від найменш суворого до найбільш суворого покарання.

Крім того, до неповнолітніх можуть застосовуватися такі додаткові покарання, як штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Однак межі застосування цих видів покарань також відрізняються від аналогічних покарань, що застосовуються до повнолітніх осіб. Це, як правило, менші розміри або коротші терміни (строки) покарань, а також полегшені умови відбування цих покарань.

Штраф - це вид основного або додаткового покарання, що полягає у стягненні грошових коштів, які належать засудженому неповнолітньому, у дохід держави та накладається судом у випадках і розмірі, встановлених у санкціях статей Особливої частині КК України з урахуванням положень ст. 99 КК України.

Так, важливою відмінністю від штрафу, як виду покарання, що призначається повнолітнім особам, є те, що штраф застосовується лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення (ч. 1 ст. 99

КК України).

Розміри штрафу як покарання для неповнолітніх значно нижчий, ніж для повнолітніх осіб. Залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього він у жодному разі не може перевищувати п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 99 КК України).

У разі якщо засуджений неповнолітній не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, та його засуджено за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, до нього може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями ст.ст. 100, 103 КК України (ч. 3 ст. 99 КК України).

На сьогодні даний вид покарання досить широко застосовується у якості основного покарання для неповнолітніх. Так, у 2019 р. його призначено 16,7% засуджених неповнолітніх (402 особам). Проте у якості додаткового покарання штраф не призначено жодній особі.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю - це додатковий вид кримінального покарання, що може бути застосований до неповнолітнього та має на меті недопущення вчинення засудженою особою у подальшому кримінальних правопорушень з використанням певної посади чи в результаті зайняття певною діяльністю. Він може призначатись на строк від одного до трьох років.

Цей вид покарання бути призначений і у випадках, коли його не передбачено у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого неповнолітнього й інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Наприклад, у 2019 р. розгляданий вид покарання у якості додаткового виду застосовано щодо трьох неповнолітніх засуджених.

Громадські роботи - це вид основного покарання, що полягає у виконанні засудженим неповнолітнім віком від 16 до 18 років у

вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно-корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування (ст. 56 КК України). Ними можуть бути: прибирання вулиць, парків, скверів, інших територій, роботи з благоустрою населеного пункту, ремонт будівель, комунікацій, вантажно-розвантажувальні роботи, догляд за хворими, сільськогосподарські роботи, роботи по впорядкуванню лісів та інші роботи, що не потребують спеціальної підготовки чи певної кваліфікації. Вільним часом слід вважати вихідні та святкові дні, а у робочі дні - час до чи після роботи чи навчання. Строк відбування покарання обчислюється у годинах і встановлюються для неповнолітніх у розмірі від тридцяти до ста двадцяти годин. При цьому за один день тривалість відбування даного виду покарання не може перевищувати двох годин (ч. 1 ст. 100 КК України).

Так, у 2019 р. розгляданий вид покарання призначено 123 особам, що становить 5,1% серед засуджених неповнолітніх.

Виправні роботи - це один із видів основних покарань, що обмежує право засудженого на зміну місця роботи, просування по службі, позбавляє частини заробітної плати. Встановлюється неповнолітнім у віці від 16 до 18 років на строк від двох місяців до одного року та відбувається за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 до 10% (ст.ст. 57, ч. 2, 3 ст. 100 КК України).

На сьогодні судова практика досить рідко призначає виправні роботи як вид покарання. Так, у 2019 р. до розгляданого виду покарання засуджено лише одну неповнолітню особу.

Арешт - це основне покарання, що є різновидом позбавлення волі на короткий строк і полягає у триманні неповнолітнього засудженого віком від шістнадцяти років в умовах ізоляції від суспільства, встановлюється на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб (ст.ст. 60, 101 КК України). Така ізоляція засудженого поєднується з застосуванням до нього обмежень, спеціально передбачених режимом відбування даного покарання, а також із застосуванням заходів виховного характеру.

Засуджені відбувають покарання у арештних домах, які у переважній своїй більшості розташовані на територіях слідчих ізоляторів.

Так, у 2019 р. до розгляданого виду покарання засуджено 12 осіб.

Позбавлення волі на певний строк - це покарання, що полягає, відповідно до ст.ст. 63 та 102 КК України у примусовій ізоляції від суспільства неповнолітнього засудженого, на визначений у вироку суду строк з обов'язковим поміщенням його до кримінально-виконавчої установи закритого типу - виховної колонії. Даний вид покарання встановлюється на строк від шести місяців до десяти років, крім засудження неповнолітнього за особливо тяжке кримінальне правопорушення, поєднаний з умисним позбавленням життя людини. У останньому випадку можливо призначити неповнолітньому покарання у виді п'ятнадцяти років позбавлення волі. Це правило закріплено у ч. 3 ст. 102 КК України.

У 2019 р. до розгляданого виду покарання засуджено 283 неповнолітніх. Також, за даними Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на 01 квітня 2020 р. у **двох виховних колоніях та одному відповідному секторі** відбуває покарання у вигляді позбавлення волі 81 засуджений неповнолітній.

При призначенні покарання неповнолітній особі суд повинен враховувати крім обставин, передбачених у ст.ст. 65-67 КК України також і умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку й інші особливості особи неповнолітнього (ч. 1 ст. 103 КК України). Такі особливості, як ми вище зазначали, перелічені у п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 р. № 2 та ст. 485 Кримінального процесуального кодексу України.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 103 КК України при призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

Діти, які вчинили суспільно небезпечні діяння, що містять склад кримінального правопорушення у віці від одинадцяти до чотирнадцяти років, і яким суди прийняли рішення про направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років, направляються до шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації. Ці заклади перебувають у підпорядкуванні Міністерства освіти та науки України. За даними цього Міністерства (лист № 2.1-231 від 21 січня 2019 р.), у таких закладах

перебуває 18 дітей (у 2018 р. - 21 дитина), зокрема:

- 1) у Комишуваській школі соціальної реабілітації (Запорізька область), що розрахована на 160 осіб - 9 осіб (6 осіб), з них 5 - за крадіжку, 1 - за розбій, 2 - за грабіж, 1 - за незаконне заволодіння транспортним засобом;
- 2) у Балахівській школі соціальної реабілітації (Кіровоградська область), що розрахована на 180 осіб, відповідно до наказу МОН України від 07 серпня 2014 р. № 915 тимчасово розташоване Макіївське професійне училище соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка. У ньому станом на 21 січня 2019 р. перебувало 9 дітей (у 2018 р. - 15 дітей), у тому числі за вбивство - 1, грабіж - 1, крадіжки - 6, шахрайство - 1, незаконне заволодіння транспортним засобом - 1, умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень - 1, незаконне заволодіння документами - 1, з них троє перебувають за двома статтями.

Вищевикладена статистика стосується неповнолітніх осіб чоловічої статі, а неповнолітніх осіб жіночої статі передбачено утримувати у професійному училищі соціальної реабілітації міста Охтирки.

3. НАГЛЯДОВА ПРОБАЦІЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Наглядова пробація щодо неповнолітніх - це здійснення наглядових і соціально-виховних заходів щодо осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; осіб, яким покарання у виді позбавлення волі на певний строк замінено покаранням ТЕМА 6. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ... у виді громадських робіт або виправних робіт; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; осіб, до яких застосовано примусові заходи виховного характеру, що здійснюється уповноваженими органами з питань пробації Міністерства юстиції України.

По суті нагляд полягає в реалізації органом пробації заходів за місцем проживання, роботи та навчання засуджених з метою дотримання обов'язків, визначених законом і покладених на них судом.

За офіційними даними Центру пробації, з 93 724 осіб, до яких у

2019 році було застосовано заходи наглядової пробації, 2007 осіб - неповнолітні.

Головною відмінністю наглядової пробації від системи виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, є її соціальна складова. Зокрема, у період наглядової пробації щодо суб'єктів пробації здійснюється не лише нагляд, а й соціально-виховна робота, яка полягає у здійсненні заходів, що проводяться згідно з індивідуальним планом роботи із засудженим з урахуванням оцінки ризиків вчинення ним повторних кримінальних правопорушень і передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної й інших видів допомоги; сприяння працевлаштуванню; залучення до навчання; участь у виховних заходах і соціально корисній діяльності; проведення індивідуально-профілактичної роботи.

Правовою основою пробації щодо неповнолітніх є, зокрема, ст. 12 Закону України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 р.

Так, пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного та психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків (ч. 2 ст. 12 Закону України «Про пробацію»).

Особливості пробації щодо неповнолітніх полягають у тому, що крім загальних наглядових заходів, у рамках соціально-виховної роботи, уповноважені органи з питань пробації додатково забезпечують:

- реалізацію заходів у рамках соціально-виховної роботи спільно з органами та службами у справах дітей спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень; залучення неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти;
- залучення до соціально-виховної роботи батьків або законних представників, якщо виникає така потреба;
- обмеження спілкування з дорослими суб'єктами пробації шляхом встановлення окремих днів відвідування для неповнолітніх і повнолітніх суб'єктів пробації (у підрозділах, де на обліку перебувають обидві категорії);
- використання в роботі програм, методик та інструментів, призначених для неповнолітніх.

Уповноважені органи з питань пробації використовують такі інструменти для роботи з неповнолітніми суб'єктами пробації:

- оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітніми (наказ Міністерства юстиції України від 03 грудня 2018 р. № 3787/5);
- пробаційні програми «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин» (наказ Міністерства юстиції України від 11 червня 2018 р. № 1797/5);
- пробаційна програма «Формування життєвих навичок» (наказ Міністерства юстиції України від 23 жовтня 2019 р. № 3235/5).

4. ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ, ЙОГО ВІДБУВАННЯ, ПОГАШЕННЯ ТА ЗНЯТТЯ СУДИМОСТІ

Особливості застосування загальних видів звільнення від відбування покарання щодо неповнолітніх закріплені у Розділі XV Загальної частини КК України, згідно з якими неповнолітнім надаються більш «пільгові», ніж повнолітнім, можливості звільнення від відбування покарання, погашення та зняття судимості.

Інститут звільнення від покарання досить широко застосовується щодо засуджених неповнолітніх. Наприклад, у 2019 р. було ЕМА 6. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ... звільнено від покарання 1461 особу, що складає 60,7% від загальної кількості засуджених неповнолітніх.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням. Такий вид звільнення застосовується відповідно до ст.ст. 75-78 КК України та з урахуванням положень ст. 104 КК України, а саме:

- 1) звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі (ч. 2 ст. 104 КК України);
- 2) іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років (ч. 3 ст. 104 КК України);
- 3) у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її

згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи (ч. 4 ст. 104 КК України).

Цей вид звільнення від відбування покарання є найбільш застосовуваним у судовій практиці щодо неповнолітніх. Наприклад, у 2019 р. за цією підставою було звільнено 1266 осіб, що складає 52,6% від загальної кількості засуджених неповнолітніх.

Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Передумовами такого звільнення є вчинення: а) кримінального правопорушення невеликої тяжкості; б) кримінального правопорушення середньої тяжкості.

Підстави звільнення неповнолітнього: а) його щире розкаяння; б) бездоганна поведінка після вчинення кримінального правопорушення; в) судом з'ясовано, що неповнолітній на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

За наявності однієї з вищеназваних передумов, а також сукупності трьох підстав суд може звільнити неповнолітнього від кримінальної відповідальності, тому таке звільнення має для суду *необов'язковий* характер.

Види примусових заходів виховного характеру, відповідно до ч. 2 ст. 105 КК України:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 3) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку та має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування вартості заподіяних майнових збитків;
- 4) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх і порядок їх залишення визначаються законом.

Такий перелік заходів є вичерпним, тому будь-які інші обмеження для неповнолітнього суд не вправі застосовувати, однак до неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів

виховного характеру. Тривалість заходів виховного характеру, передбачених у пунктах 2 та 3 ч. 2 ст. 105 КК України, встановлюється судом, який їх призначає. При цьому суд може визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності. Такий вид звільнення від покарання застосовується за правилами, аналогічними для звільнення від кримінальної відповідальності, що ми розглянули у першому питанні.

Крім того, у ч. 2 ст. 106 КК України встановлено наступні строки давності виконання обвинувального вироку:

- 1) два роки - у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі за кримінальне правопорушення невеликої тяжкості;
- 2) п'ять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за кримінальне правопорушення середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжке кримінальне правопорушення;
- 3) сім років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжке кримінальне правопорушення; десять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжке кримінальне правопорушення.

Такий вид звільнення від відбування покарання є для суду *обов'язковим і безумовним*.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Такий вид звільнення від відбування покарання, передбачений у ст. 107 КК України, має особливості, що відрізняють його від загального умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, передбаченого у ст. 81 КК України, оскільки може застосовуватись лише до осіб:

- які вчинили кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років, навіть якщо під час відбування покарання або під час прийняття рішення про таке звільнення вони досягли повноліття;
- засуджених до покарання у виді позбавлення волі;

- які вчинили кримінальне правопорушення будь-якого ступеня тяжкості;
- які після засудження сумлінною поведінкою, ставленням до праці та навчання довели своє виправлення.

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 107 КК України заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням до неповнолітніх не застосовується.

Також, у ч. 3 ст. 107 КК України встановлено скорочені мінімальні, порівняно зі ст. 81 КК України, строки фактичного відбуття покарання:

- 1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за кримінальне правопорушення невеликої або середньої тяжкості та за необережне тяжке кримінальне правопорушення;
- 2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисне тяжке кримінальне правопорушення чи необережне особливо тяжке кримінальне правопорушення, а також якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення та до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років нове умисне кримінальне правопорушення, за який вона засуджена до позбавлення волі; не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисне особливо тяжке кримінальне правопорушення, а також якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі та була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за який вона засуджена до позбавлення волі.

Якщо особа, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання вчинить нове кримінальне правопорушення, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у ст.ст. 71, 72 КК України, враховуючи при цьому, що загальний максимальний строк позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

Погашення та зняття судимості. Правові наслідки засудження неповнолітніх до кримінальних покарань також мають свої

особливості, що передбачені у ст. 108 КК України.

Так, встановлено коротші строки погашення або зняття судимості для осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у віці до вісімнадцяти років.

Ці строки погашення судимості відповідно до ч. 2 ст. 108 КК України залежать від виду покарання або ступеня тяжкості вчиненого неповнолітнім кримінального правопорушення. Отже, судимість автоматично погашається якщо:

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, відбули таке покарання;
- 2) засуджені до позбавлення волі за кримінальне правопорушення невеликої або середньої тяжкості протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення;
- 3) засуджені до позбавлення волі за тяжке кримінальне правопорушення протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення;
- 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжке кримінальне правопорушення протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 3 ст. 108 КК України дострокове зняття судимості допускається лише щодо особи, яка: вчинила тяжке або особливо тяжке кримінальне правопорушення;

- вчинила це кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років;
- відбула покарання у виді позбавлення волі за це кримінальне правопорушення;
- після відбуття покарання довела своє виправлення зразковою поведінкою та сумлінним ставленням до праці.

При цьому необхідно, щоб минуло не менш як:

- один рік та шість місяців після відбуття засудженим покарання за тяжке кримінальне правопорушення;
- два роки та шість місяців після відбуття засудженим покарання за особливо тяжке кримінальне правопорушення.

КОНТРОЛЬНІПИТАННЯ

1. Назвіть основні особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

2. Розкрийте основні риси звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

3. Охарактеризуйте звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

4. Розкрийте особливості призначення покарань щодо неповнолітніх.

5. Дайте визначення поняття та змісту наглядової пробації щодо неповнолітніх.

6. Охарактеризуйте особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

7. Охарактеризуйте особливості погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років. **ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА**

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 - III. Дата оновлення: 20.03.2020. ИКК: ййрзУ/хакоп.габа.доу.иа/Іатез/8Йоте/2341-14.
3. Кримінально-виконавча система України в 2018 році. Статистичний огляд (доповнений). Тюремний портал: вебсайт ГПО «Донецький меморіал». ИКБ: ййр://икгрГІ8оп.огд.иа/.
4. Наглядова пробація. Пробація України: офіційний веб-сайт. ИКК: ййр://тетете.ргоБаііоп.доу.иа/?раде_іб=131. (дата звернення: 25.04.2020).
5. Пробація відносно неповнолітніх. Пробація України: офіційний веб-сайт.
6. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

Навчальне видання
Березняк Василь
Хашев Вадим

ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ

Курс лекцій

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
В. С. Жиборовський

Підписано до друку 19.11.2020 р. Формат 60 x 84 ³/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Тітез Іе\ Котап». Друк офсетний.
Умовн.-друк. арк. 7,79

Видавництво «Алерга»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, 223-15-30.

Е-mail: alergia@икг.пеі, веб-сайт: www.alergia.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.